



## Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

**Автор:** Копил Любов Михайлівна, група ПС-24-11-зМ

**Назва:** Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці

**Керівник:** Чуніхіна Світлана Леонідівна

**Підрозділ:** Bila Tserkva institute of continuous professional education

**Коефіцієнт подібності 1:** 11.63%

**Мікропробіли:** 2

**Заміна букв:** 1

**Інтервали:** 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

**Висновок:**

Відсоток оригінальності за системою Strike Plagiarism 11,63% відповідає встановленим вимогам. Високий рівень оригінальності. Допускається до захисту/рецензування.

Дата 08.05.2026 р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України:

Підпис \_\_\_\_\_



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ ДЗВО  
«УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»  
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ  
**Кафедра педагогіки, психології та менеджменту**

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки  
Спеціальність: 053 Психологія  
Освітньо-професійна програма «Психологія»



**ЗАТВЕРДЖУЮ**  
Завідувачка кафедри

**Юлія ГЕРАСИМЕНКО**

« 19 » \_\_\_\_\_ 2026 року

**ЗАВДАННЯ**  
**на кваліфікаційну роботу здобувачу(ці) освіти**

Копил Любов Михайлівні

Тема роботи Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці, затверджена наказом БІНПО\_від 12 січня 2026 року №01-06/01

Науковий керівник (ця) Чуніхіна С.Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник

Строк подання здобувачем освіти роботи: 15. 05. 2026 р.

Вихідні дані до роботи: аналіз психолого-педагогічної літератури, емпіричне дослідження під час переддипломної практики

Перелік питань, які потрібно розробити:

- 1) проаналізувати теоретичні підходи до проблеми дослідження ціннісних орієнтацій молоді;
- 2) розкрити особливості формування ціннісної сфери у ранньому юнацькому віці;
- 3) емпірично з'ясувати ціннісні орієнтації та проаналізувати результати;
- 4) виявити чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці;
- 5) розроблено рекомендації щодо пошуку життєвих орієнтирів сучасної молоді.

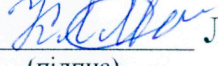
## Консультанти розділів роботи

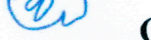
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Чуніхіна С.Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник, доцентка АППУ	20.01.2026	03.02.2026
2	Чуніхіна С.Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник, доцентка АППУ	10.02.2026	24.02.2026
3	Чуніхіна С.Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник, доцентка АППУ	03.03.2026	17.03.2026
4	Чуніхіна С.Л., кандидат психологічних наук, старший дослідник, доцентка АППУ	02.04.2026	21.04.2026

Дата видачі завдання 12.01.2026 р.

## КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Узгодження теми роботи, складання змісту	Січень	Виконано
2	Вивчення наукової літератури	Січень	Виконано
3	Збір та обробка матеріалу	Січень	Виконано
4	Виконання вступної частини	Лютий	Виконано
5	Виконання розділу 1	Лютий	Виконано
6	Виконання розділу 2	Березень	Виконано
7	Виконання розділу 3	Квітень	Виконано
8	Формулювання висновків	Квітень	Виконано
9	Оформлення додатків, списку літературних джерел	Квітень	Виконано
10	Одержання відгуку, рецензії та перевірки на плагіат	Квітень	Виконано
11	Подання роботи на кафедру	Травень	Виконано

Здобувач/ка освіти  **Любов КОПИЛ**  
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

Керівник роботи  **Світлана ЧУНІХІНА**  
(підпис) (Ім'я ПРІЗВИЩЕ)

ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ  
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ  
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

**ВІДГУК**

наукового керівника на кваліфікаційну роботу здобувача освіти другого  
(магістерського) рівня

**Копил Любов Михайлівни**

за темою: «Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому  
юнацькому віці»

Актуальність даної теми полягає у тому, що проблема формування та розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці має важливе значення для сучасної психології. Вона безпосередньо пов'язана з процесами становлення особистості, її соціалізації, формування світогляду та життєвих пріоритетів у складних умовах сучасного суспільства.

У кваліфікаційній роботі магістрантки розкрито теоретичні засади дослідження ціннісних орієнтацій раннього юнацького віку, здійснено аналіз сучасних наукових підходів до проблеми їх розвитку, охарактеризовано психологічні особливості підлітків.

Автором проведено емпіричне дослідження із застосуванням валідних психодіагностичних методик, здійснено аналіз отриманих результатів, побудовано узагальнені висновки та розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації процесу формування ціннісних орієнтацій у підлітків. Робота містить елементи наукової новизни, зокрема у висвітленні специфіки розвитку ціннісних орієнтацій у сучасних соціокультурних умовах.

Авторкою опрацьовано 60 літературних джерел, застосовано різні теоретичні та емпіричні методи дослідження, розроблено практичні рекомендації. Матеріал викладений логічно, послідовно, аргументовано.

Відсоток оригінальності кваліфікаційної роботи за допомогою комплексу StrikePlagiarism становить 88 %, рівень подібності не перевищує допустимої межі.

В цілому кваліфікаційна робота Копил Любов Михайлівни виконана на належному теоретичному та практичному рівнях, має безумовну актуальність з огляду на виклики для вітчизняної системи освіти, оформлена згідно встановлених вимог та рекомендується до захисту на засіданні екзаменаційної комісії. Кваліфікаційна робота заслуговує оцінки 90 балів.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук,  
старший дослідник



Світлана ЧУНІХІНА

## РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 104 с., 8 рис., 6 табл., 60 літературних джерел.

Об'єктом дослідження є ціннісні орієнтації у ранньому юнацькому віці.

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні, емпіричному дослідженні і вивченні факторів впливу війни, соціуму та розробці рекомендацій щодо пошуку життєвих орієнтирів у ранньому юнацькому віці.

Методи дослідження: теоретичні (вивчення та аналіз психологічних досліджень); емпіричні (анкетування, опитування, тестування, аналіз й узагальнення експериментальних даних); математико-статистична обробка даних.

Актуальність теми зумовлена тим, що формуванню ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці відводиться ключова роль у концепції розвитку освіти України. Означені положення висвітлено у нормативно-правовому забезпеченні освіти України, зокрема Законі України «Про освіту».

Кваліфікаційну роботу присвячено вивченню ціннісних орієнтацій молоді, що становлять важливий компонент внутрішньої структури особистості, оскільки формуються на основі життєвого досвіду та переживань.

Було виявлено та надано характеристику психологічних особливостей ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці в умовах воєнного стану, впливу соціуму. Дане дослідження потребує не лише теоретичного осмислення, а й активної, системної психолого-педагогічної роботи. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме збереженню гуманістичних цінностей, зміцненню національної ідентичності та підготовці молодого покоління до свідомого й відповідального життя в сучасній Україні.

**Ключові слова:** «цінності», «ціннісні орієнтації», «життєві цінності», «молодь», «ранній юнацький вік».

## ABSTRACT

**Qualification thesis:** 104 pages, 8 figures, 6 tables, 60 references.

**The object of the study** is value orientations in early adolescence.

**The aim of the study** is to provide theoretical substantiation, conduct empirical research, examine the influence of war and the social environment; and develop recommendations for the formation of life orientations in early adolescence.

**Research methods:** theoretical (analysis of psychological studies); empirical (questionnaires, surveys, testing, analysis, and generalization of data); mathematical and statistical methods.

**The relevance of the topic** stems from the key role of value orientation formation in early adolescence within the development of education in Ukraine, as reflected in the regulatory framework, particularly the Law of Ukraine “On Education.”

The qualification thesis is devoted to the study of youth value orientations, which constitute an important component of the internal structure of personality, as they are shaped by life and personal experiences.

The psychological characteristics of value orientations in early adolescence under martial law conditions and the influence of the social environment have been identified and characterized. This study requires not only theoretical comprehension but also active and systematic psychological and pedagogical work. The implementation of the proposed recommendations will contribute to the preservation of humanistic values, the strengthening of national identity, and the preparation of the younger generation for conscious and responsible life in modern Ukraine.

**Keywords:** “values,” “value orientations,” “life values,” “youth,” “early adolescence.”

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ .....	11
1.1 Поняття та структура ціннісних орієнтацій у психології.....	11
1.2 Класифікація видів ціннісних орієнтацій .....	24
1.3 Загальна характеристика вікових особливостей раннього юнацького віку...37	
Висновки до розділу 1.....	45
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО РОЗВИТОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ.....	47
2.1 Мета та організація емпіричного дослідження.....	47
2.2 Методи і методика дослідження ціннісних орієнтацій.....	49
2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів.....	54
Висновки до розділу 2.....	74
РОЗДІЛ 3 ФАКТОРИ ВПЛИВУ ВІЙНИ, СОЦІУМУ ТА КОРЕКЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.....	76
3.1 Формування життєвих цінностей в умовах війни.....	76
3.2 Вплив соціуму на становлення ціннісних пріоритетів.....	78
3.3 Розробка рекомендацій щодо пошуку життєвих орієнтирів сучасної молоді.. .....	85
Висновки до розділу 3.....	93
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	98
ДОДАТКИ.....	105

## ВСТУП

**Актуальність.** Провідною характеристикою самовизначення у ранньому юнацькому віці є формування ціннісних орієнтацій. Даній темі відводиться ключова роль у нормативно-правовому забезпеченні освіти України. Закон України «Про освіту» визначає мету освіти «як всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян...».

Україна, як незалежна держава, не так давно стала на самостійний шлях розвитку. Тому важливо визначити ціннісні орієнтації молоді, оскільки саме вони становлять основу освітнього процесу та є визначальним чинником формування особистості та і суспільства загалом. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Над цим повинні працювати науковці у галузях психології соціології, педагогіки. Наразі це надзвичайно складно, так як у даний момент на українській землі відбуваються військові дії.

Життя кожного українця змінилося з 24 лютого 2022 року через російську агресію. Багато із них опинилися у складних життєвих обставинах. Як вказують сучасні науковці Т. Яценко та Г. Шкляєва, ці події позначилися на морально-психологічному стані молоді, а отже, і на одному з найголовніших складників – спрямованості особистості. Незаперечним залишається той факт, що такий вплив не носить позитивний характер, а також спричиняє порушення формування ціннісних орієнтацій в українській молоді [57].

Наукова значущість дослідження зумовлена тим, що процес становлення ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці відбувається в умовах воєнного конфлікту, який суттєво трансформує їхнє світосприйняття та життєві пріоритети. Війна виступає потужним соціальним чинником, що змінює систему цінностей, актуалізуючи значущість життя та безпеки, свободи й незалежності, патріотизму та любові до Батьківщини. Ці умови потребують глибшого

дослідження становлення життєвих орієнтирів, оскільки саме вони визначають майбутню стратегію поведінки та регулювання особистісної діяльності.

Ціннісні орієнтації становлять важливий компонент внутрішньої структури особистості. Наукові напрацювання щодо даної проблеми свідчать про її багатогранність та різноманітність трактувань. Класичні підходи до розуміння цінностей представлені працями М. Рокича, Ш. Шварца, Г., які розглядали цінності як стрижневі регулятори поведінки та соціальної взаємодії. У вітчизняній психології значний внесок зробили Л. Божович, О. Костюк, які досліджували вікові особливості становлення ціннісної сфери та її роль у розвитку особистості. Сучасні зарубіжні дослідження (Р. Інглгарт, Г. Хофстеде) акцентують увагу на культурних та соціальних детермінантах ціннісних орієнтацій.

Попри значний науковий доробок, недостатньо вивченими залишаються питання індивідуально-психологічних особливостей розвитку ціннісних орієнтацій саме у ранньому юнацькому віці в умовах війни. Зважаючи на це, не викликає сумнівів актуальність магістерської роботи «Психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці», як з точки зору психологічної науки, так і з огляду на потреби сучасної психолого-педагогічної практики. Усе вищезазначене пояснює вибір теми магістерської роботи, визначає її мету й основні завдання.

**Метою** дослідження є теоретичне обґрунтування, емпіричне дослідження, характеристика психологічних особливостей розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці з подальшою розробкою практичних рекомендацій..

Реалізація мети можлива через розв'язання поставлених **завдань**: проаналізувати теоретичні підходи до проблеми дослідження ціннісних орієнтацій молоді; розкрити особливості формування ціннісної сфери у ранньому юнацькому віці; дослідити діагностичний інструментарій для вивчення особливостей ціннісних орієнтацій; емпірично з'ясувати ціннісні

орієнтації та проаналізувати результати; виявити чинники, що впливають на формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці; надати рекомендації щодо збереження цінностей сучасної молоді.

**Об'єктом дослідження** є ціннісні орієнтації у ранньому юнацькому віці.

**Предмет дослідження:** психологічні особливості прояву та розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці.

**Методи дослідження.** Теоретичні (вивчення та аналіз психологічних досліджень з питань формування життєвих цінностей сучасної молоді); емпіричні (анкетування, опитування, тестування, аналіз й узагальнення експериментальних даних); математико-статистична обробка даних. Інформаційною базою були законотворчі та нормотворчі документи.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у виявленні та характеристиці психологічних особливостей ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці в сучасних умовах, що дозволяє з'ясувати чинники формування та практичні шляхи підтримки гармонійного розвитку особистості.

**Ключові слова:** «цінності», «ціннісні орієнтації», «життєві цінності», «молодь», «ранній юнацький вік».

**Апробація.** Тези на тему «Дотримання академічної доброчесності при дослідженні ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці» подано до друку у збірник матеріалів студентського освітнього форуму «Академічна доброчесність: від законодавчих вимог до етичних принципів освітньої діяльності» у рамках Сорок четвертої Міжнародної спеціалізованої виставки «Освіта та кар'єра - 2026» (м. Біла Церква 24 квітня 2026 року). Результати дослідження впроваджені в освітній процес Бородянського академічного ліцею. Основні теоретичні і практичні результати обговорювалися на засіданні педагогічної ради (№5 від 29 квітня 2026 р.). Підтвердження участі (Додаток А).

**Структура та обсяг магістерської роботи.** Магістерське дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (60 позицій), Загальний обсяг роботи становить 104 сторінки.

## **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ**

### **1.1 Поняття та структура ціннісних орієнтацій у психології**

Поняття ціннісних орієнтацій займає одне з центральних місць у сучасній психології особистості, адже саме через призму цього феномена вдається пояснити, чому різні люди в однакових обставинах роблять абсолютно протилежний вибір, чому одні прагнуть матеріального добробуту, а інші – духовного зростання, чому в кризові моменти хтось рятує чужі життя, а хтось думає лише про власне виживання. Ціннісні орієнтації це не поверховий перелік уподобань чи тимчасових бажань, а глибоко вкорінена, відносно стійка система переконань, установок і життєвих пріоритетів, яка визначає, що саме людина вважає по-справжньому значущим, вартим зусиль, часу й навіть жертв.

Ця система формується протягом усього життя, але її основи закладаються ще в дитинстві й підлітковому віці під потужним впливом цілого комплексу факторів. Серед них – сімейне виховання, яке передає дитині перші моральні орієнтири через приклад батьків, їхні розмови, реакції на події; культурне середовище, в якому зростає людина, з його традиціями, звичаями, народними піснями, казками, релігійними уявленнями; шкільна освіта, яка знайомить з ідеалами гуманізму, патріотизму, науковими цінностями; соціальні норми й очікування оточення; особисті переживання, як позитивні (перше кохання, визнання досягнень), так і негативні (втрати, зрада, травматичні події); а в сучасних українських реаліях, ще й досвід війни, яка радикально перебудовує ієрархію пріоритетів у багатьох людей.

У психологічній літературі неодноразово підкреслюється відмінність між поняттями «цінності» та «ціннісні орієнтації». Цінності – це об'єктивно значущі для суспільства чи людства в цілому ідеали, принципи, стани буття, які вважаються бажаними й вартими прагнення: життя як найвища цінність, свобода, справедливість, любов до ближнього, гідність людини, мир, творчість, знання тощо. Вони існують у культурі, фіксуються в релігійних текстах,

філософських працях, конституціях, художніх творах. Ціннісні орієнтації, натомість, – це вже суб’єктивне, глибоко персоналізоване ставлення конкретної людини до цих цінностей, їхнє місце в індивідуальній ієрархії свідомості, ступінь прийняття чи відторгнення, емоційне забарвлення й готовність діяти відповідно до них.

П. Магда слушно зазначає, що саме багатогранність і різноманітність тлумачень поняття «ціннісні орієнтації» робить його одним із найскладніших і водночас найважливіших для розуміння внутрішнього світу особистості [30]. Дійсно, в різних психологічних школах і напрямках це поняття набуває дещо інших акцентів: для одних авторів це передусім мотиваційна основа поведінки, для інших – стрижень самосвідомості, для третіх – механізм регуляції діяльності, для четвертих – ключ до розуміння сенсу життя. Але спільним залишається визнання: без сформованої системи ціннісних орієнтацій особистість втрачає внутрішній стрижень, стає вразливою до маніпуляцій, схильною до конформізму чи, навпаки, до деструктивного бунту.

Багато дослідників розглядають ціннісні орієнтації як невід’ємну складову ширшої ціннісно-сміслової сфери особистості. Т. Л. Антоненко підкреслює, що саме ця сфера становить основу духовної безпеки людини: через неї відбувається усвідомлення сенсу власного існування, моральних пріоритетів, внутрішньої стійкості перед зовнішніми загрозами [2]. В. А. Банделюк розвиває цю думку, трактуючи ціннісно-сміслову сферу як інтегративне психічне утворення, що об’єднує когнітивні уявлення, емоційні переживання й вольові рішення, і саме тому є одним із ключових об’єктів психологічного пізнання [4].

Таким чином, ціннісні орієнтації виступають тим внутрішнім компасом, який допомагає людині орієнтуватися в складному, часто суперечливому світі, приймати рішення в ситуаціях морального вибору, визначати, на що варто витратити сили й час, а що можна відкинути як несуттєве. Вони не є чимось раз і назавжди застиглим, під впливом значущих життєвих подій, кризових періодів, нових соціальних реалій ієрархія цінностей може суттєво змінюватися. Проте

глибинні, базові орієнтації, сформовані в дитинстві й юності, зазвичай зберігають свою провідну роль навіть у дорослому віці, стаючи основою для всієї подальшої життєвої стратегії.

Саме тому розуміння природи, структури та механізмів формування ціннісних орієнтацій має не лише теоретичне, а й глибоко практичне значення, особливо в умовах, коли суспільство переживає війну, економічні потрясіння, культурні трансформації. У такі періоди відбувається масове переоцінювання цінностей, і від того, які орієнтири залишаться домінуючими в молодого покоління, значною мірою залежить майбутнє країни.

Одним із найвпливовіших і найчастіше цитованих підходів до розуміння цінностей у сучасній психології залишається теорія М. Рокича, яка була сформульована в 1970-х роках і досі слугує основою для багатьох емпіричних досліджень. М. Рокич визначав цінність як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцевий стан існування є особистісно чи соціально кращим, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки чи стан існування. Це визначення підкреслює не просто бажаність, а саме переконаність, яка має моральний, емоційний і мотиваційний характер, і яка здатна керувати вибором людини в ситуаціях конфлікту інтересів чи альтернатив.

Центральним у теорії Рокича є чітке розмежування двох основних класів цінностей, яке відображає фундаментальну відмінність між метою і засобами. Термінальні цінності (іноді їх називають цінностями-цілями або кінцевими цінностями), це переконання в тому, що певний кінцевий стан існування або мета людського життя є вартим того, щоб до неї прагнути протягом усього життя. Вони відповідають на питання «до чого прагнути в житті загалом?», і саме вони визначають найвищі життєві ідеали людини. Серед термінальних цінностей М. Рокич виділяв такі приклади, як щасливе сімейне життя, внутрішня гармонія та свобода від внутрішніх конфліктів, свобода як незалежність і можливість вільного вибору, фізичне та психічне здоров'я, самоповага та внутрішня впевненість у собі, краса природи й мистецтва, мудрість як зрілість суджень і

здоровий глузд, любов у її духовній і фізичній близькості, мир у всьому світі, відчуття завершеності та досягнення, щастя інших людей і всього людства, творчість як можливість творчої діяльності тощо. Ці цінності є кінцевими орієнтирами, вони рідко змінюються радикально протягом життя, бо стосуються глибинних прагнень і сенсу існування.

Інструментальні цінності (цінності-засоби або цінності способів поведінки), навпаки, відображають переконання в тому, що певний спосіб дій, риса характеру чи якість особистості є найкращим у будь-якій ситуації для досягнення бажаних кінцевих цілей. Вони відповідають на питання «як саме діяти, щоб досягти того, що важливо?». До них належать, наприклад, чесність і щирість, відповідальність і надійність, дисциплінованість і самоконтроль, незалежність і самостійність у судженнях та вчинках, мужність і сміливість у відстоюванні своїх переконань, терпимість і здатність прощати, готовність допомагати іншим і працювати на їхнє благо, амбіційність і працьовитість, інтелектуальність і здатність до глибокого мислення, широкі погляди та відкритість новому тощо. Інструментальні цінності більш гнучкі, вони можуть варіюватися залежно від контексту, культури чи життєвих обставин, але саме вони слугують «інструментами» для реалізації термінальних цілей.

Ця дихотомія – розподіл на термінальні та інструментальні цінності стала справжньою класикою в психології, бо дозволила не лише теоретично осмислити структуру ціннісної сфери, а й створити практичний інструмент для її вивчення. М. Рокич запропонував методику, де респонденти ранжують два списки по 18 цінностей кожен (спочатку термінальні, потім інструментальні), присвоюючи їм місце від 1 (найважливіше) до 18 (найменш важливе). Такий підхід дає змогу побачити індивідуальну ієрархію цінностей, виявити конфлікти між ними та простежити, як людина балансує між бажаними цілями та прийнятними засобами їх досягнення.

Саме на базі цієї методики з'явилися численні адаптації та модифікації. Зокрема, в українській та російськомовній психологічній практиці широко

використовується адаптація С. С. Бубнової та Л. Я. Гозман, яка отримала назву «Методика діагностики ціннісних орієнтацій особистості» [6]. Автори зберегли основну ідею Рокича, але вдосконалили процедуру, зробивши її більш зручною для групового та індивідуального застосування, а також додали можливості для глибшого аналізу – наприклад, виявлення групування цінностей за певними блоками (моральні, компетентнісні, егоїстичні, альтруїстичні тощо). Ця версія дозволяє не просто фіксувати поточну ієрархію, а й відстежувати її динаміку під впливом життєвих подій, соціальних змін, кризових ситуацій чи вікових періодів. Завдяки цьому методика стала незамінним інструментом для вивчення, як саме змінюються ціннісні пріоритети в умовах нестабільності, війни чи глобальних трансформацій, коли на перший план можуть виходити безпека, виживання та патріотизм, а раніше домінуючі гедонічні чи матеріальні цінності відходять на другий план.

Теорія М. Рокича та її адаптації залишаються актуальними саме тому, що поєднують простоту концепції з глибиною пояснювальної сили: вони показують, що цінності – це не хаотичний набір уподобань, а організована система, де кінцеві цілі та способи їх досягнення тісно пов'язані між собою. Розуміння цієї взаємозалежності допомагає пояснити, чому люди іноді жертвують принципами заради мети, а іноді відмовляються від мети, якщо шлях до неї суперечить їхнім моральним переконанням.

Щ. Шварц, ізраїльський соціальний психолог, у 1990-х роках розвинув і суттєво поглибив ідеї М. Рокича, створивши одну з найбільш впливових і емпірично обґрунтованих сучасних теорій базових людських цінностей. На відміну від дихотомії термінальних та інструментальних цінностей у Рокича, Шварц запропонував універсальну кругову (циркумплексну) модель, яка охоплює десять базових мотиваційних типів цінностей. Ці цінності не розташовані в простому лінійному порядку чи ієрархії, а утворюють замкнене коло (мотиваційний континуум), де сусідні цінності мають сумісні або близькі

мотиваційні цілі, а протилежні перебувають у конфлікті й практично взаємовиключають одна одну в одному акті чи рішенні.

У центрі моделі Шварца лежить ідея, що всі люди в усіх культурах розпізнають одні й ті самі базові цінності, оскільки вони відповідають універсальним вимогам людського існування: біологічним потребам, потребі в скоординованій соціальній взаємодії та потребі в виживанні й добробуті групи. Десять цінностей Шварца це влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта, традиції, конформізм і безпека. Кожна з них має чітко визначену мотиваційну мету: наприклад, влада це прагнення соціального статусу, контролю над ресурсами та домінування над іншими; досягнення це прагнення особистого успіху через демонстрацію компетентності; стимуляція це прагнення до новизни, хвилювання та ризику; самостійність це незалежність думок, дій і почуттів; універсалізм це розуміння, толерантність і захист добробуту всіх людей і природи; доброта це турбота про близьких, збереження їхнього благополуччя; безпека це прагнення до стабільності, гармонії та захисту від загроз тощо.

Ці десять цінностей організовані навколо двох основних біполярних осей (вимірів), які відображають фундаментальні конфлікти людської мотивації.

Перша вісь це відкритість змінам проти консерватизму. Відкритість змінам об'єднує цінності, що акцентують незалежність думок, дій і почуттів, готовність до нового досвіду, інновацій і змін: сюди входять самостійність, стимуляція, а також частково гедонізм (насолада та чуттєве задоволення). Протилежний полюс це консерватизм, який охоплює цінності, що підкреслюють порядок, самоконтроль, збереження традицій, опір змінам і уникнення невизначеності: безпека, конформізм (пристосування до соціальних очікувань) і традиції (повага до культурних, релігійних чи родинних звичаїв).

Друга вісь це самоперевершення проти самопідвищення. Самоперевершення (або самотрансценденція) включає цінності, орієнтовані на благополуччя інших людей і ширшого світу: універсалізм (толерантність,

справедливість, екологічна відповідальність) та доброта (турбота, вірність, чесність у близьких стосунках). Самопідвищення, навпаки, фокусується на власних інтересах, успіху та домінуванні: влада (контроль, престиж, багатство) та досягнення (особистий успіх, амбіції, визнання компетентності). Гедонізм частково перетинає обидві осі, поєднуючи елементи відкритість змінам і самопідвищення.

Кругова структура моделі Шварца дуже зручна для пояснення динаміки ціннісних змін. Коли суспільство переживає стабільний період, економічний ріст, мир і впевненість у завтрашньому дні, зазвичай посилюються цінності відкритість змінам і самоперевершення, люди більше прагнуть творчості, автономії, толерантності, екологічної свідомості, самореалізації. Але в умовах кризового стану війни, економічної нестабільності, терористичних загроз, масової міграції чи пандемій, на перший план висуваються цінності консерватизму та самопідвищення: безпека, порядок, традиції, конформізм, прагнення влади, досягнень і матеріальної стабільності. Саме тому в суспільствах, що переживають війну чи глибокі трансформації (як сучасна Україна), спостерігається помітне зсув пріоритетів: раніше домінуючі гедонічні чи індивідуалістичні цінності відходять у тінь, а на поверхню виходять безпека, патріотизм (як форма традицій і групової солідарності), солідарність і прагнення до стабільності.

Така модель не лише описує статичну структуру цінностей, а й пояснює, чому певні цінності конфліктують між собою (наприклад, стимуляція ризику суперечить безпеці та традиціям), а інші підсилюють одна одну (доброта і універсалізм, самостійність і стимуляція). Завдяки цьому теорія Шварца стала потужним інструментом для крос-культурних досліджень, прогнозування поведінки в кризах і розуміння, як зовнішні події перебудовують внутрішній світ людини, змінюючи її мотиваційні пріоритети.

У вітчизняній психології проблема ціннісних орієнтацій завжди займала особливе місце, оскільки саме тут вони розглядаються не як ізольоване явище, а

як невід’ємна частина процесу становлення особистості в її єдності з суспільним буттям, культурою та діяльністю. Цей підхід глибоко вкорінений у традиціях культурно-історичної теорії та теорії діяльності, які сформувалися в радянській і пострадянській психології та продовжують розвиватися в сучасній українській науці.

Л. І. Божович, одна з ключових фігур у вивченні вікового розвитку особистості, пов’язувала формування ціннісних орієнтацій насамперед із процесом становлення самосвідомості та моральної свідомості. Вона підкреслювала, що в підлітковому та юнацькому віці відбувається якісний стрибок: дитина переходить від регуляції поведінки зовнішніми нормами (вимогами дорослих, правилами колективу) до внутрішньої, свідомої саморегуляції. Саме в цей період ціннісні орієнтації стають тим внутрішнім механізмом, який дозволяє особистості самостійно обирати напрямок своїх дій, спираючись на власні моральні принципи та переконання. Божович показувала, що без сформованої системи цінностей самосвідомість залишається фрагментарною, а моральна свідомість поверхневою, залежною від зовнішнього тиску.

С. Л. Рубінштейн, розвиваючи філософсько-психологічний підхід до особистості, розглядав цінності як вираження ставлення людини до світу в цілому. Для нього цінність – це не просто абстрактний ідеал, а спосіб осмислення буття, через який людина наділяє навколишню дійсність особистісним значенням. Ставлення до світу, до інших людей, до себе самого це завжди ціннісне ставлення, яке визначає, що саме людина сприймає як значуще, а щось як байдуже чи вороже. Рубінштейн наголошував, що саме через таке ставлення відбувається постійна переоцінка цінностей у ході життя, що є закономірним процесом перебудови відносин людини зі світом.

О. М. Леонтьєв, продовжуючи лінію культурно-історичної теорії, робив акцент на ролі діяльності в становленні ціннісної сфери. Він вважав, що цінності не існують абстрактно, вони набувають справжнього особистісного сенсу лише

через реальну участь людини в діяльності, у практичному перетворенні дійсності. Саме в діяльності, у мотивуванні та реалізації свідомих дій, відбувається інтеграція суспільних цінностей в індивідуальну психіку. Леонтьєв показував, що особистість формується не через пасивне засвоєння норм, а через активне включення в систему суспільних відносин, де цінності стають мотивами діяльності, а отже, частиною внутрішньої структури особистості.

Сучасні українські дослідники продовжують і розвивають ці традиції, акцентуючи увагу на ціннісно-смісловій детермінації поведінки та її ролі в умовах сьогодення. С. Мотков детально аналізує ціннісно-сміслову сферу як складне психічне утворення, що складається з двох взаємопов'язаних підсистем – ціннісної та смислової. Він підкреслює її ключові функції: регулятивну (спрямовує поведінку та вибір), мотиваційну (надає сили для подолання труднощів) та інтегративну (забезпечує цілісність особистості, гармонізує внутрішні конфлікти) [33]. Саме ця сфера, на думку автора, стає тим осередком, який визначає стійкість людини перед викликами сучасного світу.

Л. О. Коберник розглядає ціннісні орієнтації як внутрішній стрижень особистості, що забезпечує її цілісність, спрямованість і стійкість у різних життєвих ситуаціях [25]. Вона зазначає, що система ціннісних орієнтацій є тим психологічним новоутворенням, яке відображає найбільш значущу для людини сферу буття, допомагає відокремлювати важливе від несуттєвого та слугує основою для прийняття рішень.

Н. П. Панчук трактує ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціальної активності та громадянської позиції особистості [36]. Вона підкреслює, що саме через них формується здатність людини до свідомої участі в суспільному житті, відповідальності за свої дії та внеску в загальне благо.

Таким чином, у вітчизняній психології ціннісні орієнтації постають не як статичний набір поглядів, а як динамічне, діяльнісне утворення, що тісно пов'язане з розвитком самосвідомості, моральним дозріванням і включенням людини в суспільну практику. Цей підхід дозволяє глибше зрозуміти, як цінності

стають не просто деклараціями, а реальними силами, що визначають життєвий шлях особистості, особливо в періоди соціальних трансформацій і криз.

Щодо структури ціннісних орієнтацій, більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що це не монолітне утворення, а складна, багатокomпонентна система, яка включає щонайменше три основні рівні або аспекти функціонування: когнітивний, емоційно-оцінний (афективний) та поведінковий (конативний). Саме така трикомпонентна модель дозволяє пояснити, чому цінності можуть бути глибоко усвідомленими, але не впливати на реальну поведінку, або чому людина діє відповідно до певних принципів, навіть не завжди чітко пояснюючи їхню суть.

Когнітивний компонент є фундаментом усієї структури. Він охоплює інтелектуальне розуміння цінностей, тобто знання про них, усвідомлення їхньої сутності, значення, місця в житті людини та зв'язку з іншими аспектами буття. На цьому рівні відбувається аналіз, осмислення, порівняння, класифікація. Людина може чітко пояснити, чому, наприклад, патріотизм є для неї важливою цінністю: вона пов'язує його з історичною пам'яттю нації, з почуттям приналежності до спільноти, з відповідальністю за майбутнє своєї країни, з особистими переживаннями чи сімейними традиціями. Когнітивний рівень передбачає здатність аргументувати, чому одна цінність є вищою за іншу, як вони співвідносяться між собою, які наслідки матиме їхнє прийняття чи відкидання. Без розвиненого когнітивного компонента цінності залишаються або поверхневими гаслами, або несвідомими установками, які людина не може пояснити навіть собі.

Однак знання, саме по собі, рідко стає рушійною силою. Саме тому величезну роль відіграє емоційно-оцінний, або афективний, компонент. Це рівень переживання цінностей, емоційного ставлення до них, внутрішнього прийняття чи відторгнення. Тут виникають почуття гордості за Батьківщину, глибокої любові до близьких, щирого обурення несправедливістю, натхнення від краси мистецтва чи природи, тривоги за майбутнє дітей, сорому за власну

слабкість чи зраду принципів. Саме емоційне забарвлення перетворює абстрактне знання на щось живе, особистісно значуще. Без афективного компонента цінності залишаються «голою» інформацією, холодними правилами чи соціальними нормами, які людина знає, але не відчуває. Вони не здатні мотивувати до дій, не викликають внутрішнього конфлікту при їх порушенні, не стають джерелом сили чи страждання. Саме емоційний рівень робить цінності частиною «Я», частиною душі, а не лише інтелектуального багажу.

Нарешті, поведінковий, або конативний, компонент є тим, що перетворює внутрішнє ставлення на зовнішню реальність. Це практична реалізація цінностей у конкретних вчинках, щоденних звичках, способі життя, виборах у складних ситуаціях. Саме тут видно, чи є цінності справжніми, чи вони лише декларовані. Волонтерська допомога пораненим чи переселенцям стає вираженням доброти та солідарності; відмова від хабаря чи корупційної пропозиції, проявом чесності та принциповості; активна участь у громадських ініціативах, протестах чи культурних заходах – втіленням громадянськості та патріотизму; турбота про екологію в повсякденних діях реалізацією універсалізму та відповідальності за майбутнє планети. Поведінковий компонент є своєрідним «випробуванням» ціннісної системи: якщо людина декларує любов до свободи, але мовчить, коли її порушують, або говорить про чесність, але регулярно обманює близьких чи колег, то це свідчить про розрив між когнітивно-емоційним рівнем і конативним. Такий розрив є однією з найпоширеніших причин внутрішнього конфлікту, почуття провини, втрати сенсу чи цинізму.

Ці три компоненти тісно взаємопов'язані й постійно взаємодіють. Когнітивне розуміння може посилювати емоційне переживання (чим глибше людина осмислює цінність, тим сильніше вона її відчуває), а емоційне забарвлення, у свою чергу, спонукає до дій. Реальні вчинки, своєю чергою, підтверджують чи спростовують когнітивні уявлення та емоційні переконання, змушуючи людину переглядати свою систему цінностей. У гармонійно розвиненій особистості всі три рівні узгоджені: людина знає, чому певна цінність

важлива, щиро її відчуває й регулярно втілює в життя. У кризові періоди чи під впливом травм ця гармонія може порушуватися, що призводить до ціннісних криз, внутрішньої роздвоєності чи навіть переоцінки пріоритетів.

Така трикомпонентна структура дозволяє не лише описати, як функціонують ціннісні орієнтації, а й зрозуміти, чому їхній розвиток є таким складним і тривалим процесом. Саме в ранньому юнацькому віці, коли формуються абстрактне мислення, глибока рефлексія та здатність до моральних виборів, усі три компоненти набувають особливої інтенсивності й стають об'єктом свідомої роботи над собою.

Ієрархія ціннісних орієнтацій є однією з найважливіших і найяскравіших характеристик цієї системи. Вона не є випадковим набором пріоритетів, а має чітку, хоч і не завжди жорстко фіксовану структуру, подібну до піраміди або багат шарової сфери, де кожен рівень виконує свою функцію і пов'язаний з іншими. Саме ієрархічність дозволяє людині в умовах обмеженості ресурсів (часу, сил, можливостей) швидко визначати, що є найважливішим саме зараз, а що можна відкласти чи взагалі відкинути.

На самому верхньому, найбільш узагальненому рівні зазвичай розташовуються найзагальніші, універсальні та національно значущі цінності, які мають статус абсолютних або майже абсолютних орієнтирів. Це ті цінності, які людина сприймає як фундаментальні для самого існування, для гідного життя, для збереження людяності. До них належать насамперед життя як найвища цінність, свобода (як внутрішня, так і зовнішня), незалежність (особиста та національна), гідність людини, справедливість, мир. У сучасних українських реаліях до цього рівня часто піднімаються також патріотизм, державність, любов до Батьківщини, солідарність із народом, які набувають статусу екзистенційних пріоритетів. Ці цінності рідко піддаються сумніву, вони є основою світогляду, і саме на них спирається людина, коли стикається з найважчими моральними виборами чи загрозами для існування.

Нижче розташовуються групові та соціальні цінності, які вже мають більш конкретний, контекстуальний характер. Це цінності, пов'язані з найближчим соціальним оточенням і тими спільнотами, до яких людина себе зараховує. Сюди входять сім'я, близькі стосунки, дружба, вірність, турбота про дітей і батьків, професія та професійна честь, належність до певної спільноти (релігійної, етнічної, професійної, громадської). Ці цінності дуже важливі для відчуття приналежності, підтримки, соціальної ідентичності, але вони можуть поступатися місцем вищим універсальним цінностям у критичних ситуаціях (наприклад, коли потрібно вибирати між безпекою сім'ї та захистом країни).

Ще нижче знаходяться індивідуальні, особистісні цінності, які стосуються переважно самого суб'єкта: самореалізація, особистісний розвиток, творчість, комфорт, матеріальний добробут, визнання, статус, задоволення від життя, фізичне та психічне здоров'я, особисте щастя. Ці цінності є рушійною силою повсякденної мотивації, вони визначають, як саме людина будує своє життя в мирний час, які цілі ставить перед собою в кар'єрі, навчанні, хобі. Однак у періоди суспільних криз чи особистих потрясінь вони часто відходять на другий план, поступаючись місцем вищим рівням.

Нарешті, найглибший, базовий шар утворюють несвідомі, автоматичні установки, які сформувалися в ранньому дитинстві, під впливом перших значущих переживань, сімейних сценаріїв, травм чи, навпаки, позитивних зразків. Ці глибинні орієнтації рідко усвідомлюються, але саме вони часто проявляються в екстремальних, стресових ситуаціях, коли людина діє «на автоматі», не встигаючи подумати. Наприклад, це може бути несвідома готовність ризикувати собою заради інших, або навпаки – інстинктивне прагнення до самозбереження будь-якою ціною, або глибоко вкорінена довіра/недовіра до людей.

Усе це свідчить про те, що ціннісні орієнтації це не статична сукупність поглядів і не раз назавжди зафіксований перелік пріоритетів. Це динамічна, багат шарова, жива система, яка постійно розвивається, перебудовується, іноді

переживає глибокі кризи, трансформації, а в окремих випадках радикальні перевороти. Під впливом значущих життєвих подій (втрата близьких, війна, еміграція, серйозні успіхи чи провали, духовні пошуки) верхні шари можуть змінюватися швидко й помітно, тоді як глибинні установки залишаються стабільними десятиліттями. Саме ця динаміка робить вивчення ціннісних орієнтацій надзвичайно актуальним завданням психологічної науки, особливо в умовах, коли суспільство стикається з потужними зовнішніми викликами – війною, економічною нестабільністю, культурними зрушеннями, глобальними загрозами. У такі періоди відбувається масове переосмислення пріоритетів, пошук нових сенсів, перегляд того, що раніше вважалося безумовним.

Таким чином, поняття та структура ціннісних орієнтацій у психології відображають їхню багатогранну, багаторівневу природу та ключову роль у житті особистості. Вони є тим внутрішнім стрижнем, навколо якого будується вся система життєвих смислів, виборів, мотивацій і вчинків людини. Саме завдяки ієрархічній організації ціннісних орієнтацій особистість здатна зберігати цілісність і спрямованість навіть у найскладніших обставинах, знаходити сили для подолання труднощів і зберігати себе як моральну, відповідальну, гідну істоту.

## **1.2 Класифікація видів ціннісних орієнтацій**

Питання класифікації ціннісних орієнтацій є одним із ключових у психологічній науці, оскільки дозволяє систематизувати надзвичайно різноманітні прояви цього феномена, виявити закономірності їхньої організації та зрозуміти механізми впливу на поведінку й вибір особистості. Незважаючи на те, що цінності та ціннісні орієнтації мають універсальний характер, їхні класифікації в різних теоретичних підходах суттєво відрізняються залежно від того, яка основа покладена в основу поділу: зміст, функція, рівень узагальнення, мотиваційна спрямованість чи соціокультурний контекст.

Однією з найпоширеніших, найвпливовіших і досі найчастіше використовуваних класифікацій у світовій психології залишається дихотомія,

запропонована американським психологом М. Рокичем у його фундаментальній праці 1973 року «The Nature of Human Values». Саме Рокич першим чітко розділив усі цінності на два принципово різні класи, що відображають дві великі категорії людського прагнення: кінцеві цілі життя та способи їх досягнення. Цей поділ виявився настільки продуктивним і зручним для емпіричного дослідження, що став справжньою класикою психології особистості та соціальної психології.

Термінальні цінності (від англ. terminal values) це переконання людини в тому, що певний кінцевий стан існування або найвища мета життя є вартим того, щоб до неї прагнути протягом усього життя, незалежно від конкретних обставин. Вони відповідають на фундаментальне питання: «До чого прагнути в житті загалом? Який стан буття є для мене найбажанішим?». Термінальні цінності є своєрідними «кінцевими пунктами» життєвого шляху, вони визначають те, що людина вважає справжнім сенсом свого існування. М. Рокич пропонував досить великий, але обмежений список із 18 таких цінностей, серед яких найчастіше згадуються: щасливе сімейне життя, внутрішня гармонія та свобода від внутрішніх конфліктів, свобода як незалежність у судженнях і діях, здоров'я (фізичне та психічне), любов (романтична, дружня, батьківська), мир у світі (соціальний і глобальний), творчість як можливість творити щось нове й оригінальне, самоповага та відчуття власної гідності, мудрість як зрілість суджень і глибоке розуміння життя, активне діяльне життя, відчуття завершеності та досягнення поставлених цілей, краса природи й мистецтва, щастя інших людей і всього людства тощо.

Ці цінності є відносно стійкими, вони рідко радикально змінюються протягом життя дорослої людини, бо стосуються глибинних, екзистенційних прагнень. Саме вони формують той «маячок», до якого людина підсвідомо або свідомо спрямовує своє життя, навіть якщо шлях до нього буває довгим і складним.

Інструментальні цінності (instrumental values), навпаки, стосуються не кінцевої мети, а способів її досягнення. Це переконання в тому, що певний спосіб

поведінки, риса характеру чи якість особистості є найкращим, найефективнішим або найморальнішим для реалізації бажаних термінальних цілей. Вони відповідають на питання: «Як саме діяти? Якими якостями володіти, щоб досягти того, що для мене важливо?». М. Рокич також виділив 18 типових інструментальних цінностей, серед яких найвідоміші чесність і щирість, відповідальність і надійність, дисциплінованість і самоконтроль, незалежність у судженнях і вчинках, мужність і сміливість у відстоюванні переконань, толерантність і здатність прощати, готовність допомагати іншим і працювати на їхнє благо, амбіційність і працьовитість, інтелектуальність і здатність до глибокого мислення, вихованість і хороші манери, самоконтроль і здатність стримувати емоції, логічність і раціональність тощо.

Інструментальні цінності є більш гнучкими й контекстуальними, ніж термінальні. Вони можуть змінюватися залежно від культури, соціального статусу, віку, життєвих обставин чи навіть конкретної ситуації. Наприклад, у мирний час людина може високо цінувати толерантність і дипломатичність, а в умовах війни чи загрози мужність, рішучість і готовність до ризику.

Саме ця дихотомія – чітке розмежування між «до чого прагнути» та «як це досягати» стала революційною для психології. Вона дозволила пояснити багато парадоксів людської поведінки: чому люди іноді відмовляються від бажаних цілей, якщо шлях до них суперечить їхнім моральним принципам; чому одні й ті самі термінальні цінності (наприклад, щастя сім'ї) можуть досягатися абсолютно різними способами залежно від інструментальних пріоритетів; чому в кризові періоди відбувається зсув у бік певних інструментальних цінностей (наприклад, зростання значущості дисципліни, мужності, відповідальності).

Цей поділ ліг в основу численних емпіричних методик. Найвідомішою та найпоширенішою в пострадянському просторі стала адаптація С. С. Бубнової та Л. Я. Гозман, яка отримала назву «Методика діагностики ціннісних орієнтацій особистості» [6]. Автори зберегли оригінальні списки Рокича, але зробили процедуру більш зручною для групового та індивідуального тестування,

оптимізували інструкції, додали можливості для якісного аналізу (наприклад, виявлення конфліктів між цінностями, групування за мотиваційними блоками). Завдяки цій методиці дослідники можуть не просто фіксувати поточну ієрархію цінностей у конкретної людини чи групи, а й простежувати її динаміку: як змінюються пріоритети під впливом вікових криз, професійного становлення, сімейних подій, соціальних потрясінь, економічних змін чи воєнних реалій.

Саме тому класифікація М. Рокича залишається актуальною навіть через півстоліття після її створення: вона проста, зрозуміла, емпірично перевірена й водночас достатньо глибока, щоб пояснювати складні процеси переоцінки цінностей у сучасному світі.

Щ. Шварц (або Шалом Шварц), ізраїльський соціальний психолог, у 1990-х роках здійснив значний крок уперед у розвитку ідей М. Рокича, створивши одну з найбільш емпірично обґрунтованих і широко застосовуваних сучасних теорій базових людських цінностей. На відміну від відносно простої дихотомії термінальних та інструментальних цінностей у М. Рокича, Шварц запропонував більш складну, динамічну й системну модель, яка враховує не лише зміст цінностей, а й їхні мотиваційні конфлікти та сумісності. Ця модель стала справжнім «золотим стандартом» у крос-культурних дослідженнях цінностей, оскільки демонструє універсальність базових мотивацій у різних суспільствах і культурах.

Шварц виділив десять базових універсальних цінностей (мотиваційних типів), які, на його думку, визнаються людьми в усіх культурах, оскільки вони впливають із трьох фундаментальних вимог людського існування: біологічних потреб індивіда, вимог скоординованої соціальної взаємодії та потреб виживання й добробуту групи. Ці десять цінностей – влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброта, традиції, конформізм і безпека не розташовані в простій ієрархії чи лінійному порядку. Замість цього вони організовані в кругову (циркумплексну) структуру – мотиваційний континуум, де кожна цінність займає своє місце на колі, а сусідні цінності мають близькі або

сумісні мотиваційні цілі, тоді як протилежні перебувають у фундаментальному конфлікті.

У центрі цієї кругової моделі лежать дві основні біполярні осі (виміри), які відображають найглибші конфлікти людської мотивації.

Перша вісь це відкритість змінам проти консерватизму (або збереження). Відкритість змінам об'єднує цінності, що акцентують незалежність думок, дій і почуттів, прагнення до новизни, хвилювання, творчості та готовності до змін: сюди входять самостійність (самостійність у мисленні та діях), стимуляція (пошук пригод, новизни, ризику) і частково гедонізм (насолада, чуттєве задоволення). Ці цінності мотивують людину до зростання, експериментування, автономії. Протилежний полюс – консерватизм охоплює цінності, що підкреслюють стабільність, порядок, самоконтроль, збереження традицій і опір змінам: безпека (стабільність, гармонія, захист від загроз), конформізм (пристосування до соціальних норм і очікувань) і традиції (повага до культурних, релігійних чи родинних звичаїв).

Друга вісь – самоперевершення (самотрансценденція) проти самопідвищення (самоусилення). Самоперевершення включає цінності, орієнтовані на благополуччя інших людей і ширшого світу: універсалізм (розуміння, толерантність, справедливість, захист усіх людей і природи) та доброта (турбота, вірність, чесність у близьких стосунках). Ці цінності спрямовані на благо за межами «Я». Самопідвищення, навпаки, фокусується на власних інтересах, успіху, статусі та домінуванні: влада (контроль над ресурсами, престиж, домінування) та досягнення (особистий успіх, амбіції, демонстрація компетентності). Гедонізм частково перетинає обидві осі, поєднуючи елементи відкритість змінам і самопідвищення.

Така кругова організація дозволяє чітко бачити мотиваційні сумісності та конфлікти. Цінності, розташовані поруч у колі (наприклад, самостійність і стимуляція, або доброта й універсалізм), мають спільну мотиваційну спрямованість і легко співіснують у поведінці однієї людини. Навпаки,

протилежні цінності (самостійність і стимуляція проти безпеки та конформізму; доброта й універсалізм проти влади та досягнення) перебувають у напрузі й практично взаємовиключають одна одну в одному рішенні чи дії. Якщо людина сильно орієнтована на відкритість змінам, їй важко одночасно бути прихильною до консерватизму; якщо пріоритет – самоперевершення, то самопідвищення буде конфліктувати з її основними мотивами.

Ця модель виявилася надзвичайно потужною для пояснення культурних відмінностей і динаміки змін у ціннісних пріоритетах. У стабільних, благополучних суспільствах зазвичай домінують цінності відкритість змінам і самоперевершення, люди більше прагнуть автономії, творчості, толерантності, екологічної свідомості. У суспільствах, що переживають кризи – війну, економічну нестабільність, політичні потрясіння чи масові загрози, на перший план висуваються консерватизм і самопідвищення: безпека, порядок, традиції, конформізм, прагнення влади, досягнень і матеріальної стабільності. Саме тому в умовах сучасної України, де триває війна, спостерігається помітний зсув, раніше значущі гедонічні чи індивідуалістичні цінності відходять у тінь, а посилюються безпека, солідарність, патріотизм (як форма традицій і групової ідентичності) та прагнення до стабільності.

Завдяки круговій структурі модель Шварца не лише статично описує цінності, а й пояснює їхню динаміку, конфлікти та адаптацію до зовнішніх змін. Це робить її незамінним інструментом для розуміння, як саме суспільні події перебудовують внутрішній мотиваційний світ людини, змушуючи переглядати пріоритети й шукати нові сенси в нових реаліях.

У вітчизняній психології також існує низка класифікацій ціннісних орієнтацій, які враховують не лише універсальні закономірності, а й специфіку національного контексту, історичні традиції, культурні особливості та аксіологічні пріоритети українського суспільства. Ці підходи часто поєднують філософські, психологічні та педагогічні традиції, намагаючись зробити класифікацію максимально адаптованою до реалій пострадянського простору, де

переплелися колективістські спадщини, національне відродження та сучасні виклики глобалізації й воєнного стану.

Один із найпоширеніших поділів відбувається за об'єктом спрямованості, тобто за тим, на що саме орієнтована ціннісна система людини. Тут традиційно виділяють дві великі групи: матеріальні та духовно-моральні (або морально-духовні) ціннісні орієнтації. Матеріальні орієнтації фокусуються на речах, умовах і благах, які забезпечують фізичне виживання, комфорт і стабільність: це багатство, матеріальний добробут, фізичне здоров'я, житло, безпека побуту, якісне харчування, технічні засоби тощо. Вони часто пов'язані з базовими потребами, з прагненням до стабільності в умовах невизначеності чи економічної кризи. Духовно-моральні орієнтації, навпаки, спрямовані на ідеали, принципи та внутрішні стани: доброта, справедливість, патріотизм, любов до ближнього, чесність, милосердя, духовний розвиток, самопожертва заради вищої мети. У сучасній українській психології цей поділ набуває особливої актуальності, адже в умовах війни, соціальних потрясінь і економічної нестабільності багато людей переживають зсув від матеріальних пріоритетів до духовно-моральних – патріотизм, солідарність, любов до Батьківщини, готовність до самопожертви стають домінуючими для значної частини суспільства.

Інший поширений і глибоко вкорінений у вітчизняній традиції поділ – це класифікація за суб'єктом (або за приналежністю, за рівнем суб'єкта спрямованості). Тут ціннісні орієнтації розподіляються залежно від того, на кого чи на що вони орієнтовані: індивідуальні, колективні, суспільні та загальнолюдські. Індивідуальні орієнтації спрямовані переважно на розвиток і благополуччя самої особистості, це самореалізація, особистісний ріст, автономія, здоров'я, особисте щастя, творчість, визнання власних здібностей. Вони відповідають потребі в індивідуальній ідентичності та самовираженні. Колективні орієнтації пов'язані з найближчим соціальним оточенням: сім'я, родина, група друзів, трудовий колектив, релігійна громада. Тут на перший план виходять турбота про близьких, вірність, взаємодопомога, сімейні цінності.

Суспільні орієнтації мають ширший масштаб – це громадянські, національні цінності: права людини, повага до закону, соціальна справедливість, патріотизм, державотворення, відповідальність перед суспільством, солідарність із співвітчизниками. Нарешті, загальнолюдські орієнтації виходять за межі конкретної нації чи групи – це мир у світі, гуманізм, екологічна відповідальність, толерантність, права людини як універсальні принципи, повага до життя будь-якої людини незалежно від походження. Такий поділ дозволяє зрозуміти, як особистість балансує між «Я», «Ми» (близьке коло) і «Вони» (суспільство, людство), що особливо важливо в умовах, коли національна ідентичність і загальнолюдські ідеали часто вступають у діалог чи конфлікт.

Деякі автори пропонують ще одну цікаву класифікацію – за ступенем стійкості чи стабільності ціннісних орієнтацій. Тут виділяють три основні типи: стійкі (глибоко вкорінені, малозмінні), ситуативні (залежні від конкретних обставин) та мінливі (тимчасові, пов'язані з кризою чи перехідним періодом). Стійкі орієнтації формуються в ранньому віці, закріплюються сімейним вихованням, культурними традиціями й залишаються відносно незмінними протягом життя – це базові моральні принципи, патріотизм, любов до рідних. Ситуативні орієнтації залежать від контексту: в одній ситуації людина може керуватися чесністю, а в іншій – прагматичним компромісом, залежно від тиску обставин. Мінливі орієнтації найчастіше проявляються в періоди криз, переїздів, війн чи радикальних змін, людина може тимчасово переорієнтуватися на виживання, безпеку чи матеріальні блага, а потім повернутися до попередніх пріоритетів або сформувані нові. Цей поділ особливо корисний для аналізу динаміки ціннісної сфери в умовах сучасної України, де війна та соціальні трансформації спричиняють швидкі й глибокі зсуви в ієрархії пріоритетів.

Усе це свідчить про те, що в українській психології класифікації ціннісних орієнтацій не є відірваними від реальності, вони намагаються врахувати як загальнолюдські закономірності, так і національну специфіку: історичну пам'ять, колективістські традиції, прагнення до незалежності, морально-духовні

ідеали, які завжди були сильними в нашій культурі. Саме такий контекстно-чутливий підхід дозволяє глибше зрозуміти, як формуються й змінюються ціннісні системи в умовах перехідного суспільства.

Ще один досить поширений і продуктивний підхід у вітчизняній психології – це класифікація ціннісних орієнтацій за змістом спрямованості, тобто за тією основною сферою життя чи діяльністю, на яку вони переважно орієнтовані. Такий поділ дозволяє чітко побачити, які саме аспекти буття є для людини найбільш значущими в певний період її життя, які сфери вона вважає пріоритетними для вкладення сил, часу та емоцій. Він допомагає зрозуміти не просто «що важливо», а «де саме людина шукає сенс і задоволення», і як це впливає на її вибори, поведінку та життєву стратегію.

До основних груп за цим критерієм належать:

Пізнавальні (або гносеологічні) орієнтації – це прагнення до істини, знань, розуміння світу, постійного розвитку інтелекту, пошуку відповідей на складні питання буття. Людина з домінуючою пізнавальною спрямованістю цінує освіту, науку, самоосвіту, критичне мислення, відкриття нового. Вона може жертвувати комфортом чи соціальними зв'язками заради глибокого розуміння, дослідження, навчання впродовж усього життя.

Творчі орієнтації пов'язані з самовираженням, новаторством, створенням чогось оригінального, неповторного. Це може бути художня творчість, винахідництво, авторство в будь-якій сфері – від мистецтва до технологій чи соціальних проєктів. Тут ціннісним є процес творення, можливість залишити слід, реалізувати унікальний потенціал, подолати рутину через нове.

Релігійні (або духовно-екзистенційні) орієнтації фокусуються на вірі, спасінні душі, пошуку вищого сенсу, зв'язку з трансцендентним. Для таких людей пріоритетними стають релігійні практики, моральні заповіді, прагнення до святості, гармонії з Богом чи вищою силою, часто з акцентом на аскезу, милосердя, прощення.

Національно-громадянські орієнтації спрямовані на патріотизм, державність, свободу нації, громадянську відповідальність, любов до Батьківщини, збереження культурної спадщини, боротьбу за незалежність і справедливість у суспільстві. У сучасних українських реаліях ця група набуває особливої ваги, оскільки війна та прагнення до суверенітету роблять ці цінності домінуючими для багатьох людей.

Естетичні орієнтації пов'язані з красою, гармонією, мистецтвом, досконалістю форм. Людина з такою домінантою шукає сенс у спогляданні краси природи, творів мистецтва, створенні естетично досконалого, у гармонійному способі життя, де важливі не лише функції, а й форма, стиль, емоційна глибина переживань.

Сімейно-родинні орієнтації – це любов, турбота, вірність, взаємна підтримка в найближчому колі: сім'я, діти, батьки, подружжя. Тут ціннішим є створення міцного родинного вогнища, виховання дітей, збереження традицій роду, емоційна близькість, взаємна відданість.

Професійні орієнтації зосереджені на успіху в обраній справі, визнанні компетентності, майстерності, кар'єрному зростанні, внеску в розвиток професії чи галузі. Людина з такою спрямованістю бачить сенс життя в професійній самореалізації, досягненні високого рівня майстерності, авторитету серед колег, матеріальному та статусному визнанні своєї праці.

Такий поділ за змістом спрямованості допомагає не лише описати домінуючі пріоритети особистості в певний момент, а й простежити, як змінюються акценти протягом життя: у молодості можуть переважати пізнавальні чи творчі орієнтації, у зрілому віці – сімейно-родинні чи професійні, а в кризові періоди національно-громадянські чи релігійні.

Окремо варто виділити класифікацію за мотиваційною основою, яку активно розвивають сучасні дослідники, спираючись на ідеї Р. Інглгарта, Маслоу та інших. Тут ціннісні орієнтації поділяють на дві великі групи залежно від того, які базові потреби вони задовольняють.

Перша група – це орієнтації, пов'язані з потребами виживання та безпеки. Вони спрямовані на захист від загроз, стабільність, матеріальний добробут, фізичну та економічну безпеку, порядок, передбачуваність, уникнення ризику. Це цінності, що забезпечують базове виживання індивіда та групи: здоров'я, безпека, матеріальне забезпечення, стабільна робота, традиції, які дають відчуття захищеності. У періоди суспільної нестабільності, війни, економічної кризи, масових загроз саме ці орієнтації різко зростають у вазі, стають домінуючими, витісняючи інші.

Друга група – орієнтації, що задовольняють потреби самовираження та зростання (або постматеріалістичні, за Інглгартом). Вони пов'язані з самореалізацією, творчістю, автономією, свободою вибору, особистісним розвитком, якістю життя, толерантністю, екологічною свідомістю, пошуком сенсу поза матеріальним. Ці цінності виходять на перший план у стабільних, благополучних суспільствах, де базові потреби вже задовольняються, і людина може дозволити собі фокусуватися на вищих рівнях самоактуалізації.

Цей поділ особливо актуальний для розуміння сучасних трансформацій: у суспільствах, що переживають кризу (як Україна зараз), спостерігається масовий зсув до цінностей виживання та безпеки, тоді як у мирний період домінують орієнтації зростання й самовираження. Саме така мотиваційна класифікація добре пояснює динаміку змін у ціннісній сфері під впливом історичних подій і дозволяє прогнозувати поведінку людей у різні періоди.

Деякі автори пропонують розглядати ціннісні орієнтації через призму ієрархічної моделі, яка пов'язує їх із різними рівнями буття людини. Зокрема, З. С. Карпенко в своїх працях з аксіологічної психології особистості розвиває ідею, що система цінностей не є хаотичним набором уподобань чи соціальних норм, а утворює чітку ієрархічну структуру, де кожен рівень відповідає певному онтологічному виміру існування людини. На найнижчому, індивідуальному рівні домінують цінності, пов'язані з базовими критеріями існування суб'єкта як окремої істоти: істина (як пошук достовірного знання про себе й світ),

справедливість (як прагнення до рівноваги в особистих відносинах і самовідчуттях) та користь (як прагнення до ефективності, вигоди, задоволення власних потреб). Ці цінності забезпечують первинну орієнтацію людини в реальності, допомагають виживати, адаптуватися й захищати власне «Я».

Наступний рівень – груповий, або полісуб’єктний, де на перший план виходить добро як основа моральної взаємодії, як принцип співіснування з іншими, турботи про близьких, взаємодопомоги, вірності в стосунках. Тут цінності вже виходять за межі «Я» і стають регуляторами міжособистісних відносин, створюючи моральну основу для спільного життя в родині, дружньому колі чи малій групі. Добро тут виступає не як абстрактний ідеал, а як реальна практика взаємної підтримки, прощення, емпатії, яка робить можливим гармонійне співбуття.

Найвищий рівень у цій моделі – суспільний, або метасуб’єктний, де вершинною цінністю стає краса як узагальнений вираз творчого внеску особистості у світ. Краса тут розуміється широко: це не лише естетична досконалість, а й гармонія, цілісність, творче збагачення дійсності, здатність людини залишити після себе щось прекрасне, значуще для інших поколінь. Саме на цьому рівні особистість виходить за межі егоїстичних чи групових інтересів і стає співавтором культурного, духовного розвитку суспільства, втілюючи універсальні ідеали через власну творчість, внесок у спільну справу, самопожертву заради вищого блага.

Такий ієрархічний підхід підкреслює, що ціннісні орієнтації не є плоскою сукупністю, а функціонують як сходинки: вищі рівні інтегрують і підпорядковують собі нижчі, надаючи їм глибший сенс. Наприклад, індивідуальна користь чи прагнення істини набувають справжньої цінності лише тоді, коли вони підпорядковуються добру в стосунках і красі в творчому внеску у світ. Це дозволяє пояснити, чому людина може відмовитися від особистої вигоди заради справедливості чи добра, а добро – підпорядковувати красі як вищому ідеалу гармонійного буття.

Усе це свідчить про те, що єдиної універсальної класифікації ціннісних орієнтацій не існує й навряд чи може існувати. Кожна типологія відображає певний теоретичний ракурс, конкретні завдання дослідження, культурний чи історичний контекст. Класичні західні моделі (Рокич, Шварц) добре працюють для крос-культурних порівнянь і емпіричної діагностики, тоді як вітчизняні підходи (від Божович і Рубінштейна до сучасних авторів на кшталт Карпенко, Коберник чи Панчук) частіше акцентують морально-духовний, національний і діяльнісний виміри, враховуючи специфіку посттоталітарного суспільства з його травматичним досвідом і прагненням до самоутвердження.

Водночас найпродуктивнішим для емпіричного вивчення залишається синтез класичних підходів М. Рокича та Ш. Шварца з урахуванням національно-культурної специфіки й сучасних реалій України. Саме таке поєднання – універсальна структура (кругова модель Шварца, дихотомія Рокича) плюс акцент на патріотизм, солідарність, духовно-моральні ідеали – дозволяє не просто описати статичну ієрархію, а зрозуміти динаміку трансформацій. Особливо це помітно в умовах воєнного стану, коли на перший план різко виходять цінності безпеки, виживання, патріотизму, солідарності, захисту близьких і Батьківщини, а раніше значущі гедонічні, індивідуалістичні чи матеріальні пріоритети відступають або переосмислюються як другорядні.

Таким чином, класифікація видів ціннісних орієнтацій є не самоціллю й не абстрактною теоретичною грою, а потужним інструментом для глибшого розуміння внутрішнього світу особистості. Вона допомагає розкрити мотиваційні пріоритети, стратегії адаптації до мінливого соціального середовища, механізми подолання криз і пошуку сенсу в складних обставинах. Різноманітність підходів до типології, від універсальних моделей до контекстно-чутливих національних лише підтверджує багатогранність цього феномена, його живу, динамічну природу й необхідність комплексного, багатометодичного вивчення його проявів у реальному житті людини та суспільства.

### **1.3 Загальна характеристика вікових особливостей раннього юнацького віку**

Ранній юнацький вік (приблизно 15-18 років) є одним із найбільш динамічних, насичених і по-справжньому переломних періодів у всьому онтогенезі людини. Це не просто продовження підліткового віку, а якісно новий етап, коли завершується перехід від дитинства до дорослості, коли людина виходить на принципово інший рівень самосвідомості, соціальної зрілості та відповідальності за власне життя. Саме в ці роки закладаються основи того, ким людина стане в майбутньому: формується світогляд, життєві пріоритети, моральні принципи, професійні орієнтири, здатність до глибоких стосунків і самостійних рішень.

Фізіологічно рання юність знаменує завершення основних процесів пубертатного дозрівання. Гормональний фон стабілізується, закінчується бурхливий ріст кісток і м'язів, відбувається остаточне формування вторинних статевих ознак, значно покращується координація рухів, зростає загальна витривалість організму, підвищується сила та витривалість серцево-судинної й дихальної систем (Коц С.М.) [26]. Ці зміни дають юнакам і дівчатам відчуття фізичної впевненості, сили, можливостей свого тіла. Багато хто починає активно займатися спортом, експериментувати з зовнішністю, відчувати гордість за своє тіло. Водночас саме в цей період надзвичайно загострюється увага до власної зовнішності: будь-яка «недосконалість» (за суб'єктивними уявленнями) може спричинити сильну тривогу, сором'язливість, порівняння себе з ровесниками чи ідеальними образами з медіа. Чутливість до оцінок з боку оточення (особливо однолітків протилежної статі) досягає піку, що часто призводить до підвищеної вразливості, комплексів чи, навпаки, до надмірної демонстрації впевненості як захисної реакції.

Центральним психологічним новоутворенням ранньої юності є становлення розвиненої, рефлексивної самосвідомості. Юнаки та дівчата відкривають для себе свій внутрішній світ як щось унікальне, неповторне,

відмінне від усіх інших. Вони починають сприймати власні переживання, емоції, думки не просто як реакцію на зовнішні події, а як стани власного «Я», як прояв індивідуальності. Це відкриття супроводжується справжнім потрясінням: радістю від усвідомлення своєї неповторності, хвилюванням від глибини внутрішнього світу, але водночас тривогою, бо разом приходить розуміння обмеженості часу, смертності, незворотності прожитого. Виникають інтенсивні екзистенційні переживання: питання «Хто я насправді?», «Яким я хочу стати?», «Яке моє місце серед людей і в світі?», «У чому сенс мого життя?». Ці роздуми набувають філософського забарвлення, людина починає глибоко рефлексувати над собою, аналізувати свої мотиви, сумніватися в раніше прийнятих цінностях, шукати власну ідентичність (Співак Л., 2016) [39]; (Невідома Я.Г., 2022) [34].

Саме в цей період відбувається перехід від зовнішньої регуляції поведінки (правилами дорослих, нормами колективу) до внутрішньої, свідомої саморегуляції. Самосвідомість стає здатною не лише фіксувати «я є», а й оцінювати себе, планувати майбутнє, будувати життєві перспективи, брати відповідальність за власні вибори. Це робить юність часом активного формування цілісної Я-концепції, коли образ «Я» набуває стійкості, багатогранності й починає включати не лише фізичні та соціальні характеристики, а й моральні принципи, життєві цілі, світоглядні позиції.

Процес цей супроводжується підвищеною інтроспекцією: людина годинами може «копирсатися» у своїх думках і почуттях, вести внутрішні діалоги, писати щоденник, шукати відповіді в книгах, музиці, релігії чи філософії. Часто це призводить до відчуття самотності, адже внутрішній світ здається надто глибоким і складним, щоб його можна було повністю відкрити навіть найближчим людям. Звідси – типові для юності переживання «ніхто мене не розуміє», екзистенційна тривога, меланхолія, але водночас і ейфорія від відкриття власної глибини.

Таким чином, ранній юнацький вік – це не просто біологічне дозрівання й соціальна адаптація, а справжній стрибок у суб'єктивність, у свідоме володіння

собою. Саме тут закладається фундамент особистісної зрілості, здатності до самостійного життя, пошуку сенсу й відповідальності за власну долю. Цей період робить людину вразливою, але водночас надзвичайно відкритою до зростання, змін і глибокого осмислення буття.

Соціальна ситуація розвитку в ранньому юнацькому віці визначається насамперед підготовкою до повноцінного самостійного життя. Це вже не просто навчання в школі заради оцінок чи виконання вимог дорослих, а свідомо орієнтація на майбутнє, на те, яким буде життя після отримання атестата. Завершення середньої освіти стає справжнім рубежем: попереду вибір професії, підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), вступ до вищого навчального закладу, а для деяких одразу початок трудової діяльності, переїзд в інше місто чи навіть еміграція. Усе це створює відчуття невідворотності змін, тиску часу й відповідальності за власне майбутнє.

Провідною діяльністю в цей період стає навчально-професійна орієнтація, яка якісно відрізняється від навчальної діяльності підліткового віку. Якщо раніше навчання було переважно засвоєнням знань і виконанням шкільних завдань, то тепер воно набуває чіткої спрямованості на майбутнє: вибір спеціальності, підготовка до іспитів, пошук інформації про університети, стажування, перші спроби заробітку. Юнаки та дівчата намагаються узгодити найближчі, конкретні цілі (успішно скласти ЗНО, обрати правильний факультет, пройти співбесіду, знайти підробіток) з довгостроковими життєвими планами (отримати бажану професію, досягти матеріальної незалежності, створити сім'ю, реалізувати себе в обраній сфері, подорожувати, жити в певному місті чи країні). Саме ця спроба поєднати близьку та віддалену перспективи часто стає джерелом серйозних внутрішніх конфліктів: страх невдачі на іспитах, сумніви у правильності вибору професії, відчуття, що «життя проходить повз», тиск батьківських очікувань чи, навпаки, відсутність будь-якої підтримки. Усе це може призводити до кризи ідентичності, коли людина починає сумніватися в тому, ким вона є і ким хоче стати (Жданюк Л.О., 2023) [17, 18].

Однією з найяскравіших і найхарактерніших особливостей ранньої юності є потужне прагнення до автономії від батьків та інших значущих дорослих. Старшокласники активно відстоюють право на самостійне прийняття рішень практично в усіх сферах життя: як одягатися, з ким дружити, як проводити вільний час, які погляди на життя сповідувати, які моральні принципи вважати своїми. Вони більше не хочуть, щоб за них вирішували, ким бути, що любити, у що вірити. Це прагнення проявляється в трьох основних формах автономії.

По-перше, емоційна незалежність – бажання мати власні почуття, переживання, уподобання, не залежати від схвалення чи осуду батьків. Юнак чи дівчина хоче відчувати любов, ненависть, захоплення, розчарування як щось своє, а не як те, що «треба» відчувати за батьківськими стандартами.

По-друге, нормативна автономія – це формування власної системи моральних і життєвих принципів. Старшокласники починають переглядати цінності, які раніше приймали на віру від батьків чи вчителів: релігійні переконання, політичні погляди, уявлення про справедливість, чесність, кохання, успіх. Вони можуть вступати в гострі дискусії з дорослими, відстоювати свою позицію, навіть якщо вона суперечить сімейним традиціям.

По-третє, поведінкова свобода це право самостійно обирати стиль життя, коло спілкування, дозвілля, зовнішній вигляд, манеру поведінки. Юнаки прагнуть, щоб їхнє життя не контролювалося щохвилини: коли приходити додому, з ким зустрічатися, як витратити гроші, що постити в соцмережах.

Водночас це прагнення до автономії супроводжується парадоксальним зростанням потреби в самоконтролі. Юнаки вже розуміють, що свобода це не свавілля, а відповідальність за наслідки своїх дій. Вони намагаються планувати час, контролювати емоції, стримувати імпульси, дотримуватися обіцянок. Проте рівень саморегуляції ще не є досконалим: скарги на «слабкість волі», на те, що «не можу себе змусити», на імпульсивні вчинки, на залежність від настрою чи впливу компанії залишаються досить поширеними. Багато хто відчуває

внутрішній розкол між бажанням свободи та страхом перед її наслідками, між прагненням незалежності та потребою в підтримці й розумінні.

Таким чином, соціальна ситуація розвитку в ранній юності створює унікальне поєднання можливостей і викликів: людина стоїть на порозі дорослого життя, має величезний потенціал для самоствердження, але водночас переживає потужний тиск вибору, невизначеності й відповідальності. Саме це робить період особливо сензитивним для формування стійкої системи ціннісних орієнтацій, адже саме зараз відбувається активний перегляд і свідоме прийняття (чи відкидання) тих принципів, які визначатимуть подальше життя.

Емоційна сфера в ранній юності зазнає справжнього якісного стрибка: вона стає значно багатшою, диференційованішою, глибшою і водночас набагато суперечливішою, ніж у попередні вікові періоди. Якщо в дитинстві та ранньому підлітковому віці емоції були досить простими, яскравими й часто безпосередньо пов'язаними з зовнішніми подіями (радість від подарунка, образа від несправедливості, гнів через заборону), то в 15-18 років емоційний світ розкривається в усій своїй багатогранності. З'являється величезна кількість тонких відтінків переживань, які вже не зводяться до «добре» чи «погано», а набувають складних, змішаних, часом майже протилежних забарвлень.

Юнаки та дівчата можуть одночасно переживати ейфорію від першого серйозного успіху (складений іспит, визнання в колективі, перше кохання) і глибоку меланхолію від усвідомлення швидкоплинності часу чи власної самотності навіть серед друзів. Вони відчувають гостре, майже болісне почуття закоханості, коли весь світ ніби зосереджується в одній людині, і паралельно – тяжке відчуття ізоляції в натовпі, коли здається, що ніхто не здатен зрозуміти їхнього внутрішнього стану. Емоційна палітра стає настільки різноманітною, що одні й ті самі події можуть викликати цілу гаму почуттів: радість змішується з тривогою, гордість – з соромом, ніжність – з роздратуванням.

Підвищується загальна емоційна чутливість: юна людина гостріше реагує на слова, погляди, натяки, критику, несправедливість. Те, що раніше пройшло б

повз, тепер може глибоко ранили чи, навпаки, надихнути. Водночас саме в цей період активно формуються механізми психологічного захисту та саморегуляції. Підліток вчиться приховувати справжні почуття під маскою байдужості чи іронії, контролювати сльози, стримувати гнів, переключатися з негативних переживань на щось конструктивне. Ці механізми ще не завжди досконалі, але їхній розвиток уже помітний: людина намагається не «вибухати» при кожному конфлікті, а спочатку подумати, проаналізувати ситуацію, знайти вихід.

Особливо характерними для ранньої юності є амбівалентність і парадоксальність емоцій це здатність одночасно переживати протилежні стани. Юнак може бути глибоко егоїстичним у дрібницях (наприклад, ображатися через відсутність уваги до себе) і водночас виявляти щирий альтруїзм, жертвуючи своїм часом чи ресурсами заради друга чи незнайомої людини. Він буває надзвичайно товарицьким, відкритим, готовим ділитися всім на світі, і в наступну мить замикається в собі, уникає спілкування, прагне самотності. Максималізм («або все, або нічого», «якщо не ідеально – то краще взагалі не варто») поєднується з несподіваною толерантністю до чужих поглядів і слабкостей. Радикалізм у судженнях («я ніколи не пробачу зради») уживається з консерватизмом у деяких сферах життя («сім'я має бути традиційною», «певні цінності незмінні»). Ці суперечності не є ознакою «невихованість» чи незрілості – вони відображають активний внутрішній пошук балансу між двома потужними потребами: прагненням до індивідуальності, унікальності, власного «Я» – і одночасною гострою потребою в прийнятті, розумінні, підтримці з боку значущого оточення (Золотих Є.А., 2022) [21]; (Філоненко Ю., 2022) [46].

Саме ця амбівалентність робить емоційне життя юнаків і дівчат таким насиченим і водночас таким важким. Вони постійно балансують між бажанням бути собою в повному обсязі (зі всіма «неподобностями» й глибиною) і страхом бути відкинутими, незрозумілими, «не такими, як усі». Цей внутрішній конфлікт часто проявляється в різких змінах настрою, у періодичних «відключеннях» від

світу, у пошуках «своїх» людей, у яких можна відкритися повністю, без масок і захисних механізмів.

Таким чином, емоційна сфера ранньої юності – це справжнє поле битви і водночас лабораторія зростання. Вона стає багатшою й складнішою, вчить людину розпізнавати тонкі відтінки власних почуттів і почуттів інших, розвиває здатність до емпатії, саморегуляції, глибоких стосунків. Саме в цей період емоції перестають бути просто реакцією на зовнішнє, вони перетворюються на важливий інструмент самопізнання, пошуку сенсу й побудови власної ідентичності.

Інтелектуальний розвиток у ранньому юнацькому віці досягає одного з найвищих рівнів за весь період онтогенезу. Мислення остаточно переходить на якісно нову стадію абстрактно-теоретичну, гіпотетико-дедуктивну, здатну до системного аналізу складних, багатозначних проблем. У 15-18 років юнак чи дівчина вже вільно оперує абстрактними поняттями, узагальненнями, теоретичними конструкціями, які не потребують опори на конкретний матеріал.

Вони можуть будувати гіпотези, перевіряти їх логічно, виводити наслідки з припущень, розглядати явища з кількох альтернативних точок зору одночасно. З'являється здатність прогнозувати віддалені наслідки власних дій і рішень, будувати довгі й складні причинно-наслідкові ланцюги, аналізувати не лише те, що є, а й те, що могло б бути за інших умов. Саме ця здатність до системного, багатофакторного мислення робить юнацький вік періодом, коли людина вперше по-справжньому здатна займатися серйозним філософським, етичним, громадянським і релігійним осмисленням світу.

Юнаки й дівчата починають ставити глибокі світоглядні питання: у чому сенс життя, чи існує абсолютна мораль, що таке справедливість у суспільстві, чи має людина свободу волі, чи є Бог, як співвідносяться індивідуальне щастя й благо спільноти, чи варто жити заради ідеалів, якщо це суперечить особистому комфорту. Вони можуть годинами дискутувати про ці теми, читати філософську літературу, вести внутрішні монологи, сперечатися з ровесниками чи дорослими.

Спілкування в ранній юності також набуває принципово нової глибини, щирості та якості. З'являється гостра потреба в інтимно-особистісних стосунках – дружбі чи коханні, де можна бути собою повністю: зі своїми сумнівами, слабкостями, суперечливими почуттями, без необхідності надягати соціальні маски чи грати роль «хорошої дитини» чи «успішного учня». Саме в таких стосунках юна людина вчиться відкриватися, довіряти, бути вразливою, отримувати підтримку й давати її.

Водночас посилюється бажання спілкуватися з дорослими на рівних – не як з авторитетами, які «знають краще», а як з партнерами по діалогу, чії думки можна обговорювати, критикувати, доповнювати. Юнаки прагнуть, щоб їхню позицію сприймали серйозно, щоб їхні аргументи розглядали, а не відкидали з позиції «ти ще малий, щоб це розуміти». Вони хочуть визнання своєї думки, поваги до власних поглядів, навіть якщо ці погляди суперечать думкам батьків чи вчителів.

Група однолітків залишається надзвичайно важливим референтним середовищем – джерелом соціального порівняння, підтримки, емоційного резонансу, норм і цінностей. Але вона вже перестає бути єдиним і безумовним авторитетом. Юнак чи дівчина починає розрізняти «свою» думку від думки групи, вчиться протистояти тиску ровесників, якщо це суперечить внутрішнім переконанням. З'являється здатність обирати коло спілкування свідомо – шукати тих, хто розділяє глибокі інтереси, хто здатен зрозуміти складні переживання, хто не вимагає конформізму.

Таким чином, і інтелектуальний розвиток, і спілкування в ранній юності стають надзвичайно важливими каналами формування особистості. Саме через абстрактне мислення юна людина осмислює світ і себе в ньому, саме через глибокі, щирі стосунки вчиться бути собою серед інших. Ці процеси тісно переплетені з формуванням ціннісних орієнтацій: адже саме зараз відбувається активний вибір, які ідеї, принципи, ідеали прийняти як свої, а які відкинути, і саме від цього вибору значною мірою залежить подальший життєвий шлях.

Усе це робить ранній юнацький вік сензитивним періодом для формування та перебудови ціннісних орієнтацій. Саме в цей час відбувається активне переосмислення попереднього досвіду, вибір життєвих пріоритетів, побудова ієрархії цінностей, яка надовго визначатиме поведінку, рішення та життєву стратегію людини.

Отже, ранній юнацький вік є перехідним етапом, коли завершується первинна соціалізація і розпочинається свідоме конструювання дорослого життя. Це період закладання основ особистісної зрілості, розвитку здатності до самостійного вибору та відповідальності за нього, що робить вивчення вікових особливостей цього віку надзвичайно важливим для розуміння процесів розвитку та трансформації ціннісних орієнтацій у сучасних умовах.

### **Висновки до розділу 1**

Ціннісні орієнтації є складним, багатокomпонентним і динамічним утворенням особистості, що виконує ключові регулятивні, мотиваційні та інтегративні функції. Вони не зводяться до простого переліку бажаних об'єктів чи ідей, а являють собою суб'єктивно значущу, ієрархічно організовану систему переконань, ставлень і пріоритетів, яка визначає життєві вибори, сенс існування та стратегію поведінки людини в різних життєвих обставинах.

Структура ціннісних орієнтацій включає три основні компоненти: когнітивний (усвідомлення сутності та місця цінностей у житті), емоційно-оцінний (переживання, прийняття чи відторгнення цінностей) та поведінковий (практична реалізація цінностей у вчинках і стилі життя). Ці компоненти тісно взаємопов'язані, а їхня узгодженість визначає ступінь внутрішньої гармонії особистості та ефективність саморегуляції.

Ієрархічна організація ціннісних орієнтацій є однією з найважливіших їхніх характеристик. На верхніх рівнях розташовуються найбільш узагальнені, універсальні та національно значущі цінності (життя, свобода, гідність, незалежність, патріотизм), нижче – групові та соціальні (сім'я, дружба, спільнота), ще нижче – індивідуальні (самореалізація, комфорт, визнання), а на

глибинному рівні несвідомі, автоматичні установки, що часто проявляються в критичних ситуаціях. Така багат шаровість пояснює, чому в умовах кризи відбувається швидкий зсув пріоритетів на вищі, екзистенційні рівні.

У психологічній науці сформовано низку класифікацій ціннісних орієнтацій, кожна з яких висвітлює певний аспект цього феномена. Класична дихотомія М. Рокича (термінальні та інструментальні цінності) та кругова модель Ш. Шварца (десять базових цінностей, організованих навколо осей відкритість змінам – консерватизм і самоперевершення – самопідвищення) залишаються найбільш універсальними та емпірично обґрунтованими. Водночас вітчизняні підходи збагачують розуміння проблеми національно-культурною специфікою, морально-духовним виміром і діяльнісним контекстом, пропонуючи поділи за об'єктом, суб'єктом, змістом спрямованості, ступенем стійкості та мотиваційною основою.

Ранній юнацький вік є сензитивним періодом для становлення та перебудови системи ціннісних орієнтацій. Саме в цей час інтенсивно розвиваються абстрактне мислення, рефлексивна самосвідомість, здатність до моральних виборів і глибинних міжособистісних стосунків; формується прагнення до автономії, відбувається активний пошук ідентичності та сенсу життя. Усе це створює сприятливі умови для свідомого прийняття чи перегляду життєвих пріоритетів, але водночас робить особистість особливо вразливою до зовнішніх впливів, криз і травматичних подій.

## **РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ ПРО РОЗВИТОК ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ**

### **2.1 Мета та організація емпіричного дослідження**

Емпіричне дослідження – це частина наукової діяльності, практичне пізнання, що базується на зборі емпіричної інформації, осмисленні, опису її результатів та впровадженні у діяльність людини.

Нами було проведено емпіричне дослідження. Його мета – виявити та дослідити життєві цінності у ранньому юнацькому віці, з'ясувати їх психологічні особливості.

Передусім дослідження спрямоване на діагностику структури цінностей, що дозволяє визначити провідні життєві орієнтації підлітків 15–17 років, зокрема орієнтацію на досягнення, творчість, безпеку чи міжособистісні стосунки.

Потрібно не тільки описати життєві цінності, а й зрозуміти чому вони актуальні для юнаків і дівчат, щоб потім використати у навчально-виховному процесі.

Важливим завданням є також виявлення індивідуальних та групових відмінностей у системі цінностей, що формуються під впливом соціального середовища, сім'ї, ліцею та однолітків.

Базовою гіпотезою дослідження є припущення, що в період соціалізації найбільше відбуваються якісні зміни в системі цінностей старших підлітків.

Для досягнення поставленої мети та підтвердження гіпотези виокремлено наступні завдання:

1. Підібрати психодіагностичні методики для проведення емпіричного дослідження.
2. Провести безпосередній збір емпіричних даних.
3. Здійснити обробку, логічний та математико-статистичний аналіз отриманих результатів.

Проведення дослідження включало періоди:

1. 2024-2025 н.р. опитування респондентів за допомогою методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича та методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнова.

2. 2025-2026 н.р. опитування респондентів за допомогою методики «Діагностика індивідуальних цінностей за методикою Ш. Шварца» та методики Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху».

Виконання емпіричного дослідження передбачало такі етапи.

Під час першого етапу ми ознайомилися із актуальністю дослідження, особливо в умовах війни, потім сформулювали мету, завдання та підібрали дослідження психологів з даної проблематики.

На другому етапі підбирали методи і методики для емпіричного дослідження, потім здійснювали обробку отриманих даних.

Дослідження проводилося за участі учнів Бородянського академічного ліцею, який належить до закладів загальної середньої освіти та здійснює освітню діяльність відповідно до чинного законодавства України у сфері освіти.

Вік досліджуваних 2024-2025 н.р. – 15-16 років (учні 10-х класів), 2025-2026 н.р. – 16-17 років (учні 11-х класів). Кількість респондентів 2024-2025 н.р. – 52, 2025-2026 н.р. – 53.

Таким чином, емпіричне дослідження життєвих цінностей у ранньому юнацькому віці досить значуще, оскільки саме цей період є критичним для якісних змін у системі ціннісних орієнтацій старших підлітків. Використання комплексу психодіагностичних методик (М. Рокича, С.С. Бубнова, Ш. Шварца, Т. Елерса) забезпечує багатовимірний аналіз структури та змісту цінностей, а отримані результати повинні підтвердити гіпотезу про динамічність і трансформацію системи цінностей у процесі соціалізації.

## 2.2 Методи і методики дослідження ціннісних орієнтацій

Методи дослідження ціннісних орієнтацій у психології досить різноманітні, адже вони спрямовані на виявлення того, які життєві цінності є пріоритетними для особистості чи групи.

Найпоширеніші методи – тестування, опитування, спостереження, бесіда, узагальнення.

Тестування розглядається як один із базових методів дослідження, що полягає у використанні стандартизованих завдань або запитань для вимірювання певних психічних властивостей, здібностей чи особистісних характеристик.

Опитування – це спосіб отримання первинних даних, який базується на прямій (розмова, інтерв'ю) або непрямій (анкета) взаємодії між психологом та респондентом. Використовуючи цей метод, дослідник фактично не вступає у безпосередній контакт з опитуваними.

Спостереження полягає у цілеспрямованому та систематичному сприйнятті поведінки, діяльності чи проявів особистості з метою їх подальшого аналізу та інтерпретації.

Бесіда – це метод отримання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації. Це порівняно вільний діалог між дослідником і досліджуваним на певну тему.

Узагальнення – це метод наукового пізнання, за допомогою якого фіксування загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів та здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального..

Таким чином, використання різних методів забезпечує більш повне й достовірне розуміння системи цінностей особистості чи групи. Це дозволяє не лише описати їхню структуру, а й виявити динаміку розвитку, суперечності та потенціал для формування гармонійних соціально-психологічних відносин.

З метою вибору відповідного інструментарію було здійснено аналіз технік та методик, спрямованих на дослідження ціннісних орієнтацій підлітків. Варто підкреслити, що нині їх існує досить велика кількість.

Науковці застосовують різні методики для з'ясування ціннісних орієнтацій раннього юнацького віку. У психологічних дослідженнях найчастіше використовують такі:

1. «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» М. Рокич.
2. «Вивчення цінностей особистості» Ш. Шварц і М. Рокич.
3. «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова.
4. "Методики вивчення ціннісних орієнтацій" Д. Леонтьєва.
5. «Тест дослідження культурно-ціннісних орієнтацій» Дж. Таусенд.
6. «Діагностика особистості на мотивацію до успіху» та «Діагностика особистості на мотивацію до уникнення невдач» Т. Елерса.
7. «Ціннісні орієнтації» О. Мотков, Т. Огнева.

Застосування вищезазначених методик дозволяє здійснити низку важливих дослідницьких завдань, а саме: визначити рівень сформованості загальнолюдських, професійних, соціально-суспільних, сімейних та індивідуалістичних цінностей; окреслити місце духовних цінностей у загальній ієрархії особистісних орієнтацій; встановити ступінь актуалізації духовних цінностей у сферах спілкування, самосвідомості, інтелекту та характеру; проаналізувати прояви психологічних механізмів духовного розвитку; виявити рівень сформованості мотиваційних установок особистості щодо навколишньої дійсності.

Звернемо увагу на методики, які використані були у даному емпіричному дослідженні.

Методика 1. "Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей" М. Рокич.

На сьогодні найбільш класичним інструментом у вивченні ціннісних орієнтацій є методика, запропонована М. Рокичем. Вона була створена як особистісний тест, спрямований на дослідження ціннісно-мотиваційної сфери людини. Вона ґрунтується на прямому ранжуванні переліку цінностей, а отримані результати значною мірою залежать від рівня адекватності самооцінки респондента. Тому дані, здобуті за допомогою тесту М. Рокича, зазвичай доповнюють результатами інших методик.

М. Рокич виокремлює два основні типи цінностей: термінальні – переконання, що кінцева мета людського існування є настільки значущою, що варта прагнення; інструментальні – переконання, що певний спосіб дій або риса особистості є найбільш прийнятними та бажаними в будь-якій життєвій ситуації. Цей поділ відповідає традиційному діленню на цінності – цілі і цінності – засоби.

Аналізуючи ієрархію цінностей, доцільно враховувати їх можливе групування у змістові блоки за різними критеріями. Зокрема, можна виокремити «конкретні» та «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації та особистого життя тощо. Інструментальні цінності часто структуруються у підгрупи: етичні, комунікативні, цінності діяльності; індивідуалістичні та конформістські; альтруїстичні; цінності самоствердження та соціального схвалення.

Вище перелічені варіанти не вичерпують усіх можливостей суб'єктивної організації системи ціннісних орієнтацій. Завдання полягає у виявленні індивідуальної закономірності такої структуризації. Якщо ж подібна закономірність не простежується, це може свідчити про несформованість системи цінностей у респондента або про нещирість його відповідей.

Методика 2. «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова.

Методика вирізняється тим, що її зміст спрямований на дослідження реалізації ціннісних орієнтацій у конкретних умовах життєдіяльності.

Опитувальник дає можливість дослідити такі параметри як: приємне проведення часу, відпочинку; високе матеріальне благополуччя; пошук і насолода прекрасним; допомога і милосердя до інших людей, любов; пізнання нового в світі, в природі, людині, високий соціальний статус і управління людьми; визнання і повага людей, та управління людьми; соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві, спілкування; здоров'я.

Психодіагностичне дослідження спрямоване на психічне процеси, що детермінують виникнення, формування, зміст системи цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, її ієрархічну структуру, регуляторну функцію у соціальній поведінці. Згідно визначеної нами ієрархічної системи духовних цінностей особистості, всі цінності: від індивідуальних до вищих складаю ієрархічно системну будову цінностей, і їх формування залежить від рівня розвитку мотиваційної сфери особистості.

Методика С. Бубнова включає 11 шкал: приємне проведення часу, відпочинок; високе матеріальне забезпечення; пошук та насолода прекрасним; допомога людям, милосердя; любов; пізнання нового в світі, природі, людині; високий соціальний статус, управління людьми; визнання та повага людей, вплив на оточуючих; соціальна активність для досягнення позитивних зрушень в суспільстві; спілкування; здоров'я (Додаток Б).

Методика спрямована на вивчення реалізації ціннісних орієнтацій особистості в реальних умовах життєдіяльності.

Методика 3. «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца.

Методика Ш. Шварца «Діагностика індивідуальних цінностей» дозволяє виявити ціннісні орієнтації особистості, що відображають мотивацію до дій, ставлення до інших людей та соціальні пріоритети.

Методика виділяє 10 універсальних груп цінностей, поширених у різних культурах, які впорядковані з урахуванням їхньої сумісності та конфліктності: самоспрямування (незалежність думки та дій, вибір, творчість, дослідження), стимуляція (новизна, захоплення та виклик у житті), гедонізм (задоволення та

чуттєві радощі), досягнення (особистий успіх через демонстрацію компетентності), влада (соціальний статус, контроль, домінування над людьми та ресурсами), безпека (стабільність суспільства, гармонія стосунків та власна безпека), конформність (стримування дій і імпульсів, що можуть зашкодити іншим або порушити соціальні норми), традиція (повага та відданість культурним і релігійним звичаям), доброзичливість (турбота про благополуччя близьких), універсалізм (толерантність, захист добробуту всіх людей і природи).

Ці 10 цінностей об'єднуються у чотири вищі мотиваційні типи: відкритість до змін (самоспрямування, стимуляція); самовдосконалення (досягнення, влада); збереження (традиція, конформність, безпека); самотрансцендентність (доброзичливість, універсалізм).

Методика 4. «Діагностика мотивації досягнення успіху» Т. Елерса.

Методика Т. Елерса призначена для дослідження мотиваційної спрямованості особистості на досягнення успіху та уникнення невдач. Вона широко застосовується у практиці шкільного психолога та адаптована до використання з учнями підліткового і старшого шкільного віку. Мета методики – визначення рівня мотивації досягнення успіху (МД) та мотивації уникнення невдач (МУ), а також особливостей ставлення учнів до навчальних завдань різного рівня складності.

Основні характеристики методики: спрямованість – виявлення домінуючого типу мотивації: прагнення до успіху або уникнення невдач; завдання – оцінка реакції учнів на навчальні завдання різної складності (орієнтація на середній рівень складності є показником мотивації досягнення); практичне значення – результати дозволяють визначити здатність учнів ставити цілі, прагнути до їх досягнення та адекватно оцінювати власні можливості; застосування – використовується для діагностики та корекції мотиваційної сфери, формування цілеспрямованості, підвищення самооцінки та впевненості у власних силах.

Різні методики діагностики ціннісних орієнтацій особистості мають свої особливості, але всі вони спрямовані на виявлення структури та мотиваційної основи цінностей людини. Методика М. Рокича дає класичне уявлення про систему цінностей через ранжування, але її результати залежать від самооцінки респондента, тому потребують доповнення іншими інструментами. Методика С. Бубнова орієнтована на практичну реалізацію цінностей у життєвих умовах, дозволяє дослідити конкретні сфери (матеріальне благополуччя, любов, здоров'я, соціальна активність тощо). Методика Ш. Шварца пропонує універсальну модель цінностей, поширену в різних культурах, і показує їх взаємозв'язки та конфліктність, що дозволяє зрозуміти мотиваційні типи особистості. Методика Т. Елерса зосереджена на мотивації досягнення успіху чи уникнення невдач, що особливо важливо для учнів та молоді у навчальному процесі.

Комплексне використання вище зазначених методик дає можливість отримати багатовимірну картину ціннісних орієнтацій особистості: від загальної ієрархії цінностей (М. Рокич, Ш. Шварц) до їхньої реалізації в життєвих ситуаціях (С. Бубнова) та впливу на навчальну мотивацію (Т. Елерс). Це дозволяє не лише діагностувати систему цінностей, а й зрозуміти її роль у поведінці, соціальній активності та особистісному розвитку.

### **2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів**

За результатами нашого дослідження за методикою «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» М. Рокича було визначено найбільш поширені ціннісні орієнтації серед 52 учнів 10-х класів Бородянського академічного ліцею (див. табл. Б.1.1. Додаток В). Чоловічої статі – 27, жіночої – 25. Обробка отриманих результатів проводилася по кожній цінності окремо для всіх учасників; по кожній цінності окремо для дівчат і хлопців.

Дослідження проводилося в очній формі. Респондентам були надані два списки цінностей (по 18 у кожному) на аркушах паперу. У списках випробуваний привласнював кожній цінності ранговий номер по значимості для нього.

Спочатку пред'являвся набір термінальних (список А), а потім набір інструментальних (список Б) цінностей (Додаток Г).

Була надана інструкція: «Зараз вам буде наданий список з позначенням 18 цінностей. Ваше завдання – привласнити ранговий номер у порядку значимості для вас, за тими принципами, якими ви керуєтеся у вашому житті. Уважно вивчіть список й вибравши ту цінність, котра для вас найбільш значима, помістіть її на перше місце. Потім виберіть другу по значимості цінність і помістіть слідом за першою. Найменш важлива залишиться останньою й посяде 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді. Кінцевий результат повинен відбивати вашу справжню позицію».

У дослідженні було застосовано групування даних за подібними ознаками та проведено таку процедуру їх обробки: на основі результатів ранжування учнями запропонованих цінностей, залежно від ступеня їх диференціації, було визначено учнів, у яких співпали оцінки одних і тих самих 68 цінностей. На підставі цього збігу результати ранжування були згруповані, після чого обчислено середній показник для кожної з 18 цінностей. Середня позиція визначалася шляхом ділення суми всіх отриманих оцінок певної цінності на кількість учасників відповідної групи.

Для одержання загальної картини ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці, отримані результати зведені в загальну таблицю, що була зроблена завдяки умовному форматуванню від зеленого до червоного кольору (зелена – найвища за пріоритетом цінність, червона – найменша, а всі проміжні значення – інші відтінки від червоного до зеленого) (див. табл. Г.1.1. Додаток Д).

Згідно кольорової шкали на першому місці за списком термінальних цінностей було відведено показнику «Здоров'я (фізичне і психічне)», на другому – «Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)»; на першому місці за списком інструментальних цінностей знаходиться цінність «Вихованість (гарні манери)», на другому – «Життєрадісність (почуття гумору)».

Дані результати також представлені у окремих діаграмах «Термінальні цінності» та «Інструментальні цінності».

У результаті узагальнення по термінальних цінностях можна виділити п'ять таких, що займають провідні позиції при ранжуванні у вибірці:

1. Здоров'я (фізичне і психічне).
2. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною).
3. Наявність гарних і вірних друзів.
4. Матеріально забезпечене життя.
5. Воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).

На рис. 2.1 наочно відображено домінуючі термінальні цінності по вибірці досліджуваних.



Рис. 2.1. Переважаючі термінальні цінності у ранньому юнацькому віці

Зважаючи на події у нашій країні, передбачуваний результат того, що серед термінальних цінностей здоров'я та любов для сучасної молоді важливе.

Селище Бородянка з перших днів повномасштабної війни опинилося в окупації. Населений пункт обстрілювали, скидали бомби з літаків на будинки. Містечко перетворилося на руїни з сотнями загиблих і поранених. Багато сімей залишилося без житла. Діти були свідками цих подій. У результатах опитування це відобразилося, оскільки здоров'я і любов на перших позиціях.

Найнижчий пріоритет за списком термінальних цінностей було відведено показнику «Творчість (можливість творчої діяльності)», потім – «Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі)». Для підлітків не суттєвими стали творчість і суспільне визнання, оскільки на даний момент вони надають перевагу «конкретним» цінностям, а не «духовним»..

Розглянемо іншу групу цінностей: інструментальні. Інструментальні цінності можна описати як способи для досягнення термінальних, як шляхи, які використовує особа для досягнення поставлених цілей, риси своєї вдачі, формування яких веде до досягнення успіху і самореалізації.

Як і у випадку з термінальними цінностями, ми проаналізували домінуючу п'ятірку цінностей за ступенем вираженості:

1. Вихованість (гарні манери).
2. Життєрадісність (почуття гумору).
3. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).
4. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).
5. Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова).

На рис. 2.2 наочно відображено домінуючі інструментальні цінності по вибірці досліджуваних.



Рис. 2.2. Переважаючі інструментальні цінності у ранньому юнацькому віці

За середньогруповими показниками серед інструментальних цінностей найбільш важливими цінностями є вихованість і життєрадісність. Найнижчий пріоритет за списком інструментальних цінностей було відведено показнику «Непримиренність до недоліків у собі й інших», на другому – «Високі запити (високі вимоги до життя і високі цілі)». Таким чином, згідно дослідження молодь стала більш терпимою, менше звертає увагу на високі запити.

Визначимо гендерні відмінності молодих українців та українок у результатах дослідження методики М. Рокича.

Для виконання цієї роботи візуально розглянемо та порівняємо переважаючі термінальні та інструментальні цінності серед випробуваних хлопців та дівчат.

Почнемо із гендерного порівняння пріоритетних термінальних цінностей (рис. 2.3).

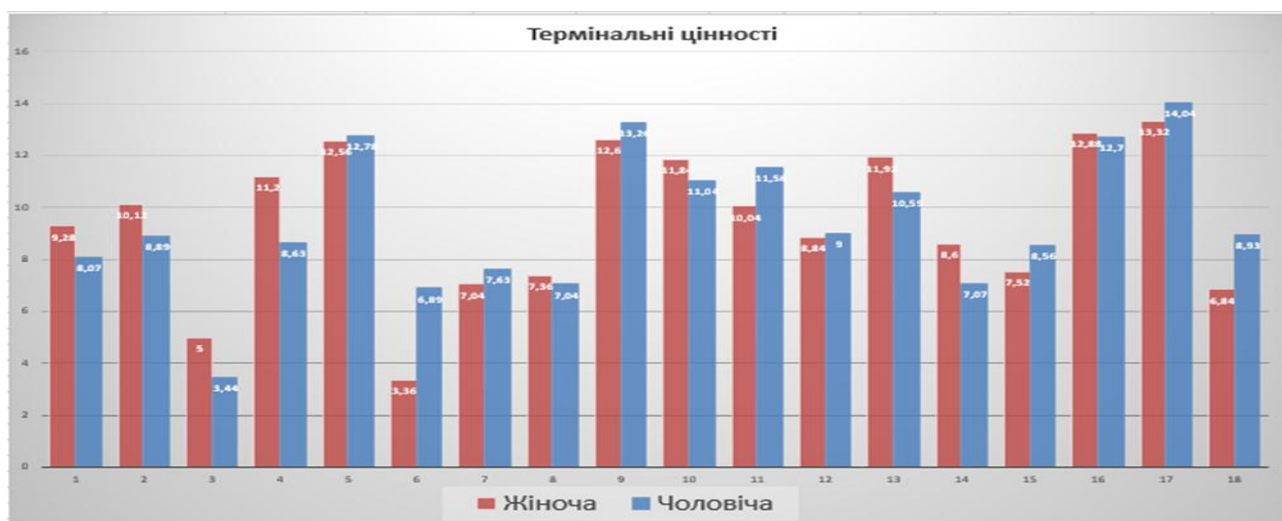


Рис. 2.3. Порівняльна характеристика переважаючих термінальних цінностей молодих українців та українок

За рис. 2.3., серед випробуваних хлопців переважають такі термінальні цінності як: «Здоров'я (фізичне і психічне)» (3,44), «Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)» (6,89), «Наявність гарних і вірних друзів» (7,04). Тобто, можна зробити висновок, що випробувані молоді українці орієнтовані на збереження здоров'я фізичного і психічного. Цілком природно,

що друга і третя позиції відображають сферу духовних переживань, оскільки для юнацького віку особливо цінне почуття любові, дружби з однолітками.

Щодо випробуваних дівчат, то в них відмічається переважання термінальних цінностей: «Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)» (3,36), «Здоров'я (фізичне і психічне)» (5) та «Впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів)» (6,84). Тобто, випробувані молоді українки орієнтовані на кохання та збереження здоров'я; вони хочуть бути впевнені у собі.

У хлопців і дівчат перша і друга цінності (здоров'я – у хлопців, любов – у дівчат) збігаються, тільки помінялися місцями, тому ніяких радикальних гендерних відмінностей не спостерігається.

На останньому місці серед термінальних цінностей – «Творчість (можливість творчої діяльності)» збігається у хлопців (14,01) і дівчат (13,32). Найменші тенденції переважання «Щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому)» у дівчат (12,88), «Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві)» у хлопців (12,78), «Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі) зазначили дівчата (12,88) і хлопці (13,26).

Такі духовні цінності як творчість, краса природи та мистецтва, щастя інших людей, суспільне визнання займають останні місця як у дівчат, так і у хлопців. Це також є віковою особливістю, надається більша перевага “конкретним” цінностям над “духовними”.

Розглянемо іншу групу цінностей: інструментальні.

Так само, як і у випадку з термінальними цінностями, ми порівняємо переважаючи інструментальні цінності серед випробуваних українців та українок (рис. 2.4).

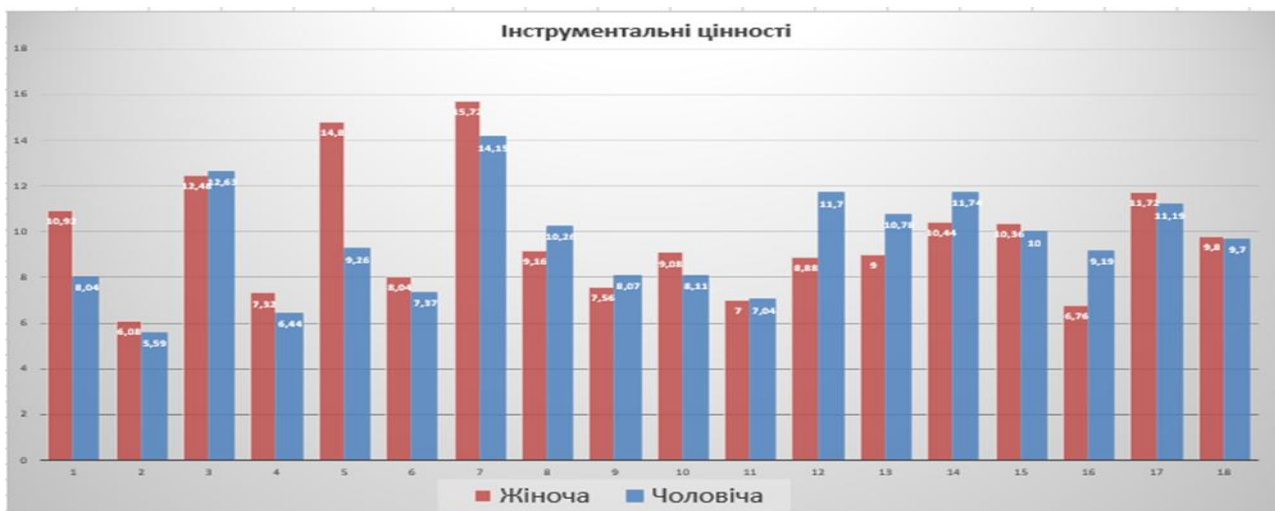


Рис. 2.4. Порівняльна характеристика переважаючих інструментальних цінностей молодих українців та українок

На останньому місці серед інструментальних цінностей – «Непримиренність до недоліків у собі й інших» (хлопці (14,15), дівчата (15,72)). Потім найменша спільна тенденція спостерігається – «Високі запити (високі вимоги до життя і високі цілі)» (хлопці (12,63), дівчата (12,48)). Необхідно відзначити, що недостатньо оцінюється значущість таких чинників, як «Ретельність (дисциплінованість)» відзначили дівчата (14,8), «Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й обмани)» зазначили хлопці (11,74). Така тенденція свідчить, що молодь в умовах війни стала більш чуйною і терпимою. Можна говорити, що при оцінці власного життя підлітки не ставлять високих вимог.

Якщо аналізувати окремо відповіді хлопців і дівчат, то вони схожі в сфері термінальних (базових) цінностей, не відрізняються в засобах їх досягнення. Лідують наступні базові цінності: здоров'я, любов, дружба.

Опитавши респондентів за допомогою методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнова, ми визначили найбільш поширені ціннісні орієнтації серед 50 учнів 10-х класів Бородянського академічного ліцею (див. табл. Д.1.1. Додаток Д). Чоловічої статі – 28, жіночої – 22.

Респондентам було видано бланк, що включав 66 питань, на які вони відповідали «так» чи «ні». Ступінь виразності кожної, визначався за допомогою ключа, представленого у бланку відповідей (Додаток Ж). Потім надана інструкція: «Даний опитувальник спрямований на дослідження вашої особистості і ваших відносин. Відповідайте по можливості швидко, довго не роздумуючи над кожним питанням. Хороших або поганих відповідей немає, є тільки ваша власна думка. Відповідати потрібно «так» або «ні». У бланку відповідей це відповідно «+» або «- », які потрібно проставити поруч з номером питання». Тестування проводилося окремо у кожному класному колективі; час виконання 15-20 хвилин.

Ступінь виразності кожної з ціннісних орієнтацій особи визначається шляхом підрахунку балів за «ключем». За результатами обробки індивідуальних даних будується графічний профіль, який відбиває виразність кожної цінності.

Обробка отриманих результатів проводилася по кожній цінності окремо для всіх учасників; по кожній цінності окремо для дівчат і хлопців та загальний результат. За результатами опрацювання даних побудовано графічний профіль, що відображає міру вираження кожної цінності.

Перелік основних цінностей:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Матеріальне благополуччя.
3. Пошук і насолода прекрасним.
4. Допомога і милосердя до інших людей.
5. Любов.
6. Пізнання нового в світі, природі, людині.
7. Високий соціальний статус та управління людьми.
8. Визнання і повага у людей та вплив на оточення.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

Ієрархія вищезгаданих цінностей у даної вибірки виглядає наступним чином (див. рис. 2.5).

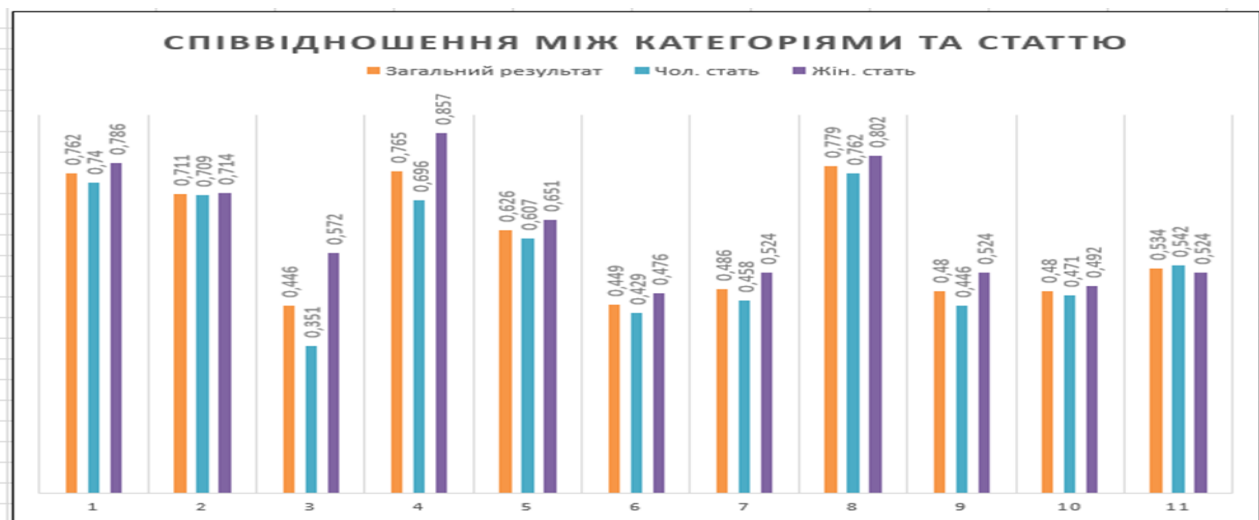


Рис.2.5. Коефіцієнт співвідношення між категорією та статтю відповідно до наведених життєвих цінностей

Згідно діаграми можна зробити висновки щодо рівня важливості кожної з груп ціннісних орієнтацій. Найбільші показники встановлено за такими цінностями:

1. «Визнання і повага у людей та вплив на оточення» (0,779).
2. «Допомога і милосердя до інших людей» (0,765).
3. «Приємне проведення часу, відпочинок» (0,762).
4. «Матеріальне благополуччя» (0,711).
5. «Любов» (0,626).

Найвищий показник був виявлений по такому параметру як «Визнання і повага у людей та вплив на оточення». Цей факт можна охарактеризувати як позитивний. Адже, визнання і повага у людей є однією з основних потреб та виступає важливою складовою діяльності людини, що спрямована на взаємодію, спілкування з іншими. На нашу думку, батьки, друзі, однокласники, вчителі можуть бути важливим джерелом підтримки та взаємодопомоги, особливо в умовах військового стану. «Допомога і милосердя до інших» – наступна позиція, що відображає співчуття та емпатію, які є ключовими складовими здорових

міжособистісних відносин. Приємне проведення часу допомагає молоді зняти стрес, зберегти емоційне та психічне здоров'я та підтримувати загальний баланс у житті.. Високий матеріальний статус може також впливати на соціальний статус та самооцінку хлопців і дівчат у спільноті, що може мати значення для їхнього самопочуття та впевненості. Цілком природно, що серед пріоритетних цінностей молоді – «Любов».

Отже, визнання і повага у людей, допомога та милосердя до інших, приємне проведення часу, високий матеріальний статус, любов є важливими цінностями серед українців та українок, оскільки збереженню емоційного та психічного здоров'я, розвитку здорових міжособистісних відносин і формуванню підтримуючої та взаємодопоміжної спільноти.

Найнижчі показники встановлено за такими цінностями: «Пошук та насолода прекрасним» (0,446); «Пізнання нового в світі, природі, людині» (0,449); «Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві» (0,48). На нашу думку, в умовах військового стану, через інтенсивність навчання пошук та насолода прекрасним, а також спілкування, можуть стати менш пріоритетними для більшості хлопців і дівчат.

Визначимо гендерні відмінності молодих українців та українок у результатах дослідження методики С.С. Бубнової.

Для виконання цієї роботи візуально розглянемо та порівняємо переважаючі цінності серед випробуваних хлопців та дівчат (рис. 2.5).

Згідно графічного профілю, що відображає міру вираження кожної цінності, коефіцієнт українців, хто позитивно оцінив такі цінності:

1. «Визнання і повага у людей та вплив на оточення» (0,762).
2. «Приємне проведення часу, відпочинок» (0,71).
3. «Матеріальне благополуччя» (0,71).
4. «Допомога і милосердя до інших людей» (0,696).
5. «Любов» (0,607).

Згідно графічного профілю, що відображає міру вираження кожної цінності, коефіцієнт українок, хто позитивно оцінив такі цінності:

3. «Приємне проведення часу, відпочинок» (0,787).
4. «Матеріальне благополуччя» (0,714).
5. «Любов» (0,651).

Таким чином, наведені життєві цінності хлопців і дівчат збігаються, можливо, на одну-дві позиції різняться.

Найнижчі показники встановлено серед українців за такими цінностями «Пошук і насолода прекрасним» (0,351), «Пізнання нового в світі, природі, людині» (0,429), «Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві» (0,446); серед українок – «Пізнання нового в світі, природі, людині (0,476)», «Спілкування» (0,429), «Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві» (0,524). Аналізуючи данні проведеного дослідження, можна констатувати, що отримані результати не особливо відрізняються у хлопців і дівчат. Згідно опитування, дві позиції збігаються, спілкування менше хвилює дівчат, хлопці не виявили зацікавлення новим.

Наступне дослідження було проведено відповідно до «Діагностики індивідуальних цінностей» Ш. Шварца. Опитано 50 учнів 11-х класів. Проводилася вона окремо у 11-А,Б,В класах.

Респондентам було надано 58 запитань-тверджень, що характеризують ціннісні орієнтації. Потрібно було оцінити наскільки важлива кожна із запропонованих цінностей для них особисто. Для оцінки використовували спеціальну шкалу (Додаток Д).

Опитування 23 учнів 11-А класу показало такі середні значення за групами цінностей (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Середні показники ціннісних орієнтацій учнів 11-А класу

Група цінностей	Середнє значення
1. Саморегуляція	5.37
2. Стимулювання	5.33
3. Гедонізм	5.03
4. Досягнення	5.12
5. Влада	4.73
6. Безпека	5.23
7. Конформність	4.76
8. Традиції	5.19
9. Прихильність	5.00
10. Самоорієнтація	4.45

Для кращого візуального сприйняття та порівняння результатів нижче представлено діаграму (див. рис. 2.6).



Рис. 2.6. Діаграма «Ціннісний профіль 11-А класу за методикою Ш. Шварца»

Аналізуючи діаграму, найбільш виражені цінності такі:

1. «Самоспрямування» (5,37).
2. «Стимуляція» (5,33).
3. «Безпека» (5,23).
4. «Традиції» (5,19).

Помірно виражені цінності:

1. «Досягнення» (5,12).
2. «Доброзичливість» (5,00).
3. «Безпека» (5,23).
4. «Традиції» (5,19).

Найменш виражені цінності:

1. «Конформність» (4,76).
2. «Влада» (4,73).
3. «Універсалізм» (4,45).

Учні демонструють збалансований і гармонійний профіль з переважанням саморегуляції, стимуляції, безпеки та традицій. Висока цінність самостійності та творчості створює сприятливі умови для інноваційної та проектної діяльності. Потреба у стабільності та безпеці природна в сучасних умовах та повинна враховуватися педагогами. Низькі показники влади та самоорієнтації свідчать про відсутність прагнення до домінування, але вказують на потребу розвитку внутрішньої впевненості та самоприйняття. Психологічний клімат дружній, не конфліктний, наявна висока цінність дружби та взаємної підтримки; ризик булінгу, пов'язаного з боротьбою за статус, низький. Навчальна мотивація висока: учні позитивно реагують на свободу вибору та можливість самостійного планування роботи, менш ефективні конкурентні форми оцінки.

Опитування 15 учнів 11-Б класу показало такі середні значення за групами цінностей (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2. Середні показники ціннісних орієнтацій учнів 11-Б класу

Група цінностей	Середнє значення
1. Саморегуляція	4.89
2. Стимулювання	4.29
3. Гедонізм	5.11
4. Досягнення	4.99
5. Влада	5.16
6. Безпека	5.25
7. Конформність	4.73
8. Традиції	4.53
9. Прихильність	5.28
10. Самоорієнтація	11.5

Для кращого візуального сприйняття та порівняння результатів нижче представлено діаграму (див. рис. 2.7).



Рис. 2.7. Діаграма «Ціннісний профіль 11-Б класу за методикою Ш. Шварца»

Аналізуючи діаграму, найбільш виражені цінності такі:

1. «Самоорієнтація» (11,5).
2. «Прихильність» (10,6).
3. «Безпека» (10,5).
4. «Влада» (10,3).
5. «Гедонізм» (10,2).

Середньо виражені цінності:

1. «Досягнення» (10,0).
2. «Саморегуляція» (9,8).
3. «Конформність» (9,5).

Найменш виражені цінності:

1. «Традиції» (9,1).
2. «Стимулювання» (8,6).

Клас має збалансований профіль, але найбільше виділяються: внутрішня гармонія (самоорієнтація), теплі міжособистісні стосунки (прихильність), прагнення до стабільності та безпеки. Менш значущими є традиційні та культурні норми, а також пошук новизни, що може свідчити про сучасні, демократичні погляди та орієнтацію на особистісний комфорт і взаємну підтримку. Загалом учні демонструють цінності співпраці, гармонії та самопізнання, що формує позитивний потенціал для розвитку класної культури.

Опитування 12 учнів 11-В класу показало такі середні значення за групами цінностей (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3 Середні показники ціннісних орієнтацій учнів 11-В класу

Група цінностей	Середнє значення
1. Саморегуляція	5.48
2. Стимулювання	5.60
3. Гедонізм	5.60
4. Досягнення	5.50
5. Влада	3.80
6. Безпека	6.00
7. Конформність	4.40
8. Традиції	4.50
9. Прихильність	5.52
10. Самоорієнтація	5.40

Для кращого візуального сприйняття та порівняння результатів нижче представлено діаграму (див. рис. 2.8).

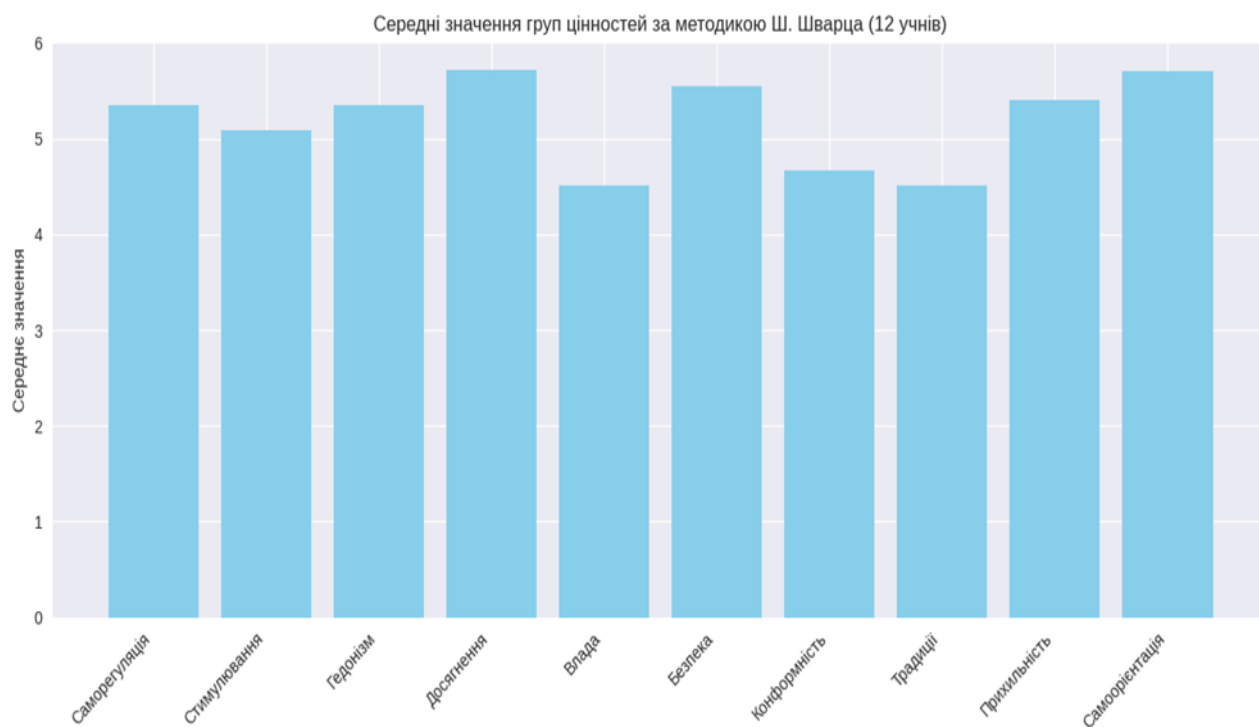


Рис. 2.8. Діаграма «Ціннісний профіль 11-В класу за методикою Ш. Шварца»

Найбільш виражені цінності такі:

1. «Стимулювання» (10,3).
2. «Досягнення» (10,3).
3. «Безпека» (10,0).

Значущими є самоповага, компетентність, інтелект та репутація.

Середньо виражені цінності та менш виражені цінності:

1. «Гедонізм» (9,6).
2. «Конформність» (9,8).
3. «Влада» (8,1) та «Традиції» (8,1)

Клас демонструє баланс між прагненням до стабільності та розвитку. Учні хочуть відчувати безпеку, але водночас прагнуть новизни й досягнень. Це створює сприятливе середовище для творчих проєктів із чіткими правилами, які поєднують свободу та дисципліну. Важливо підтримувати їхню мотивацію до успіху, розвивати лідерські навички та внутрішню автономію.

Аналіз трьох діаграм відображає ціннісний профіль учнів 11-А, 11-Б та 11-В класів за методикою Ш. Шварца.

В усіх класах простежується відносно збалансована система ціннісних орієнтацій, де поєднуються як індивідуальні, так і соціально спрямовані пріоритети.

Спільні риси для всіх класів серед учнів раннього юнацького віку: високі показники мають цінності безпеки, доброзичливості та універсалізму, що свідчить про прагнення учнів до стабільності, гармонії у стосунках та турботи про інших; значущими залишаються також традиція та конформність, що вказує на орієнтацію на соціальні норми та культурні звичаї. Менш вираженими є цінності влади та гедонізму, що демонструє невисоку орієнтацію на домінування чи надмірне задоволення власних потреб.

Спостерігаються відмінності між результатами серед учнів. У 11-А класі більш виражені показники самостійності та стимуляції, що свідчить про прагнення до новизни та саморозвитку. У 11-Б класі простежується відносна

рівновага між соціальними та індивідуальними цінностями, без різких домінант. У 11-В класі дещо сильніше проявляється орієнтація на досягнення, що може свідчити про прагнення до особистого успіху та самоствердження.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці характеризується гармонійним поєднанням соціальних та індивідуальних пріоритетів. Домінують цінності безпеки, доброзичливості та універсалізму, що створює сприятливе середовище для формування позитивних міжособистісних відносин і соціальної активності. Водночас у різних класах простежуються певні акценти: від прагнення до самостійності й новизни (11-А) до орієнтації на досягнення (11-В), що відображає індивідуальні особливості групових ціннісних профілів.

Методика Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху» була застосована щодо 53 учнів 11-х класів. Проводилася вона окремо у 11-А,Б,В класах.

Під час підготовки досліджуванним було видано опитувальник із 41 запитання та бланк відповідей (Додаток 3). Потім надано інструктаж про те, що на кожне запитання потрібно буде дати відповідь «так» або «ні», довго не роздумуючи. Якщо між двома варіантами вибір, то робити потрібно якомога швидше, оскільки така відповідь буде правильнішою. Важливо зазначити, що правильних чи неправильних відповідей немає. Тестування проводилося окремо у кожному класному колективі. Час був не обмежений, але зазначено, що потрібно дотримуватися швидкого темпу.

Результати дослідження учнів 11-А класу показали, що розподіл рівнів мотивації такий: занадто високий рівень – 2 учні (8,7%); помірно-високий рівень – 11 учнів (47,8%); середній рівень – 9 учнів (39,1%); низький рівень – 1 учень (4,4%) (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4 Результати дослідження мотивації досягнення успіху учнів  
11-А класу

Група досліджуваних	Рівень мотивації досягнення успіху			
	Занадто високий рівень	Помірно-високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
11-А (23 учні)	2	11	9	1

Аналіз результатів показує, що майже половина класу має помірно-високий рівень мотивації, що свідчить про сформовану відповідальність, прагнення до результату та готовність долати труднощі. Наявність незначної кількості учнів із занадто високим рівнем мотивації потребує уваги з боку психолога з метою профілактики перфекціонізму та тривожності.

Результати дослідження учнів 11-Б класу показали. Що розподіл рівнів мотивації такий: занадто високий рівень – 1 учень (6,7%); помірно-високий рівень – 3 учні (20%); середній рівень – 8 учнів (53,3%); низький рівень – 3 учні (20%) (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5 Результати дослідження мотивації досягнення успіху учнів  
11-Б класу

Група досліджуваних	Рівень мотивації досягнення успіху			
	Занадто високий рівень	Помірно-високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
11-Б (15 учнів)	1	3	8	3

Отримані результати свідчать про змішаний мотиваційний профіль класу. Значна частка учнів із низьким рівнем мотивації потребує індивідуального психологічного супроводу, спрямованого на підвищення віри у власні можливості та розвиток внутрішньої мотивації.

Результати дослідження учнів 11-В класу такі: занадто високий рівень – 1 учень (6,7%); помірно-високий рівень – 3 учні (20%); середній рівень – 10 учнів (66,7%); низький рівень – 1 учень (6,7%) (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6 Результати дослідження мотивації досягнення успіху учнів  
11-В класу

Група досліджуваних	Рівень мотивації досягнення успіху			
	Занадто високий рівень	Помірно-високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
11-В (15 учнів)	1	3	10	1

Мотиваційний профіль 11-В класу є збалансованим, із домінуванням середнього рівня мотивації та наявністю невеликої групи учнів із високими показниками. Це створює сприятливі умови для розвитку навчальної активності через проекту діяльність і позитивне підкріплення.

Таким чином, можна зробити кілька важливих висновків про психологічні особливості розвитку ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці.

Домінує середній та помірно-високий рівень мотивації, оскільки більшість учнів демонструють сформовану відповідальність, прагнення до результату та готовність долати труднощі. Це свідчить про поступове становлення ціннісних орієнтацій, пов'язаних із самореалізацією та досягненням.

Хоча і небагато, але наявні учні із занадто високим рівнем мотивації. Це сигнал про підвищену тривожність, перфекціонізм. Для таких учнів важливо забезпечити психологічну підтримку, щоб мотивація не перетворювалася на джерело стресу.

Щодо учнів з низьким рівнем мотивації: у 11-Б класі їх найбільше. Це вказує на потребу у розвитку внутрішньої віри у власні можливості, формуванні позитивного досвіду успіху та підтримці з боку педагогів і психолога.

Спостерігаємо перехідний етап у становленні ціннісних орієнтацій, де прагнення досягати результатів поєднується з потребою у підтримці та корекції індивідуальних відмінностей. У різних класах нами виявлена неоднорідність, що відображає індивідуальні відмінності у становленні ціннісних орієнтацій.

## **Висновки до розділу 2**

Нами було організоване та проведене опитування з метою виявити і з'ясувати пріоритизацію життєвих цінностей у ранньому юнацькому віці.

Для вивчення особливостей життєвих цінностей дівчат і хлопців проаналізовано, які можна використати методи дослідження: бесіда спостереження опитування, тести, узагальнення.

Переконалися, що дослідники використовують різні методики для вивчення ціннісних орієнтацій молоді. У даній роботі емпіричне дослідження проводилася на основі таких: «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» М. Рокич, «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова, «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца та методики Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху».

Збір емпіричних даних проведений у 2024/2025-2025/2026 н.р. Дослідження проводилося серед здобувачів освіти 10-11-х класів Бородянського академічного ліцею Київської області. Загалом у дослідженні прийняли участь 53 учнів віком від 15-17 років. Дослідження ґрунтувалося на принципах тестування, опитування та добровільності, із гарантуванням анонімності результатів. Була надана інструкція старшокласникам. Дослідження проводилося в очній формі.

Для виконання поставлених завдань дослідження, ми використали стандартизовану, діагностичну методику «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич). За результатами емпіричного дослідження нам вдалося встановити, що у випробуваній групі сучасної української молоді переважають такі термінальні цінності як: «Здоров'я» та «Любов». Найнижчий пріоритет за списком термінальних цінностей – «Творчість (можливість творчої діяльності)», потім

«Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі)». Щодо інструментальних цінностей, то переважають – «Вихованість», «Життєрадісність». Найнижчий пріоритет за списком інструментальних цінностей – «Непримиренність до недоліків у собі й інших», «Високі запити (високі вимоги до життя і високі цілі)». Були виявлені гендерні відмінності щодо ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Опитавши респондентів за допомогою методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнова, ми визначили поширені ціннісні орієнтації серед старшокласників. Найвищі показники встановлено за такими цінностями: «Визнання і повага у людей та вплив на оточення», «Допомога і милосердя до інших людей». Найнижчі показники: «Пошук та насолода прекрасним»; «Пізнання нового в світі, природі, людині».

«Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца виявила високі показники цінностей «Безпека», «Доброзичливість», «Універсалізм».

Методика Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху» показала перевагу середнього та помірно-високого рівня мотивації, що показує сформовану відповідальність, прагнення до результату та готовність долати труднощі.

Було надано рекомендації спрямовані на те, щоб сприяти гармонійному розвитку молоді та зберігати важливі людські цінності, особливо в умовах військового стану.

## РОЗДІЛ 3 ФАКТОРИ ВПЛИВУ ВІЙНИ, СОЦІУМУ ТА КОРЕКЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

### 3.1 Формування життєвих цінностей в умовах війни

Війна становить одну з найгостріших проблем сучасного суспільства, адже вона негативно позначається на економічному, культурному та освітньому розвитку країни, а також на здоров'ї й добробуті її громадян. З початком повномасштабної військової агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 р. ворожій атаці піддався соціально-економічний устрій України, значних руйнувань та пошкоджень завдано інфраструктурним об'єктам, будівлям суспільно-соціального призначення, серед яких досить багато закладів освіти.

Під час повномасштабного вторгнення РФ 2022 року селище Бородянка зазнало найбільших руйнувань у Київській області. На будинки скидалися авіабомби, у населеному пункті велися запеклі бої, Ліцей №1 на 80% було зруйновано, знищено відділ освіти, музичну школу, багатопверхівки, магазини, загалом пошкоджено 1534 будівлі. Оскільки селище опинилося в окупації, то багато жителів змушені були покинути рідні домівки. Директорка Бородянського академічного ліцею, де проводилося емпіричне дослідження, Олена Коваленко згадувала: «Перше, що мені треба було після почутого «Почалася війна!», – повідомити всіх колег та учнів про те, що у школу не потрібно йти. Надіслала всім повідомлення: «В школу сьогодні ніхто не йде!». Цього дня був дуже поганий зв'язок, тому порушена комунікація. Всі у розпачі і розгублені».

Діти раннього юнацького віку Бородянського академічного ліцею, які пережили окупацію, переселення, втрату житла, рідних, є активними учасниками відбудови рідного селища. Багато хто із них працює у вільний від навчання час. На перервах, після уроків техперсонал, вчителі, учні плетуть сітки; захисники щиро вдячні за це. Юнаки і юнки активно займаються волонтерством. Нещодавно стали переможцями проєкту Aspen Kyiv Challenge, повернулися з призової навчальної поїздки до Німеччина. Навчальна поїздка проходила

англійською мовою та була присвячена темі демократії з посиленням психологічним супроводом. На даний момент відбувається щорічна благодійна акція «Великодній подарунок солдату», метою якої є підтримка українських захисників. Здійснюється збір смаколиків, чаю, кави, продуктів швидкого приготування (без консервації), засобів гігієни, нових фабричних шкарпеток, дитячих малюнків та листів із великодніми привітаннями.

Таким чином, вище зазначена діяльність є тим суттєвим фактором, який впливає на формування активної життєвої позиції у ранньому юнацькому віці в умовах війни. У сучасній молоді відбулися дуже важливі зміни у житті, які були до і після повномасштабного вторгнення РФ.

До вторгнення РФ вони формувалися під впливом цифровізації, євроінтеграційних процесів та пошуку власної ідентичності. Згідно слів психолога ліцею, пріоритет надавався якісній освіті як засобу досягнення успіху й конкурентоспроможності на ринку праці. Спостерігалось прагнення до стабільної роботи, фінансової незалежності, професійного зростання. Відзначалося бажання самостійно визначати життєвий шлях, цінність особистої свободи. Проявлявся інтерес до культурних, мистецьких та інноваційних сфер. Наявний був високий рівень значущості близьких стосунків, підтримки й довіри, інтерес до рівності можливостей, відсутності дискримінації. Наразі на перший план виступили здоров'я, допомога, доброзичливість тощо...

Процес формування життєвих цінностей у період війни супроводжується переосмисленням важливого: на передній план виходять питання безпеки, згуртованості, підтримки близьких і пошуку життєвого сенсу. Війна змінює структуру цінностей, посилюючи їх колективний та екзистенційний вимір.

Під час війни переорієнтація відбувається у молоді на базові потреби. Насамперед, зосереджуються на фізичній безпеці, доступі до їжі, житла та медичної допомоги. Велику роль відіграє соціальна згуртованість та підтримка. Підсилюється значення сім'ї, громади та колективної взаємодопомоги. Спільні переживання формують нові цінності солідарності та взаємної відповідальності,

та є фундаментом для подальших життєвих рішень. Відбувається пошук сенсу та духовних орієнтирів: прагнення знайти нові смисли життя, часто звертаючись до релігії, традицій, культурних символів або ідеї захисту Батьківщини. Спостерігається зміна ієрархії цінностей: те, що раніше було важливим (кар'єра, матеріальні блага), може відходити на другий план. Натомість зростає значення свободи, гідності, миру та людських стосунків.

Особливо гостро, переживає молоде покоління у ранньому юнацькому віці нестабільність і невизначеність. Війна може руйнувати попередні плани, але водночас стимулювати до переосмислення життєвих пріоритетів і вибору нових професійних чи освітніх шляхів.

### **3.2 Вплив соціуму на становлення ціннісних пріоритетів**

Соціальне середовище відіграє одну з ключових ролей у процесі становлення ціннісних орієнтацій особистості, особливо в ранньому юнацькому віці. Саме в цей період молодь активно взаємодіє з різними соціальними інститутами та групами, які прямо чи опосередковано впливають на її світогляд, моральні переконання, уявлення про добре і погане, а також на вибір життєвих пріоритетів. Під впливом соціуму формуються не лише окремі цінності, а й їхня ієрархія, емоційне ставлення до них та готовність реалізовувати їх у повсякденному житті.

Найближчим і найвпливовішим соціальним середовищем для старшокласників традиційно залишається сім'я. Батьки, бабусі, дідусі та інші близькі родичі виступають першими і найважливішими трансляторами базових життєвих цінностей. Саме в родині дитина вперше засвоює такі фундаментальні орієнтири, як чесність, відповідальність, повага до старших, турбота про рідних, працелюбність і взаємодопомога. У дослідженнях Л. О. Коберник підкреслюється, що сімейне виховання закладає міцний фундамент ієрархії цінностей, який згодом або зміцнюється й розвивається, або зазнає суттєвої корекції під впливом інших соціальних чинників [25].

Проте в сучасних умовах повномасштабної війни вплив сім'ї на ціннісну сферу молоді набуває нових, часто суперечливих рис. Багато сімей переживають серйозну кризу: розлуку через мобілізацію, втрату годувальника, матеріальні труднощі, вимушений переїзд або життя в умовах постійної небезпеки. Такі обставини суттєво трансформують ціннісні орієнтації підлітків. У одних юнаків і дівчат посилюється орієнтація на сім'ю як на головну цінність, зростає потреба в турботі, взаємопідтримці та збереженні родинних зв'язків. У інших, навпаки, виникає гостре бажання якомога швидше стати самостійними й незалежними, щоб не залежати від нестабільної сімейної ситуації. Іноді спостерігається внутрішній конфлікт: молодь одночасно прагне близькості з рідними і водночас відчуває потребу відокремитися, щоб захистити себе від сімейних тривог і труднощів.

Сім'я продовжує залишатися потужним чинником формування ціннісних орієнтацій, але в умовах війни її вплив стає більш складним і неоднозначним. Від того, наскільки успішно родина справляється з кризовими ситуаціями і зберігає емоційну підтримку дітей, значною мірою залежить, якою буде ціннісна позиція молодого покоління, стійкою й гуманістичною чи, навпаки, тривожною й прагматичною.

Важливим соціальним інститутом, який активно впливає на формування ціннісних пріоритетів молоді, є заклад освіти. Школа чи ліцей виконують не лише освітню функцію, передаючи знання й уміння, а й створюють особливе ціннісне поле, у якому учні щодня стикаються з певними моральними нормами, ідеалами та моделями поведінки. Цей вплив здійснюється через зміст навчальних програм, стиль педагогічної взаємодії, атмосферу в колективі, шкільні традиції, святкування, позакласні заходи та неформальні стосунки між учнями й учителями.

Учителі, своєю поведінкою, ставленням до учнів, способом вирішення конфліктів і навіть повсякденними репліками, часто стають для старшокласників живими носіями певних цінностей – відповідальності, справедливості,

толерантності, патріотизму чи, навпаки, формалізму й байдужості. Саме тому педагогічний колектив має величезну можливість свідомо формувати ціннісне середовище ліцею, роблячи його не просто місцем отримання знань, а справжнім простором особистісного зростання.

У період воєнного стану роль закладу освіти стає особливо значущою. Для багатьох учнів школа або ліцей перетворюється на один із небагатьох острівців стабільності, передбачуваності та відносної психологічної безпеки в хаосі війни. Коли навколо панує невизначеність, руйнування і постійна тривога, освітній заклад може стати тим місцем, де учні відчують ритм і структуру життя, мають можливість спілкуватися з однолітками та дорослими, які їх розуміють.

Саме в стінах ліцею учні раннього юнацького віку мають унікальну можливість відкрито обговорювати складні й гострі питання сучасності, що таке справжній патріотизм, як поєднувати особисту свободу з відповідальністю перед суспільством, у чому полягає справедливість у воєнний час, яким вони бачать майбутнє своєї країни та власне місце в ньому. Такі обговорення, якщо вони проводяться грамотно й чутливо, допомагають молоді не лише краще усвідомити власні цінності, а й сформувати більш зрілу громадянську позицію, навчитися аргументувати свою думку і поважати погляди інших.

Таким чином, заклад освіти в сучасних умовах виконує подвійну місію: з одного боку, він підтримує психологічну стабільність учнів, з іншого – стає важливим майданчиком для свідомого формування їхніх ціннісних орієнтацій. Від того, наскільки ефективно школа використовує цю можливість, значною мірою залежить, якими моральними та громадянськими принципами керуватиметься молоде покоління у своєму майбутньому житті.

Не менш потужним чинником впливу на становлення ціннісних пріоритетів молоді є група однолітків. У ранньому юнацькому віці потреба в прийнятті, визнанні та схваленні з боку ровесників часто виходить на одне з перших місць. Підліток уже не хоче бути лише «дитиною своїх батьків», він активно шукає своє місце серед однолітків, порівнює себе з ними, перевіряє

власні погляди та переконання саме в спілкуванні з ровесниками. Саме тому група однолітків стає потужним соціальним «дзеркалом», у якому юнак чи дівчина бачить і формує своє «Я».

Однолітки можуть суттєво посилювати як позитивні, так і негативні тенденції в ціннісній сфері. З одного боку, спільне переживання труднощів, взаємна підтримка, спільні проєкти та розмови часто сприяють розвитку просоціальних цінностей: готовності допомагати іншим, солідарності, емпатії, взаємовиручки. У такі моменти друзі стають тими людьми, з якими можна поділитися страхами, сумнівами чи болем, не боячись осуду. З іншого боку, сильний тиск групи може провокувати конформізм, коли молодь приймає цінності та норми лише тому, що «так роблять усі», або навіть схиляє до девіантної поведінки, ризикованих вчинків чи цинічного ставлення до життя.

У сучасних українських реаліях роль групи однолітків набуває особливого, глибоко терапевтичного виміру. Для багатьох юнаків і дівчат, які пережили окупацію, обстріли, втрату дому чи близьких, однолітки стають тією спільнотою, яка допомагає не просто «вижити», а й поступово переживати травматичний досвід. Разом вони обговорюють пережите, діляться емоціями, знаходять спільну мову з тим, що сталося, і починають шукати нові сенси в житті. Саме в таких розмовах народжується розуміння, що вони не самотні у своєму болі, що разом можна знайти сили рухатися далі. Група однолітків у воєнний час часто виконує функцію емоційної опори й одночасно стає простором для спільного осмислення цінностей патріотизму, свободи, гідності та людяності.

Вплив групи однолітків у ранньому юнацькому віці є надзвичайно сильним і багатогранним. Від того, якою буде ця група – підтримуючою, конструктивною чи, навпаки, руйнівною, значною мірою залежить, якими ціннісними орієнтирами керуватиметься молодь у подальшому житті.

Значний і дедалі зростаючий вплив на становлення ціннісних орієнтацій сучасної молоді здійснюють засоби масової інформації, соціальні мережі та інтернет-простір загалом. Сьогодні старшокласники практично постійно

перебувають у щільному інформаційному полі, де щодня отримують величезну кількість повідомлень, образів, ідей і ціннісних зразків. Телевізор, YouTube, Instagram, TikTok, Telegram-канали та численні інтернет-платформи формують уявлення молоді про те, що вважається важливим, успішним, престижним чи «правильним» у сучасному світі.

З одного боку, такий доступ до інформації має безперечні позитивні сторони. Інтернет відкриває широкі можливості для розширення світогляду, знайомства з різними культурами, історичними подіями, науковими відкриттями та альтернативними поглядами на життя. Молодь може дізнаватися про досвід інших країн, бачити приклади волонтерства, героїзму, творчості та соціальної активності, що сприяє формуванню ширшого, більш толерантного і багатогранного сприйняття світу.

Проте зворотний бік цього процесу є не менш вагомим і часто небезпечним. У інформаційному просторі поширюються суперечливі, а іноді й відверто маніпулятивні ціннісні повідомлення. Реклама нав'язує культ споживання і зовнішнього успіху, численні блогери демонструють спрощені моделі щастя, засновані переважно на матеріальному добробуті, популярності та зовнішній привабливості. У воєнний час до цього додається ще й потужний потік пропаганди, фейкових новин, емоційно заряджених матеріалів, які можуть спотворювати уявлення молоді про патріотизм, справедливість, правду та моральність. Усе це створює реальний ризик формування поверхневих, нестійких або навіть деформованих ціннісних орієнтацій.

Як зазначає І. П. Андрійчук, спілкування молоді в інтернет-просторі має як позитивні, так і негативні психологічні наслідки для формування ціннісної сфери [1]. З одного боку, воно дає можливість обмінюватися думками, знаходити однодумців і отримувати підтримку. З іншого, сприяє виникненню залежності від чужої думки, порівняння себе з ідеалізованими образами, зниження критичного мислення та труднощів у розрізненні правдивої інформації від маніпуляцій.

Особливо гостро ця проблема проявляється в умовах сьогодення. Молодь, яка й без того переживає емоційну нестабільність та екзистенційну кризу, легко піддається впливу емоційно насичених матеріалів. Тому вміння критично аналізувати інформацію, фільтрувати її та свідомо обирати надійні джерела стає сьогодні не просто корисною навичкою, а важливою складовою психологічної зрілості та стійкості ціннісної сфери особистості.

Таким чином, засоби масової інформації та соціальні мережі є потужним, але неоднозначним чинником формування ціннісних орієнтацій молоді. Їхній вплив може як збагачувати внутрішній світ юнаків і дівчат, так і суттєво його спотворювати. Саме тому одним із важливих завдань сучасної психолого-педагогічної роботи є розвиток у молоді медіаграмотності, критичного мислення та свідомого ставлення до інформаційного середовища, в якому вони щодня перебувають.

Особливої уваги в умовах війни набуває вплив держави та суспільства в цілому на становлення ціннісних орієнтацій молоді. Повномасштабне вторгнення російської федерації кардинально змінило суспільно-політичний контекст життя українців, змусивши переосмислити багато звичних уявлень про державу, націю, свободу та особисту відповідальність. У такі часи держава й суспільство стають не лише зовнішніми чинниками, а потужними джерелами ціннісних імпульсів, які активно впливають на внутрішній світ юнаків і дівчат.

Національна ідея, патріотичне виховання, щоденні приклади героїзму українських захисників, масовий волонтерський рух, єдність суспільства перед обличчям спільної загрози – усе це створює потужне ціннісне поле, у якому на перший план виходять такі фундаментальні орієнтири, як свобода, незалежність, людська гідність, солідарність і готовність до самопожертви заради вищої мети. Молодь, яка щодня бачить новини про подвиги військових, чує історії про волонтерів, які допомагають фронту, і сама долучається до різних форм підтримки армії та постраждалих, поступово інтегрує ці цінності у власну систему світогляду.

У багатьох юнаків і дівчат раннього юнацького віку спостерігається помітне зміцнення громадянської позиції. Те, що раніше могло здаватися абстрактним – любов до Батьківщини, відчуття приналежності до українського народу, відповідальність за майбутнє країни – тепер набуває глибоко особистого, емоційно насиченого змісту. Для частини молоді загальнонаціональні цінності починають переважати над суто індивідуалістичними пріоритетами. Якщо в мирний час на першому місці часто стояли особисте щастя, кар'єра, матеріальний добробут чи самореалізація, то в умовах війни багато хто з них переосмислює ієрархію цінностей, ставлячи вище інтереси країни, колективну безпеку та спільне майбутнє.

Таке зміщення акцентів не є випадковим. Війна загострює відчуття єдності «ми» – українського народу, який разом протистоїть агресору. Це відчуття спільної долі, спільної боротьби й спільної перемоги стає потужним чинником консолідації та формування нової, більш зрілої громадянської ідентичності. Водночас воно допомагає молоді долати особисті кризи, надаючи їхньому життю ширший сенс і мету.

Таким чином, вплив держави та суспільства в цілому виступає одним із найсильніших чинників трансформації ціннісної сфери молоді. Він сприяє актуалізації й укріпленню загальнолюдських і національних цінностей, посилює громадянську свідомість і допомагає юнакам та дівчатам знаходити вищі сенси в складних і трагічних обставинах сьогодення.

Таким чином, соціум впливає на становлення ціннісних пріоритетів ранньої юності через кілька взаємопов'язаних каналів: сім'ю, освітній заклад, групу однолітків, інформаційне середовище та макросоціальні процеси. У період воєнного стану цей вплив стає особливо інтенсивним і часто суперечливим. З одного боку, суспільство пропонує молоді високі гуманістичні та патріотичні ідеали, з іншого – створює умови нестабільності, які можуть провокувати тривогу, прагматизм або навіть ціннісну кризу. Саме тому важливо, щоб педагоги, психологи та батьки свідомо й цілеспрямовано працювали над

створенням позитивного ціннісного середовища, яке допомагало б юнакам і дівчатам формувати стійку, гармонійну та суспільно корисну систему життєвих орієнтирів.

### **3.3 Розробка рекомендацій щодо пошуку життєвих орієнтирів сучасної молоді**

У сучасних умовах глибоких соціальних трансформацій особливої актуальності набуває питання психолого-педагогічної підтримки молоді в процесі пошуку й усвідомлення життєвих орієнтирів. Ранній юнацький вік є одним із найбільш сензитивних періодів у житті людини, коли відбувається активне становлення системи цінностей, світогляду та життєвих пріоритетів. Саме в цей час юнаки й дівчата гостро відчують потребу зрозуміти, хто вони є, чого прагнуть і яким хочуть бачити своє майбутнє. Тому важливо не лише діагностувати вже сформовані ціннісні орієнтації, а й цілеспрямовано створювати умови для їхнього гармонійного розвитку, зміцнення та збагачення.

Рекомендації щодо допомоги старшокласникам у пошуку життєвих орієнтирів доцільно будувати на комплексному підході, який органічно поєднує індивідуальну, групову та організаційну роботу. Такий підхід дозволяє враховувати як особистісні особливості кожного учня, так і загальні потреби класного колективу та всього закладу освіти.

По-перше, необхідно суттєво посилити рефлексивну складову освітнього процесу. Сучасні юнаки й дівчата потребують спеціально організованих ситуацій, у яких вони могли б не лише усвідомлювати власні цінності, а й глибоко аналізувати їхню ієрархію, співвідносити з реальними життєвими виборами та повсякденними вчинками. Без такої внутрішньої роботи цінності часто залишаються лише декларативними гаслами, не перетворюючись на справжні внутрішні регулятори поведінки.

Ефективними засобами розвитку рефлексії можуть стати різноманітні методики ціннісного самоаналізу, ведення рефлексивних щоденників, написання есе на теми «Що для мене є найважливішим у житті?», «Яким я хочу бути через

десять років?», «Які цінності допомагають мені долати труднощі?». Не менш корисними є структуровані дискусії на етичні та світоглядні теми, дебати, круглі столи та філософські години, під час яких учні вчаться аргументувати свою позицію, слухати інших і поважати відмінні погляди. Такі форми роботи допомагають молоді перейти від поверхневого сприйняття цінностей до їхнього глибокого особистісного осмислення.

Особливо важливо, щоб рефлексивна робота не була разовою акцією, а систематично інтегрувалася в навчально-виховний процес. Лише тоді вона зможе сприяти поступовому формуванню стійкої, усвідомленої й внутрішньо узгодженої системи життєвих орієнтирів, яка допоможе юнакам і дівчатам залишатися морально стійкими навіть у складних і невизначених умовах сьогодення.

По-друге, надзвичайно важливо активно впроваджувати тренінгові форми роботи в психолого-педагогічний супровід молоді. Сучасні дослідження, зокрема праці І. Пахомова, підкреслюють нагальну необхідність системної психологічної роботи, спрямованої на розвиток моральних цінностей та ціннісних орієнтацій молоді саме через активні методи навчання та виховання. Тренінги дозволяють вийти за межі традиційних лекційних чи розмовних форм і створити живий, динамічний простір для справжньої внутрішньої роботи [37; 38].

Групові тренінги, спеціально розроблені для розвитку самопізнання, емпатії, відповідальності та здатності до морального вибору, виявляються особливо ефективними в ранньому юнацькому віці. Під час таких занять молодь не просто отримує теоретичні знання про цінності, а проживає їх на практиці. Учасники вчаться глибше розуміти власні почуття, мотиви та внутрішні конфлікти, усвідомлювати, які саме цінності справді керують їхніми вчинками, а які залишаються лише декларованими.

Особлива цінність тренінгів полягає в тому, що вони допомагають розвивати не лише індивідуальну рефлексію, а й соціальні навички. Юнаки та

дівчата набувають досвіду конструктивної взаємодії в групі: вчать активно слухати інших, висловлювати свою думку без агресії, поважати відмінні погляди, знаходити компроміси та спільні рішення в ситуаціях моральної дилеми. Такі навички стають незамінними для побудови здорових, взаємопідтримуючих стосунків як у шкільному колективі, так і в майбутньому дорослому житті.

У тренінговому форматі особливо ефективно працюють вправи на моделювання реальних життєвих ситуацій, рольові ігри, кейс-методи, де учасники змушені робити вибір між конкуруючими цінностями (наприклад, між особистою безпекою та допомогою іншому, між свободою та відповідальністю, між власними інтересами та інтересами спільноти). Після кожної вправи обов'язково проводиться глибокий рефлексивний аналіз: що я відчував, чому зробив саме так, які цінності спрацювали або, навпаки, були знехтувані, як мій вибір вплинув на інших.

Такі тренінги особливо актуальні в умовах воєнного часу, коли молодь переживає підвищену тривожність, втрату стабільності та потребує не лише підтримки, а й інструментів для відновлення внутрішньої опори. Регулярна участь у тренінгових програмах сприяє формуванню стійкої, усвідомленої системи ціннісних орієнтацій, підвищує емоційну зрілість, розвиває толерантність до невизначеності та зміцнює психологічну стійкість [37].

Отже, тренінгова робота не є додатковим елементом виховного процесу, а його важливою, системоутворюючою складовою. Вона дозволяє поєднати теоретичне осмислення цінностей з їхнім практичним проживанням, що значно підвищує ефективність формування життєвих орієнтирів сучасної української молоді.

Третім важливим напрямом психолого-педагогічної підтримки молоді в пошуку життєвих орієнтирів є створення позитивного ціннісного середовища безпосередньо в закладі освіти. Це не просто формальне декларування цінностей на папері чи під час святкових заходів, а свідоме й системне формування навколо

учнів такого освітнього простору, у якому цінності стають живою частиною щоденного життя, а не абстрактними гаслами.

Створення такого середовища передбачає глибоку інтеграцію ціннісного компонента як в урочну, так і в позаурочну діяльність. На уроках це може проявлятися через спеціально розроблені завдання, дискусії, аналіз літературних творів, історичних подій чи сучасних ситуацій крізь призму моральних виборів. На позакласних заходах ціннісне виховання набуває ще більш практичного й емоційного забарвлення.

Особливо ефективними є тематичні класні години, присвячені ключовим цінностям сучасності: патріотизму як глибокому внутрішньому відчуттю приналежності до своєї країни, солідарності та взаємодопомоги в умовах спільних випробувань, екологічній відповідальності як турботі про майбутнє планети та особистісному зростанню як постійній роботі над собою. Такі години не повинні бути нудними повчаннями, а живими діалогами, де учні мають можливість відкрито висловлювати свої думки, сумніви та переконання.

Ще потужнішим інструментом є залучення учнів до реальної практичної діяльності. Волонтерська робота, участь у проєктах допомоги захисникам України, благодійних акціях, зборі допомоги постраждалим, плетінні маскувальних сіток, підготовці великодніх чи різдвяних подарунків для воїнів – усе це дає можливість молоді не просто говорити про цінності, а безпосередньо їх проживати. Коли учень власноруч пакує посилку для солдата, пише йому листа чи бере участь у акції підтримки переселенців, абстрактне поняття «доброта» чи «солідарність» перетворюється на конкретний вчинок, на пережите почуття причетності до чогось важливого й значущого.

Крім того, позитивне ціннісне середовище створюється й через загальну атмосферу закладу: стиль спілкування вчителів з учнями, способи вирішення конфліктів, традиції школи, святкування важливих дат, вшанування пам'яті героїв, підтримку ініціатив самих учнів. Коли навколо панує атмосфера поваги,

справедливості, взаємної підтримки та щирості, цінності не потрібно нав'язувати – вони природно «вбираються» у свідомість молоді через щоденний досвід.

Таким чином, створення позитивного ціннісного середовища в закладі освіти перетворює школу з місця отримання знань на справжній простір особистісного й громадянського становлення, де цінності не просто вивчаються, а проживаються, осмислюються й стають невід'ємною частиною внутрішнього світу кожної дитини.

Особливу увагу в процесі формування ціннісних орієнтацій молоді варто приділити системній роботі з батьками. Сім'я й досі залишається одним із найпотужніших і найвпливовіших джерел ціннісних орієнтирів для дитини. Саме в родині закладаються перші уявлення про те, що є добром і злом, що важливо в житті, а що другорядне, як слід ставитися до себе, до інших людей і до своєї країни. Тому узгодження впливу сім'ї та школи є надзвичайно важливим завданням сучасної психолого-педагогічної роботи.

Для цього необхідно активно проводити психологічне просвітництво батьків. Тематичні лекції, семінари, батьківські збори та онлайн-зустрічі повинні допомогти мамам і татам усвідомити, наскільки сильно їхні власні життєві позиції, ставлення до війни, до майбутнього України, до матеріальних і духовних цінностей впливають на внутрішній світ їхніх дітей. Батьки мають зрозуміти просту, але дуже важливу істину: діти не стільки слухають, що їм говорять, скільки дивляться, як живуть їхні батьки. Особисті приклади, щоденні вчинки, реакції на складні ситуації, ставлення до допомоги іншим, патріотизм чи байдужість, чесність чи пристосовництво стають для підлітків найпереконливішим уроком цінностей.

Ефективними формами такої роботи є спільні сімейні тренінги та консультації. Під час таких зустрічей батьки разом із дітьми можуть обговорювати складні моральні дилеми, аналізувати реальні життєві ситуації, пов'язані з війною, втратами, вибором майбутньої професії чи ставленням до країни. Спільна участь у тренінгах допомагає зняти бар'єри у спілкуванні,

покращити взаєморозуміння між поколіннями та виробити узгоджені підходи до виховання. Коли батьки й діти разом шукають відповіді на важливі питання, це значно посилює довіру в сім'ї та допомагає молодому поколінню відчувати підтримку й послідовність у ціннісних орієнтирах.

Не менш важливим є активне використання можливостей сучасних цифрових технологій у формуванні ціннісних орієнтацій молоді. Сьогодні юнаки та дівчата проводять у інтернет-просторі значну частину свого часу, тому ігнорувати цей канал впливу було б великою помилкою. Навпаки, його потрібно свідомо й грамотно використовувати.

Доцільно розробляти та впроваджувати спеціальні освітні онлайн-платформи, вебінари, інтерактивні курси та навіть чат-боти, присвячені темам самопізнання, пошуку сенсу життя, постановки життєвих цілей і розвитку внутрішньої стійкості. Такі ресурси можуть бути цікавими, сучасними й адаптованими до сприйняття підлітків, з елементами гейміфікації, відеоматеріалами, тестами та рефлексивними завданнями. Вони дозволять молоді в зручний для себе час глибше знайомитися з власним внутрішнім світом і свідомо формувати систему життєвих пріоритетів.

Водночас критично важливим залишається інший аспект цифрової роботи – розвиток медіаграмотності та критичного мислення. Юнаків і дівчат необхідно спеціально вчити свідомо й критично сприймати інформацію, яку вони щодня отримують з інтернету та соціальних мереж. Вони мають навчитися розпізнавати маніпулятивні впливи, відрізнити правду від фейків, розуміти, як емоційно заряджений контент може спотворювати ціннісні орієнтири, і свідомо обирати надійні джерела. Без цих навичок навіть найкращі освітні платформи не зможуть захистити молодь від негативного інформаційного впливу, особливо в умовах інформаційної війни.

Таким чином, поєднання системної роботи з батьками та грамотного використання цифрових технологій створює потужний додатковий ресурс для підтримки гармонійного розвитку ціннісної сфери сучасної молоді. Коли сім'я,

школа та цифрове середовище діють узгоджено й свідомо, шанси на формування стійкої, гуманістичної та суспільно корисної системи життєвих орієнтирів у юнаків і дівчат значно зростають.

У роботі з молоддю, яка пережила травматичний досвід війни – окупацію, бойові дії, втрату близьких людей, руйнування дому чи вимушене переселення, – особливо важливо поєднувати роботу над ціннісними орієнтаціями з елементами психологічної підтримки та арт-терапії. Такий комплексний підхід дозволяє не лише допомогти підліткам відновити внутрішню рівновагу, а й поступово інтегрувати пережиті травматичні події в їхню систему життєвих сенсів і цінностей.

Травматичний досвід війни часто залишає глибокий слід у психіці юнаків і дівчат: почуття безпорадності, тривоги, провини, втрати контролю над життям, розчарування або, навпаки, надмірної жорсткості та цинізму. Пряме вербальне обговорення цих переживань може бути надто болісним і навіть небезпечним для психічного стану. Саме тому творчі методи арт-терапії стають одним із найбезпечніших і найефективніших інструментів роботи.

Використання малювання, написання есе, створення коротких відеороликів, колажів, фотопроєктів чи навіть музичних композицій дає можливість молоді виразити складні, часто суперечливі емоції в символічній, опосередкованій формі. Через творчість підліток може «виговорити» те, що важко сказати словами, не відчуваючи при цьому надмірного тиску чи страху осуду. Малюнок або текст стає своєрідним «безпечним контейнером» для болю, гніву, страху чи надії.

Поступово, під чуйним керівництвом психолога чи педагога, ці творчі роботи стають відправною точкою для глибшого переосмислення пережитого досвіду. Те, що спочатку було просто вираженням емоцій, перетворюється на матеріал для рефлексії: «Що ця картина говорить про мої цінності?», «Які сили допомогли мені вистояти?», «Що для мене тепер означає слово «Батьківщина»?», «Якою я хочу бачити свою роль у майбутньому?». Таким чином, травматичні

переживання не витісняються й не заперечуються, а поступово інтегруються в ширший контекст життєвих сенсів – патріотизму, стійкості, солідарності, гуманізму, відповідальності за себе та інших.

Поєднання арт-терапії з ціннісною роботою особливо ефективно, оскільки дозволяє уникнути поверхневого підходу. Молодь не просто «малює свої почуття», а через творчість знаходить нові, глибші смисли в тому, що з нею сталося. Це допомагає трансформувати жертву в сильну, свідомо діючу особистість, яка не заперечує біль, але й не дозволяє йому визначати все її життя.

Такий підхід також сприяє відновленню відчуття контролю над власним внутрішнім світом. Коли підліток бачить, що може перетворити хаос переживань на осмислений твір, у нього поступово повертається віра у власні сили, у можливість впливати на своє майбутнє і формувати його відповідно до тих цінностей, які він обирає свідомо.

Отже, у роботі з молоддю, що пережила війну, арт-терапія та психологічна підтримка не є другорядними доповненнями до ціннісного виховання. Вони становлять його невід'ємну й надзвичайно важливу складову, яка дозволяє зробити процес формування життєвих орієнтирів не лише інтелектуальним, а й глибоко терапевтичним, гуманним і чутливим до психологічного стану кожної дитини.

Загалом, ефективна система допомоги молоді в пошуку життєвих орієнтирів повинна бути системною, безперервною та індивідуально орієнтованою. Вона має враховувати як вікові особливості ранньої юності, так і специфіку воєнного часу: посилення потреби в безпеці, стабільності, приналежності до спільноти та пошуку сенсу в умовах невизначеності.

Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме не лише гармонійному розвитку ціннісної сфери особистості, а й формуванню у молоді активної громадянської позиції, психологічної стійкості та готовності до свідомого життєвого самовизначення в сучасних складних реаліях.

### Висновки до розділу 3

Війна суттєво трансформує систему цінностей раннього юнацького віку, актуалізуючи базові потреби в безпеці, стабільності та захисті близьких, водночас посилюючи значення патріотизму, солідарності та пошуку життєвого сенсу. Соціальне середовище, зокрема сім'я, заклад освіти, група однолітків, засоби масової інформації та державно-громадські процеси, виступає потужним чинником формування і перебудови ціннісних пріоритетів. У сучасних умовах цей вплив набуває як конструктивного, так і суперечливого характеру, що вимагає свідомого й цілеспрямованого педагогічного супроводу.

Аналіз практичних аспектів показав, що ефективна підтримка ціннісного розвитку молоді можлива лише за умови комплексного підходу. Важливим є створення позитивного ціннісного середовища в закладі освіти, системна робота з батьками, використання тренінгових форм роботи, активне залучення молоді до волонтерської та соціально значущої діяльності, а також інтеграція арт-терапевтичних методів для тих, хто пережив травматичний досвід війни.

Особливу роль відіграє поєднання психологічної підтримки з ціннісним вихованням, що дозволяє не лише допомогти підліткам пережити травму, а й трансформувати пережиті випробування у джерело внутрішньої сили, стійкості та осмисленої життєвої позиції.

Отже, формування ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці в умовах воєнного стану потребує не лише теоретичного осмислення, а й активної, системної психолого-педагогічної роботи, спрямованої на гармонійне поєднання особистісного зростання, громадянської свідомості та психологічної стійкості молоді. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме збереженню гуманістичних цінностей, зміцненню національної ідентичності та підготовці молодого покоління до свідомого й відповідального життя в сучасній Україні.

## ВИСНОВКИ

Ціннісні орієнтації є складним, багатокомпонентним і динамічним утворенням особистості, що виконує ключові регулятивні, мотиваційні та інтегративні функції. Вони не зводяться до простого переліку бажаних об'єктів чи ідей, а являють собою суб'єктивно значущу, ієрархічно організовану систему переконань, ставлень і пріоритетів, яка визначає життєві вибори, сенс існування та стратегію поведінки людини в різних життєвих обставинах.

Структура ціннісних орієнтацій включає три основні компоненти: когнітивний (усвідомлення сутності та місця цінностей у житті), емоційно-оцінний (переживання, прийняття чи відторгнення цінностей) та поведінковий (практична реалізація цінностей у вчинках і стилі життя). Ці компоненти тісно взаємопов'язані, а їхня узгодженість визначає ступінь внутрішньої гармонії особистості та ефективність саморегуляції.

Ієрархічна організація ціннісних орієнтацій є однією з найважливіших їхніх характеристик. На верхніх рівнях розташовуються найбільш узагальнені, універсальні та національно значущі цінності (життя, свобода, гідність, незалежність, патріотизм), нижче – групові та соціальні (сім'я, дружба, спільнота), ще нижче – індивідуальні (самореалізація, комфорт, визнання), а на глибинному рівні несвідомі, автоматичні установки, що часто проявляються в критичних ситуаціях. Така багатосаровість пояснює, чому в умовах кризи відбувається швидкий зсув пріоритетів на вищі, екзистенційні рівні.

У психологічній науці сформовано низку класифікацій ціннісних орієнтацій, кожна з яких висвітлює певний аспект цього феномена. Класична дихотомія М. Рокича (термінальні та інструментальні цінності) та кругова модель Ш. Шварца (десять базових цінностей, організованих навколо осей відкритість змінам – консерватизм і самоперевершення – самопідвищення) залишаються найбільш універсальними та емпірично обґрунтованими. Водночас вітчизняні підходи збагачують розуміння проблеми національно-культурною специфікою, морально-духовним виміром і діяльнісним контекстом,

пропонуючи поділи за об'єктом, суб'єктом, змістом спрямованості, ступенем стійкості та мотиваційною основою.

Ранній юнацький вік є сензитивним періодом для становлення та перебудови системи ціннісних орієнтацій. Саме в цей час інтенсивно розвиваються абстрактне мислення, рефлексивна самосвідомість, здатність до моральних виборів і глибинних міжособистісних стосунків; формується прагнення до автономії, відбувається активний пошук ідентичності та сенсу життя. Усе це створює сприятливі умови для свідомого прийняття чи перегляду життєвих пріоритетів, але водночас робить особистість особливо вразливою до зовнішніх впливів, криз і травматичних подій.

Нами було організоване та проведене опитування з метою виявити і з'ясувати пріоритезацію життєвих цінностей у ранньому юнацькому віці.

Для вивчення особливостей життєвих цінностей дівчат і хлопців проаналізовано, які можна використати методи дослідження: бесіда спостереження опитування, тести, узагальнення.

Переконалися, що дослідники використовують різні методики для вивчення ціннісних орієнтацій молоді. У даній роботі емпіричне дослідження проводилася на основі таких: «Вивчення ціннісних орієнтацій ранжуванням списку цінностей» М. Рокич, «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова, «Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца та методики Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху».

Збір емпіричного даних проведений у 2024/2025-2025/2026 н.р. Дослідження проводилося серед здобувачів освіти 10-11-х класів Бородянського академічного ліцею Київської області. Загалом у дослідженні прийняли участь 53 учнів віком від 15-17 років. Дослідження ґрунтувалося на принципах тестування, опитування та добровільності, із гарантуванням анонімності результатів. Була надана інструкція старшокласникам. Дослідження проводилося в очній формі.

Для виконання поставлених завдань дослідження, ми використали стандартизовану, діагностичну методику «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич). За результатами емпіричного дослідження нам вдалося встановити, що у випробуваній групі сучасної української молоді переважають такі термінальні цінності як: «Здоров'я» та «Любов». Найнижчий пріоритет за списком термінальних цінностей – «Творчість (можливість творчої діяльності)», потім «Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі)». Щодо інструментальних цінностей, то переважають – «Вихованість», «Життєрадісність». Найнижчий пріоритет за списком інструментальних цінностей – «Непримиренність до недоліків у собі й інших», «Високі запити (високі вимоги до життя і високі цілі)». Були виявлені гендерні відмінності щодо ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

Опитавши респондентів за допомогою методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнова, ми визначили поширені ціннісні орієнтації серед старшокласників. Найвищі показники встановлено за такими цінностями: «Визнання і повага у людей та вплив на оточення», «Допомога і милосердя до інших людей». Найнижчі показники: «Пошук та насолода прекрасним»; «Пізнання нового в світі, природі, людині».

«Діагностика індивідуальних цінностей» Ш. Шварца виявила високі показники цінностей «Безпека», «Доброзичливість», «Універсалізм».

Методика Т. Елерса «Діагностика мотивації досягнення успіху» показала перевагу середнього та помірно-високого рівня мотивації, що показує сформовану відповідальність, прагнення до результату та готовність долати труднощі.

Було надано рекомендації спрямовані на те, щоб сприяти гармонійному розвитку молоді та зберігати важливі людські цінності, особливо в умовах військового стану.

Війна суттєво трансформує систему цінностей раннього юнацького віку, актуалізуючи базові потреби в безпеці, стабільності та захисті близьких,

водночас посилюючи значення патріотизму, солідарності та пошуку життєвого сенсу. Соціальне середовище, зокрема сім'я, заклад освіти, група однолітків, засоби масової інформації та державно-громадські процеси, виступає потужним чинником формування і перебудови ціннісних пріоритетів. У сучасних умовах цей вплив набуває як конструктивного, так і суперечливого характеру, що вимагає свідомого й цілеспрямованого педагогічного супроводу.

Аналіз практичних аспектів показав, що ефективна підтримка ціннісного розвитку молоді можлива лише за умови комплексного підходу. Важливим є створення позитивного ціннісного середовища в закладі освіти, системна робота з батьками, використання тренінгових форм роботи, активне залучення молоді до волонтерської та соціально значущої діяльності, а також інтеграція арт-терапевтичних методів для тих, хто пережив травматичний досвід війни.

Особливу роль відіграє поєднання психологічної підтримки з ціннісним вихованням, що дозволяє не лише допомогти підліткам пережити травму, а й трансформувати пережиті випробування у джерело внутрішньої сили, стійкості та осмисленої життєвої позиції.

Отже, формування ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці в умовах воєнного стану потребує не лише теоретичного осмислення, а й активної, системної психолого-педагогічної роботи, спрямованої на гармонійне поєднання особистісного зростання, громадянської свідомості та психологічної стійкості молоді. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме збереженню гуманістичних цінностей, зміцненню національної ідентичності та підготовці молодого покоління до свідомого й відповідального життя в сучасній Україні.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук І. Психологічні чинники спілкування студентської молоді в інтернет-просторі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2021. Вип. 13. С. 5 – 17.
2. Антоненко Т. Л. Ціннісно-смилова сфера особистості– фундаментальна основа її духовної безпеки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. Вип. 3. № 78. С. 25-34.
3. Афанасенко Л., Мартинюк І., Омельченко Л., Шамне А., Шмаргун В., Яшник С. *Психологія стресостійкості студентської молоді: монографія*. Київ. 2022. 198 с.
4. Банделюк В. А. Ціннісно-смилова сфера особистості як об'єкт психологічного пізнання. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних: збірник наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конференції, 19–20 лютого 2021 р., м. Одеса, 2021*. С. 12-14.
5. Бацевич Ф.С. Смысл: сущность и сферы выявления в речи. *Вісник Львівського університету. Сер. : Філологія*. 2024. №16. С. 245–252/
6. Бубнова С. С., Гозман Л. Я. *Методика діагностики ціннісних орієнтацій особистості. Психолого-педагогічна скарбничка*. URL : <http://testik.com.ua/diagnostyka-realnoyi-stru16> (дата звернення 28.02.2026).
7. Вініченко А. А. *Формування ціннісних орієнтацій у студентів закладів вищої освіти у сучасному соціокультурному просторі. Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки*. 2017. Вип. 4. №. 33. С. 24-32.
8. Висоцька О. Категорії значення та смислу у психологічному дискурсі. *Іноземна філологія*. 2018. Вип. 131. С. 16–24
9. Вознюк О. М. Психолого-педагогічні умови становлення ціннісних орієнтацій як чинник національного виховання учнівської молоді. *Часопис Київського гуманітарного університету*. 2017. №. 4. С. 88-92.
10. Величко Т. М. Особливості мотивації професійного навчання студентів-психологів. *Сучасний вимір психології та педагогіки: Збірник тез*

наукових робіт учасників міжнародної наук.-практ. конф., м. Львів, 22-23 травня 2020 р. Львів, 2020. 200 с.

11. Виховання цінностей особистості: європейський вектор та національний контекст : кол. моногр. / [Н. Безлюдна, В. Бойченко, О. Бялик [та ін.] ; за ред. О. М. Коберника ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 2023. 392 с.

12. Гліченко О.О. Детермінанти академічної прокрастинації здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* № 2 (333). Ч.1. 2020. С. 78–83.

13. Голубенко Т., Діордіца І., Сіра Л. Особливості психолого-педагогічної адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології.* 2022. №6 (8). С. 112–122.

14. Гірняк А. Н. Інноваційний підручник як засіб розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості. *Молодь і ринок.* 2020. № 8. С. 61-65.

15. Гурлева Т. С. Високий смисл життя як цінність і чинник формування стратегій психологічної допомоги у вирішенні людиною екзистенційних проблем. Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості: монографія. 2012. С. 94-118.

16. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету Україна.* 21 №. 2. С. 26-30.

17. Жданюк Л. О. Соціально-психологічні особливості студентського віку. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки.* 2023. С. 28-40. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/vispdos\\_o\\_2017\\_4-5\\_6.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vispdos_o_2017_4-5_6.pdf) (дата звернення: 23.02.2026).

18. Жданюк Л. О. Соціально-психологічні особливості студентського віку. *Вісник післядипломної освіти*. Серія: Соціальні та поведінкові науки. 2023. (4-5). С. 28–40.
19. Жигайло Н., Харко О. Розвиток духовних цінностей як спосіб формування стресостійкості в умовах дистанційного навчання. *Вісник Львівського університету*. Серія: психологічні науки. 2022. Вип. 10. С. 46- 52.
20. Журавльова Л. П., Мужанова Н. В. Динаміка ціннісно-сміслової сфери учасників субкультур. *Психологія: реальність і перспективи*. 2021. № 12. С. 66-71.
21. Золотих Є. А. Специфіка емоційної сфери в студентському віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 7. С. 77–82.
22. Іванова Л. С. Динаміка ціннісних орієнтацій студентів педагогічного вузу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2024. № 4. С. 16-19.
23. Інформаційно-аналітичний збірник «Освіта України в умовах воєнного стану». Київ, 2022. 358 с.
24. Климишин О.І. Теорія і методика тренінгу розвитку духовності особистості. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2018. 112 с.
25. Коберник Л.О. Родь та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. Наука і освіта. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. Одеса. 2008. № 4-5. С.28-33.
26. Костіна Т.О. Можливості юнацького віку для переосмислення гендерних стереотипів. *Габітус*. 2020. Вип. 12. № 2. С. 155–159.
27. Копил Л.М. Дотримання академічної доброчесності при дослідженні ціннісних орієнтацій у ранньому юнацькому віці. *Академічна доброчесність: від законодавчих вимог до етичних принципів освітньої діяльності: зб. матеріалів студентського освітнього форуму*. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2026. (Подано до друку).

28. Коц С.М. Вікова фізіологія та вища нервова діяльність. Початковий посібник. Харків: ХНПУ. 2020. 228с.
29. Лукова С. В. Психометричні характеристики української адаптації тесту життєвих орієнтацій LOT-R (Life Orientation Test – Revised). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Психологія. 2023. Вип. 12. С. 145–156.
30. Магда П. До тлумачення поняття «ціннісні орієнтації». Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 53. Т. 2. С. 81–92
31. Мороз О. Г., Падалка О. С., Юрченко В. І. Педагогіка і психологія вищої школи: Навчальний посібник. К.: НПУ. 2003. 267 с.
32. Мицько В.М. Аксіопсихологічні особливості професійного становлення майбутніх психологів. Проблеми гуманітарних наук. Психологія. 2023. Вип. 31. С. 40–51.
33. Мотков С. Ціннісно-сміслова сфера особистості: роль, структура та функції. Psychological journal. 2018. Вип. 4. № 10. С. 105-128.
34. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці. *Проблеми сучасної психології*. 2022. №17. С. 337-346. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/index.php/2227-6246/article/download/160258/159466> (дата звернення: 25.02.2026).
35. Онищенко Г. І. Ціннісно-сміслові орієнтири сучасної молоді: особливості, умови і психологічна допомога. Проблеми загальної та педагогічної психології. 2022. Вип. 4. №13. С. 253–259.
36. Панчук Н.П. Ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціально активної позиції майбутнього фахівця. Збірник наукових праць К. ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка, НАПН України: *Проблеми сучасної психології*. 2023. Вип. 21. С. 542-551.
37. Пахомов І.В. Розвиток моральних цінностей здобувачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти : монографія. Біла Церква : БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН України, 2025. 302 с.

38. Пахомов І. В. Формування моральних цінностей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти : програма тренінгу. Біла Церква: БІНПО ДЗВО «УМО», 2023. 143 с.

39. Ревякіна І. М., Курбанова Є. К. Психологічні особливості прояву акцентуацій характеру та їх вплив на процес самореалізації в юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2025. №1 (6). С. 235-241. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/13252> (дата звернення: 20.02.2026).

40. Співак Л. Вікові особливості становлення самосвідомості особистості у пізній юності. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14644> (дата звернення: 23.02.2026 р.)

41. Спиця-Оріщенко Н. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. №1. С. 198–201.

42. Староста В. І., Попадич О. О. Мотивація навчальної діяльності студентів-першокурсників у процесі їх адаптації в умовах класичного університету. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2019. № 2(45). С. 173 – 177.

43. Савченко О. В. Українська адаптація опитувальника PERMA-Profilier : психометричні характеристики та особливості застосування. О. В. Савченко, Д. Г. Лавриненко. *Проблеми сучасної психології*. 2023. №42. С. 210–228.

44. Сосніхіна С. Є. Психологічні засади формування та розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2021. №. 36. С. 340-350.

45. Сіленко А. О., Чусова О. М. Особливості юнацького віку, які впливають на розвиток особистісної рефлексії. *Габітус*. 2023. Вип. 54. С. 92-97.

46. Сосніхіна С. Є. Особливості ціннісно-сислової сфери студентів з різним сімейним статусом. Вісник ХНПУ імені ГС Сковороди «Психологія». 2018. Вип. 55. С. 237-249.
47. Соціальна психологія. Зошит для індивідуальної роботи для студ. усіх спец. денної та заочної форми навчання. Уклад.: М.О. Кононець. К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 61 с.
48. Фурман А. В. Психея. Психологія і суспільство. 2021. № 2. С. 5.
49. Філоненко Ю. Психологічні особливості тривожності в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 8. С. 86-94. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v0i0.7219> (дата звернення: 12.05.2025).
50. Хоружа Л. Сучасні стратегії трансформації змісту педагогічної освіти. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2023. №. 33. С. 8-16.
51. Чайка Г. В. Ціннісно-сислова сфера у кризові періоди розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології*. 2022. Вип. 6. № 9. С. 93-101.
52. Шимко В. Метод незакінчених речень в міждисциплінарному дослідженні соціально-демографічних та лінгвокультурних особливостей засуджених за колабораційну діяльність / В. Шимко // Наукові записки. Серія : Психологія і педагогіка. 2023. Вип. 45. С. 172–185.
53. Шепелєва Г. А. Акцентуації характеру в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2019. №9. С. 143-146. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v9i0.3735> (дата звернення: 20.02.2026).
54. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2022–2025 років).
55. Щербань А. Д. Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2014. № 64. С. 194-198.

56. Яворська-Ветрова, Ірина Вікторівна (2017) *Теоретичний аналіз проблеми самоствалення: ціннісний аспект* Актуальні проблеми психології, 13 (6). С. 198-206
57. Яценко Т.В Шкляєва Г.О. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді України в умовах війни. *Вікова та педагогічна психологія*.
58. Antoci D. Value orientation from a structural perspective. *Educație–Poitică–Societate. Materialele Congresului Științific Internațional Polono-Moldo-Român. Vol. III, nr. 1. Chișinău: S.n. Tipogr. UST, 2019. P. 10-18.* Випуск 51. 2023 ГАБІТУС. с. 126-131.
59. Kisac, I., & Turan, Z. (2015). Value orientations of secondary school students. *Journal of Values Education*, 13(29), 495-509.
60. Savelchuk I., Bybyk D., Zhytynska M., Ivzhenko I., Mikheiva O., Kunytsia, T. Trends in the Development of Social Work: Postmodern Ideas and Prospects. *Postmodern Openings*. 2021. № 12(3Sup1). P. 143-154. <https://doi.org/10.18662/po/12.3Sup1/356>

## ДОДАТКИ

## Додаток А

## Апробація результатів дослідження



**БИЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ  
НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**  
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ



МІЖНАРОДНА ОНЛАЙН ВИСТАВКА  
«ОСВІТА ТА КАР'ЄРА – 2026»

# СЕРТИФІКАТ

№ 00-01/0057

ЗАСВІДЧУЄ,  
ЩО

**Любов КОПИЛ**

ВЗЯЛА УЧАСТЬ У СТУДЕНТСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ФОРУМІ

**«АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ВІД ЗАКОНОДАВЧИХ ВИМОГ ДО ЕТИЧНИХ  
ПРИНЦИПІВ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»,  
ЩО ВІДБУВСЯ 24 КВІТНЯ 2026 РОКУ В РАМКАХ МІЖНАРОДНОЇ ОНЛАЙН-  
ВИСТАВКИ «ОСВІТА ТА КАР'ЄРА – 2026»**  
КІЛЬКІСТЬ ГОДИН/КРЕДИТІВ ЄКТС: 3 ГОДИНИ/ 0,1 КРЕДИТИ

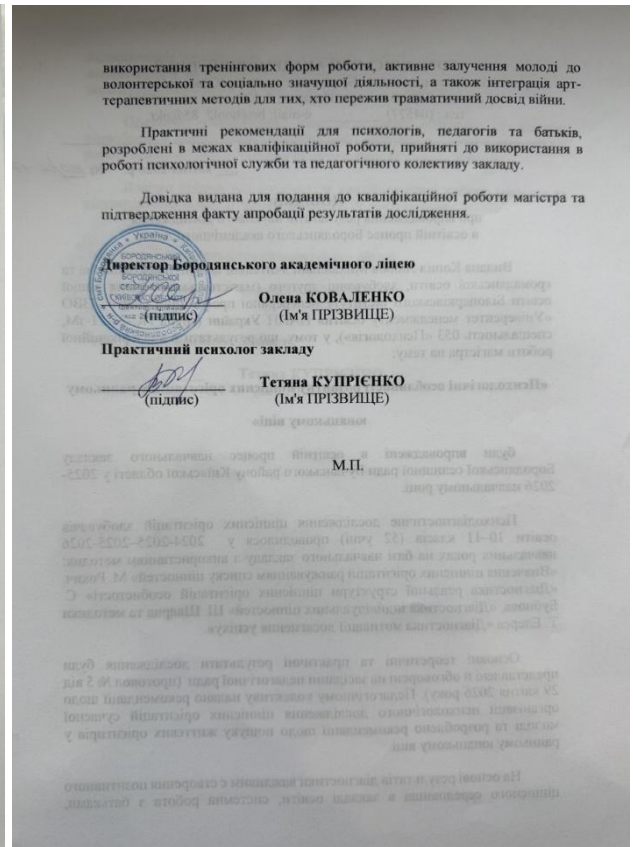
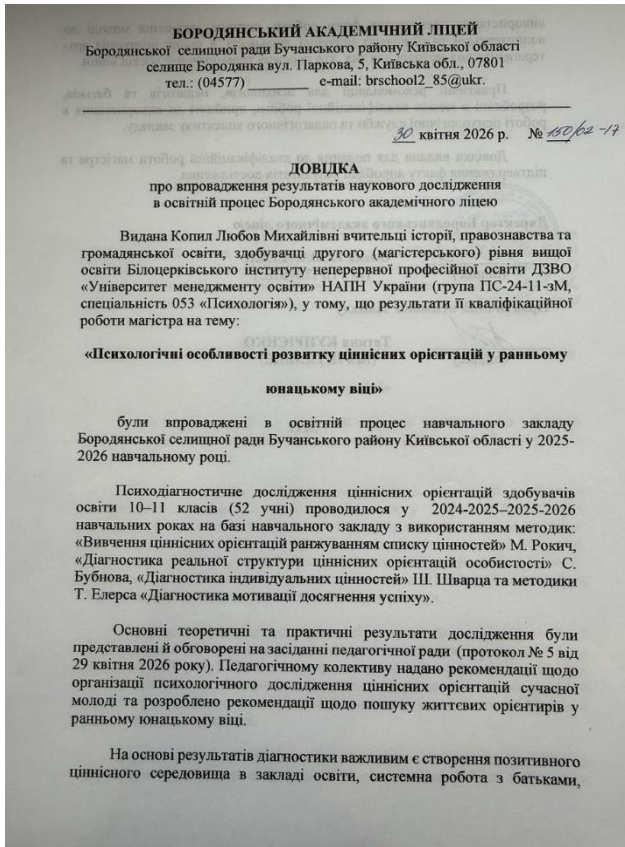
ДИРЕКТОРКА БИЛОЦЕРКІВСЬКОГО ІНСТИТУТУ  
неперервної професійної освіти



**ВІКТОРІЯ  
СИДОРЕНКО**



ЛІЦЕНЗІЯ: РІШЕННЯ МАК ВІД 17.02.1994, ПРОТОКОЛ №9 (ВПЕРШЕ), НАКАЗ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ВІД 15.11.2016 №1492Л (ПЕРЕФОРМУЛЕННЯ)



## Додаток Б

### Матеріали до методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнової

Перелік цінностей, висвітлених у цьому тесті:

1. Приємне проведення часу, відпочинок.
2. Високий матеріальний добробут.
3. Пошук і насолода прекрасною.
4. Допомога та милосердя до інших людей.
5. Кохання.
6. Пізнання нового у світі, природі, людині.
7. Високий соціальний статус та управління людьми.
8. Визнання та повага людей, вплив на оточуючих.
9. Соціальна активність для досягнення позитивних змін у суспільстві.
10. Спілкування.
11. Здоров'я.

**Додаток В**

**Результати опитування за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич)**

22	2	11	18	13	10	4	14	3	15	5	7	6	12	17	18	8	5	4	18	1	11	19	12	3	17	2	8	13	14	7	6	15	16	9	
23	7	10	18	1	6	2	14	13	9	8	3	5	4	17	16	15	6	7	1	8	5	9	15	16	4	13	12	18	17	14	11	2	10	3	
24	3	12	16	4	13	5	10	14	9	6	17	1	2	8	18	7	9	3	8	15	16	1	17	7	2	10	4	11	6	18	12	5	13	14	
25	1	7	14	15	5	17	8	13	9	4	18	10	12	16	11	2	3	2	18	17	4	1	16	5	6	7	8	9	10	11	14	12	13	15	
26	1	10	5	7	13	8	12	15	11	3	6	4	2	17	18	16	10	2	17	9	7	6	13	8	5	1	4	11	12	16	18	3	15	14	
27	1	14	15	17	6	5	12	10	11	4	13	8	9	18	16	3	3	2	18	4	9	10	17	11	8	13	1	14	15	5	6	7	16	12	
28	2	14	18	4	3	5	15	13	7	6	8	8	10	17	16	1	13	12	18	10	11	15	17	14	3	2	4	8	7	5	6	1	16	9	
29	3	11	15	2	4	5	14	17	10	8	9	1	16	7	18	6	5	6	17	7	18	1	16	15	3	4	2	11	10	12	13	8	14	9	
30	7	8	18	6	17	11	16	3	12	1	15	14	13	4	2	5	5	6	4	18	3	8	7	13	12	11	9	10	14	17	1	2	15	16	
31	1	11	2	3	6	8	7	9	10	12	13	14	15	18	16	17	3	2	18	9	5	1	17	6	7	8	9	10	4	13	12	14	15	16	
32	8	14	18	3	10	4	5	9	6	2	12	13	11	16	17	1	17	1	8	7	6	13	18	5	4	16	3	14	15	12	9	2	10	11	
33	1	2	15	8	7	3	6	17	5	18	11	10	9	14	13	12	3	1	12	8	15	14	18	7	6	5	4	17	16	13	11	8	9	10	
34	1	4	11	5	6	14	10	7	15	16	9	2	3	18	17	8	13	10	17	11	15	6	14	16	9	5	1	8	7	12	15	4	2	3	
35	3	8	18	2	4	7	13	10	6	11	14	15	1	16	17	5	16	3	10	6	11	13	18	8	2	9	12	4	14	17	7	1	15	5	
36	2	9	15	5	6	7	14	8	10	11	12	3	13	17	18	16	8	7	17	6	15	5	18	4	9	10	11	14	12	13	1	2	16	9	
37	17	7	11	13	12	14	15	16	10	8	9	4	6	5	2	3	2	1	5	6	8	9	11	12	13	15	17	18	4	7	10	16	3	14	
38	1	16	9	4	10	8	12	13	14	15	11	6	5	18	17	7	13	5	18	7	12	6	17	9	1	8	2	3	4	16	15	10	14	11	
39	5	8	17	1	6	4	9	18	14	13	12	3	2	16	15	7	7	2	18	6	13	5	14	12	4	11	3	8	15	17	16	9	10	1	
40	1	13	3	14	6	7	15	5	18	8	12	16	17	11	10	9	14	9	10	1	8	16	18	4	5	6	7	17	12	11	2	15	13	3	
41	1	7	13	4	3	7	16	9	14	5	15	6	10	12	17	8	9	10	18	3	15	2	17	7	8	1	6	5	4	16	12	13	14	15	
42	3	16	15	5	4	12	18	2	7	10	17	13	9	14	11	1	4	18	16	5	15	6	17	3	11	1	8	10	14	7	2	9	12	13	
43	2	9	18	1	10	4	14	13	12	8	7	11	6	5	17	3	18	4	17	5	6	12	11	10	9	13	8	14	7	3	15	1	16	2	
44	1	12	13	4	2	11	14	10	6	9	16	15	8	7	18	5	10	2	9	1	14	7	18	8	3	5	6	4	13	16	11	17	15	12	
45	11	5	18	8	1	10	17	14	7	6	13	3	2	16	9	4	15	14	18	8	17	4	13	2	12	3	5	11	1	6	16	9	7	10	3
46	1	13	12	2	3	7	10	17	4	5	6	11	8	10	15	14	16	2	15	14	13	1	18	3	9	5	6	8	7	10	17	4	11	12	9
47	6	13	14	5	17	2	18	11	16	3	4	1	9	8	12	10	9	10	18	2	14	1	17	13	12	7	6	5	3	15	4	16	8	11	
48	2	3	15	4	9	1	8	7	10	11	12	13	14	17	18	16	10	9	8	7	6	5	18	3	4	2	1	11	12	16	17	13	15	14	
49	3	4	14	13	12	11	16	10	6	1	7	5	8	9	17	18	10	1	3	2	11	12	14	13	4	18	17	5	6	15	16	7	8	9	
50	10	6	18	2	7	4	5	11	12	13	16	8	1	14	17	15	4	3	18	5	9	2	12	13	6	14	7	8	15	10	16	11	17	1	
51	1	9	18	3	5	4	15	16	17	11	12	2	6	7	14	8	6	1	16	10	9	7	8	18	3	15	2	13	12	14	11	4	5	17	
52	7	14	6	1	12	2	16	18	11	17	3	10	9	4	8	15	4	8	17	1	13	15	18	7	12	6	11	14	16	10	9	3	5	2	
53	15	9	5	4	18	3	14	13	12	11	7	2	17	10	8	6	12	16	15	1	7	2	18	11	8	4	10	9	5	13	3	6	17	14	

Таблиця Б.1.1.

## Додаток Г

### Матеріал до методики «Ціннісні орієнтації». М. Рокича

Список А (термінальні цінності):

1. Активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя).
2. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).
3. Здоров'я (фізичне і психічне).
4. Цікава робота.
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві).
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною).
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень).
8. Наявність гарних і вірних друзів.
9. Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі).
10. Пізнання (можливість розширення свого утворення, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток).
11. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання).
13. Розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків).
14. Воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).
15. Щасливе сімейне життя.
16. Щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому).
17. Творчість (можливість творчої діяльності).

18. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах.
2. Вихованість (гарні манери).
3. Високі запити (високі вимоги до життя і високі цілі).
4. Життєрадісність (почуття гумору).
5. Ретельність (дисциплінованість).
6. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).
7. Непримиренність до недоліків у собі й інших.
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).
9. Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова).
10. Раціоналізм (вміння реалістично і логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення).
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).
12. Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів.
13. Тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами).
14. Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й обмани).
15. Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати смаки, звичаї, звички інших).
16. Чесність (правдивість, щирість).
17. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).
18. Чуйність (дбайливість).

## Додаток Д

**Умовне форматування (від зеленого до червоного кольору)  
результатів опитування за методикою «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич)**

Номер	Термінальна	Інструментальна
Цінність 1	8,65	9,42
Цінність 2	9,48	5,83
Цінність 3	4,19	12,56
Цінність 4	9,87	6,87
Цінність 5	12,67	11,92
Цінність 6	5,19	7,69
Цінність 7	7,35	14,9
Цінність 8	7,19	9,73
Цінність 9	12,94	7,83
Цінність 10	11,42	8,58
Цінність 11	10,83	7,02
Цінність 12	8,92	10,35
Цінність 13	11,23	9,92
Цінність 14	7,81	11,12
Цінність 15	8,06	10,17
Цінність 16	12,79	8,02
Цінність 17	13,69	11,44
Цінність 18	7,92	9,75

Таблиця Г.1.1.

## Додаток Е

**Результати опитування за методикою «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнової**

The image shows a large, empty table grid. The table has 6 columns and 3 rows. The top row is colored blue, the middle row is colored orange, and the bottom row is colored green. The grid is composed of small, empty cells, suggesting it is a template for data entry.

Таблиця Д.1.1.

## Додаток Ж

### Матеріали до методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С.С. Бубнової

Тест:

1. Чи любите ви лежати на дивані і нічого не робити?
2. Чи любите ви самі заробляти гроші і отримувати від цього задоволення?
3. Чи часто вас відвідує думка, що хочеться сходити в театр або на виставку?
4. Чи часто ви допомагаєте близьким по господарству?
5. Чи вважаєте ви, що любов – визначальне почуття в житті?
6. Чи любите ви читати книги про щось нове, щось не відоме вам?
7. Чи хочете ви стати босом(керівником якої-небудь компанії)?
8. Чи хочете ви ,щоб вас поважали друзі за ваші особисті якості?
9. Чи хочете ви брати участь у будь-яких громадських заходах?
10. Чи вважаєте ви ,що ваше життя без спілкування з друзями буде тьмяним і безрадісним?
11. Чи вважаєте ви, що було б здоров'я, а все інше додається?
12. Чи часто вам хочеться розслабитися(послухати легку музику, наприклад)?
13. Ви хочете обрати професію в основному тому, що вона може вам приносити великий матеріальний достаток?
14. Чи вважаєте ви, що в житті важливо вміти грати на музичних інструментах, малювати і т.п.?
15. Якщо хтось із ваших знайомих захворів, чи виберете ви час, щоб його відвідати?
16. Ваш шлюб буде укладено по любові?
17. Чи любите ви читати науково популярні книги?
18. Хотіли ви в школі стати будь-яким організатором?

19. Якщо ви зробили непорядний вчинок по відношенню до друзів, чи будете ви переживати з цього приводу?
20. Чи вважаєте ви, що шляхом громадських дій, можна що-небудь змінити в суспільному житті?
21. Чи можете ви спокійно обійтися без частого спілкування зі своїми знайомими?
22. Чи вважаєте ви, що необхідно будь-яким чином зміцнювати своє здоров'я?
23. Головне для вас – ваш настрій в даний момент, а що буде потім-не так важливо?
24. Чи вважаєте ви, що головне – це придбати будинок(квартиру), машину та інші матеріальні блага?
25. Чи любите ви гуляти по лісу, парку?
26. Як ви вважаєте чи потрібно допомагати матеріально тим, хто просить милостиню, чи ні?
27. Любов – це почуття, яке народжується і вмирає?
28. Хотіли б ви стати вченим або науковим співробітником?
29. Влада – це почесно і значимо або від неї більше клопоту і всяких неприємностей?
30. Хотіли б ви, щоб у вас було більше друзів?
31. Чи спадало вам на думку зайнятися перебудовою будь-якої громадської організації?
32. Чи багато свого вільного часу ви хотіли приділяти спілкуванню?
33. Чи часто ви замислюєтеся про своє здоров'я?
34. Чи вважаєте ви, що дуже важливо вміти робити собі приємність?
35. Якщо все почати спочатку, вибрали б ви зараз більш високооплачувану роботу, ніж справжня?
36. Хотіли б ви зайнятися фотографією?
37. Чи вважаєте ви, що потрібно обов'язково людині яка впала допомогти?

38. Почуття любові для вас – це першооснова життя чи ні?
39. Чи часто ви собі задаєте питання: «А чому саме так?»
40. Хотіли б ви «робити» політику?
41. Чи часто ваш внутрішній голос задає вам питання: «а чи поважають мене оточуючі»?
42. Чи є для вас суспільні явища предметом обговорення вдома або на роботі?
43. Якщо ви три дні проведете на безлюдному острові, помрете ви від самотності?
44. Катаєтеся ви на лижах, щоб зміцнити своє здоров'я?
45. Чи часто ви довго мрієте, лежачи з закритими очами?
46. Головне в житті – це робити гроші і створювати власний бізнес?
47. Чи часто ви купуєте картини та інші художні вироби або хотіли їх купити?
48. Якщо хтось із близьких досить довго хворіє, чи будете ви за нього виконувати його обов'язки по господарству смиренно і покірно?
49. Чи любите ви маленьких дітей?
50. Хотіли б ви створити якусь свою «теорію»(відносності, таблицю і т.п.)?
51. Чи хотіли б ви бути схожим на будь-яку відому людину(актора, політика, бізнесмена)?
52. Чи важливо вам, щоб вас поважали товариші по службі за ваші професійні знання?
53. Хотіли б ви в даний час що-будь самі зробити в політиці?
54. Ви людина рішуча?
55. Чи ходите ви в сауну, басейн, чи займаєтеся аеробікою для підтримки хорошого фізичного стану?
56. Нормальний відпочинок – це надзвичайно важливо, чи не так?
57. У житті надзвичайно важливо накопичити матеріальні засоби і передати їх дітям?

58. Чи хотілося вам коли-небудь самому намалювати картину або скласти музику?
59. Коли маленька дитина плаче – це «крик про допомогу»?
60. Для вас важливіше любити самому, ніж бути коханим?
61. «У всьому хочеться дійти до самої суті» – це про вас?
62. Ви хотіли б, щоб ваші діти стали знаменитими людьми?
63. Хотіли б ви, щоб товариші по службі зверталися до вас за допомогою особистому плані, як до людини?
64. У суспільному житті нехай залишається все як є?
65. Спілкування – це лише марна трата часу?
66. Здоров'я – це не найголовніше в житті, чи не так?

Ключ

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66

### Додаток 3

#### Матеріали до методики «Діагностика мотивації досягнення успіху» Т. Елерса

Тест:

1. Якщо між двома варіантами є вибір, його краще зробити швидше, ніж відкладати на потім.
2. Якщо помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання, я легко дратуюся.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я ставлю на карту все.
4. Якщо виникає проблемна ситуація, найчастіше я приймаю рішення одним з останніх.
5. Якщо два дні поспіль у мене немає справи, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. Я більш вимогливий до себе, ніж до інших.
8. Я доброзичливіший за інших.
9. Якщо я відмовляюся від складного завдання, згодом суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликі паузи для відпочинку.
11. Старанність - це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в роботі не завжди однакові.
13. Інша робота приваблює мене більше тієї, якої я зайнятий.
14. Осуд стимулює мене сильніше похвали.
15. Знаю, що колеги вважають мене діловою людиною.
16. Подолання перешкод сприяє тому, що мої рішення стають більш категоричними.
17. На моєму честолюбстві легко зіграти.
18. Якщо я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. Виконуючи роботу, я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.

21. Потрібно покладатися тільки на самого себе.
22. У житті небагато речей важливіше грошей.
23. Якщо мені треба буде виконати важливе завдання, я ніколи не думаю ні про що інше.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.
25. Наприкінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Якщо я розташований до роботи, роблю її краще і більш кваліфіковано, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, здатними наполегливо працювати.
28. Коли у мене немає роботи, мені не по собі.
29. Відповідальну роботу мені доводиться виконувати частіше за інших.
30. Якщо мені доводиться приймати рішення, намагаюся робити це якомога краще.
31. Іноді друзі вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від колег.
33. Протидіяти волі керівника безглуздо.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Якщо у мене щось не ладиться, я стаю нетерплячим.
36. Зазвичай я звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Якщо я працюю разом з іншими, моя робота більш результативна, ніж у інших.
38. Не доводжу до кінця багато, за що беруся.
39. Заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Не заздрю тим, хто прагне до влади.
41. Якщо я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї правоти піду на крайні заходи.

Ключ:

По 1 балу нараховується за відповідь "так" на питання: 2-5, 7-10, 14-17, 21, 22, 25-30, 32, 37, 41 і "ні" - на наступні: 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38 і 39.

Відповіді на питання 1, 11, 12, 19, 23, 33-35 і 40 не враховуються. Підраховується загальна сума балів.

Інтерпретація методики мотивації до успіху (норми тесту Елерса):

Чим більша сума балів, тим вище рівень мотивації до досягнення успіху:

1. Від 1 до 10 балів - низька мотивація до успіху;
2. від 11 до 16 балів - середній рівень мотивації;
3. від 17 до 20 балів – помірно високий рівень мотивації;
4. більше 21 бал - дуже високий рівень мотивації до успіху.

